

DRUŽBOSLOVNE RAZPRAVE

DR

letnik **XXIII** številka **55** september **2007**

Slovensko sociološko društvo, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani
ISSN 0352-3608 UDK 3

DRUŽBOSLOVNE RAZPRAVE

DR

letnik **XXIII** številka **55** september **2007**

Slovensko sociološko društvo, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani
ISSN 0352-3608 UDK 3

Revija izdajata Slovensko sociološko društvo in Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani. / Published by the Slovenian Sociological Association and the Faculty of Social Sciences at the University of Ljubljana.

Urednika / Editors

Brina Malnar
Ivan Bernik

Uredniški odbor / Editorial board

Karmen Erjavec	Monika Kalin Golob
Danica Fink Hafner	Franc Mali
Sergej Flere	Lucija Mulej (recenzije knjig / book reviews)
Milica Antić Gaber	Gregor Petrič
Valentina Hlebec	Mateja Sedmak
Dejan Jontes (recenzije knjig / book reviews)	Ivan Svetlik

Jezikovno svetovanje / Language editors

Nataša Hribar
Nataša Logar
Tina Verovnik

Spletna stran / Web page

Matej Kovačič

Trženje / Marketing

Vesna Dolničar

Bibliografska obdelava / Bibliographical classification of articles

Janez Jug

Svetovalni uredniki / Advisory editors

Nina Bandelj, University of California, Irvine
Ladislav Cabada, University of West Bohemia, Pilsen
Sonja Drobnič, University of Hamburg
Thomas Luckmann, Prof. Emeritus, University of Konstanz
Katarina Prpić, Institute for Social Research in Zagreb
Zlatko Skrbiš, University of Queensland
Zala Volčič, University of Queensland

Oblikovanje naslovnice / Cover design: Amir Muratović

Prelom / Text design and Typeset: Polona Mesec Kurdija

Tisk / Print: Birografika BORI, Ljubljana

Naklada / Number of copies printed: 360

Naslov uredništva / Editors' postal address

Revija Družboslovne razprave, Brina Malnar, Fakulteta za družbene vede,
Kardeljeva pl. 5, SI-1000 Ljubljana
Tel. / Phone: (+386) 1 5805287, faks / Fax: (+386) 1 5805104
Elektronska pošta / E-mail: brina.malnar@fdv.uni-lj.si
Spletna stran / Internet: <http://www.druzboslovnerazprave.org/>

Revija sofinancira / The Journal is sponsored by

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Reserach Agency.

Letna naročnina (3 številke) / Annual subscription (3 issues):

individualna naročnina / individual rate: 25 EUR; za organizacije / institutional rate: 50 EUR; za študente in brezposelne / students and unemployed discount rate: 16 EUR; cena posameznega izvoda / single issue rate: 16 EUR. Za člane Slovenskega sociološkega društva je naročnina vključena v društveno članarino. / The annual Slovenian Sociological Association membership fee includes the journal's annual subscription rate. Družboslovne razprave je mogoče naročiti na naslovu uredništva ali na spletni strani revije. / Subscription requests can be sent to the editors' postal address.

Družboslovne razprave so abstrahirane ali indeksirane v / Družboslovne razprave is abstracted or indexed in: COBIB.SI, CSA Sociological Abstracts, CSA Social Services Abstracts, CSA Worldwide Political Science Abstracts, Current Abstracts, SocINDEX, TOC Premier.

Kazalo

ČLANKI

Spremembe v notranjem krogu omrežja slovenske ekonomske elite v letih 2004–2006 Ali Žerdin, Andrej Mrvar	7
Nasilje v družini – strateški rituali poročanja Breda Luthar, Dejan Jontes	27
Kognitivni in družbenoekonomski dejavniki šolskega uspeha v Sloveniji Rudi Klanjšek, Sergej Flere, Miran Lavrič	49
Kreativno okolje in uspešnost mladih raziskovalcev Uroš Matelič, Franc Mali, Anuška Ferligoj	71
Konfliktni spomini in stereotipne podobe Italijanov v slovenski kolektivni zavesti: primer slovenske tržaške književnosti Ksenija Šabec	95
Prenova potoka Cheonggye v Seulu: globalna mesta in skupnostni prostor Blaž Križnik	115

RECENZIJE KNJIG

Igor Bahovec: Skupnosti – teorije, oblike, pomeni. <i>Aleksander Sašo Slaček Brlek</i>	137
Tanja Rener, Mateja Sedmak, Alenka Švab, Mojca Urek: Družine in družinsko življenje v Sloveniji. <i>Zorana Medarič</i>	138
Ksenija Šabec: Homo europeus – Nacionalni stereotipi in kulturna identiteta Evrope. <i>Mitja Durnik</i>	140
Simona Kustec Lipicer: Poseganje države v civilno družbo – javnopolitična perspektiva. <i>Roman Vodeb</i>	143

Jeffrey Moussaieff Masson: Zablode psihoterapije. <i>Bogomir Novak</i>	145
Damir Josipovič: Dejavniki rodnostnega obnašanja v Sloveniji. <i>Živa Humer</i>	148
ABSTRACTS AND TABLE OF CONTENTS	153

ČLANKI

Ali Žerdin, Andrej Mrvar

Spremembe v notranjem krogu omrežja slovenske ekonomske elite v letih 2004–2006

POVZETEK: Po splošnem prepričanju je ekonomska elita tista, ki vpliva na politično elito. Sprememba politične oblasti v Sloveniji in posledične spremembe v omrežju ekonomske elite pa kažejo, da lahko v specifičnih zgodovinskih okoliščinah politična elita dominira nad ekonomsko. Če ob pomoči orodij, ki jih ponuja analiza socialnih omrežij, primerjamo najkohezivnejši del omrežja ekonomske elite, kakršno je obstajalo leta 2004 na dan parlamentarnih volitev, in omrežje na začetku leta 2006, ugotovimo, da so spremembe v omrežju izjemno globoke. »Notranji krog« (Useem 1984) ekonomske elite je s spremembo politične oblasti razpadel, nastaja pa novi notranji krog.

KLJUČNE BESEDE: ekonomska elita, politična elita, socialno omrežje, Pajek

Uvod

Kakšno je razmerje med slovensko politično in ekonomsko elito? Je politična elita zgolj »odbor, ki upravlja skupnostne posle vsega buržoaznega razreda« (Marx in Engels 1979: MEID II, 591)? Je država kot privilegirano mesto delovanja politične elite zgolj »stroj za zatiranje enega razreda po drugem, ne glede na to, ali gre za monarhijo ali demokratično republiko« (Engels 1950: 15)? Ali omrežje največjih podjetij kot »sorazmerno dobro koordiniran, notranje povezan« sistem deluje tako, »da si bo prizadeval kupiti vlado« (Jambrek 2001)?

Zastavljena vprašanja zahtevajo natančnejšo razčlenitev pojmov. Kako razumemo pojem »ekonomska elita«? Kako se lotiti analize razmerja med politično in ekonomsko elito? Je hipoteza, da ekonomska elita postavi svojo politično elito, edina smiselna hipoteza, ki bi jo veljalo preveriti z empiričnim testom? Bi bila obratna hipoteza – da lahko v določenih zgodovinskih okoliščinah politična elita odločilno vpliva na sestavo ekonomske – pretirano drzna?

1 Politična in ekonomska elita

Analize nastanka kapitalistične ekonomije kažejo, da razmerje med politično in ekonomsko elito ni vnaprej določeno. Arrighi (1994) primerja procese akumulacije

kapitala ob samih začetkih svetovnega kapitalizma. Razvoj kapitalizma v Benetkah se občutno razlikuje od začetkov kapitalizma v Genovi. Če ta v Genovi temelji na finančnem potencialu peščice bančnikov, v Benetkah temelji na moči mestne države.

/Medtem ko je v Benetkah moč kapitala slonela na samozaupanju in kompetitivnosti državnega represivnega aparata, je v Genovi kapital stal na lastnih nogah in je bila moč genovske države, kakršna je bila, odvisna od razporeditve in zmožnosti genovskega kapitala (Arrighi 1994: 145).

Posebej zanimivo se zdi dejstvo, da prodornost beneškega kapitala sloni na moči države. Braudel (1991) opisuje mehanizme, ki v Benetkah določajo razmerje med politično oblastjo in ekonomsko močjo. Trgovske galeje, ki so Benetkam zagotavljale premoč na morjih in izjemne dobičke, so bile namreč v lasti mestne države. Braudel (1991: 145) ugotavlja:

Najem državnih ladij je bil vsako leto predmet dražbe. Patricij, ki si je pridobil *incanto*, je nato od drugih trgovcev pobral zakupnino v skladu z natovorjenim blagom. Šlo je torej za »zasebno« izrabo orodja, ki ga je zgradil »javni izsek«.

Hkrati je moč beneškega kapitala slonela na nizu protekcionističnih ukrepov beneške mestne države, ki so po eni strani zagotavljali učinkovitost beneškega kapitala, po drugi strani pa je državni protekcionizem predstavljal hrbtno stran paternalističnega razmerja med državo in kapitalom.

Čeprav v konkretnih zgodovinskih situacijah razmerje, ko je ekonomska elita podrejena politični, ni pogosto, te možnosti ne smemo spregledati. Zatorej trditev, da si ekonomska elita v vsakršnih zgodovinskih okoliščinah postavlja politično elito, ki bi kot nekakšen odbor upravljala skupnostne posle buržoaznega razreda, ne bi prestala zgodovinskega empiričnega testa. Če prehod v kapitalizem analiziramo ob samem začetku, ugotovimo, da obstajata dva tipa prehoda: prehod, ko ekonomska elita dominira politični (Genova), in obratno, ko politična elita dominira ekonomski (Benetke).

Zgodovinski kontekst, ki omogoča zastavitev vprašanja, kakšno je razmerje med ekonomsko in politično elito, je v Sloveniji idealen. Med dvanajstletno vladavino LDS je po eni strani tekel proces lastninskega preoblikovanja, ob tem pa je nastajala tudi nova ekonomska elita. V dvanajstletnem obdobju se je nova ekonomska elita konsolidirala, njeni obrisi so postali dovolj prepoznavni. Leta 2004 pa je na parlamentarnih volitvah prišlo do radikalne politične spremembe. Ključne položaje v državnem aparatu je zasedla nova politična elita, ki jo vodi Slovenska demokratska stranka pod vodstvom Janeza Janše. Ta okoliščina omogoča, da lahko analiziramo tudi spremembe v sami ekonomski eliti. Kako torej sprememba politične elite vpliva na dogodke v ekonomski eliti?

Empirična sociologija ob poskusu identifikacije ekonomske elite nima posebnih težav. Osebe, ki sestavljajo ekonomsko elito, identificira tako, da seznam največjih gospodarskih družb v državi dopolni s seznamom oseb, ki zasedajo položaje v upravnih odborih (board of directors) teh gospodarskih družb. Fortune 500, na katerem se razvrščene največje ameriške gospodarske družbe, je najpogosteje uporabljen seznam.

Večja težava se pojavi ob vprašanju, ali goli seznam največjih korporacij in oseb, ki jih vodijo, že lahko v popolnosti enačimo z ekonomsko elito. Že Mosca opozarja na

specifično lastnost elite – je organizirana (povzeto po Bottomore 1993: 3). Temeljitejši opis elite kot posebne družbene formacije ponujata Higley in Pakulski (2000). Za elito so značilni štiri c-ji: »closeness« (»bližnjost« kot posledica majhnosti elite), »consciousness« (zavest o povezanih statusih moči), »cohesion« (kohezivnost, ki izvira iz tveganosti uveljavljanja moči) in »co-ordination« (koordiniranost je posledica nuje, da elita skupaj odgovarja na izzive iz okolice). Pri preučevanju elite torej ne gre zgolj za vprašanje, katere položaje zasedajo določene osebe, pač pa tudi za vprašanje osebne povezanosti, koordiniranosti in kohezivnosti te družbene formacije ter za skupno zavest pripadnikov elite.

Na podobno specifiko elite opozarja Useem (1984: 59–62). Trdi, da lahko znotraj razmeroma široko definirane ekonomske elite, identificirane s pomočjo položajev, ki jih zasedajo posamezne osebe, zaznamo posebno skupino ljudi, t. i. »inner circle«, notranji krog ekonomske elite. Za razliko od »pozicijsko« definirane ekonomske elite, ki jo sestavlja menedžment največjih podjetij, se notranji krog odlikuje po visoki stopnji notranje kohezivnosti, dobrim dostopom do medijev, povezan je s tradicionalnim zgornjim razredom, gospodarskimi združenji, sposoben je artikulirati obči interes ekonomske elite, ima dostop do političnih strank.

Useem se je identifikacije notranjega kroga ekonomske elite lotil z metodo globinskih intervjujev. Izvedel je niz intervjujev z direktorji največjih ameriških in britanskih korporacij in s tem preverjal, ali med pripadniki ekonomske elite obstaja še kakšna posebna, bolj kohezivna skupina.

Useem je ob tem ugotavljal, da je del ekonomske elite res izraziteje notranje povezan. Nekateri direktorji namreč funkcije opravljajo v več podjetjih hkrati. T. i. »interlocking directorate«, povezanost direktorskih funkcij, nastopi, ko ista oseba sedi v upravnih odborih več podjetij.

Zaradi drugačne narave slovenske pravne ureditve, ki ureja delovanje, vodenje in nadziranje gospodarskih družb, moramo klasično definicijo povezanosti direktorskih funkcij deloma modificirati. Govorimo lahko o povezanosti direktorskih in nadzornih funkcij. Ista oseba namreč lahko opravlja direktorsko funkcijo v eni gospodarski družbi in hkrati zaseda položaje v več nadzornih svetih drugih gospodarskih družb. Pravna razmerja med povezanimi direktorji in nadzorniki so nekoliko drugačna od pravnih razmerij med povezanimi direktorji. Zlasti pomembno se zdi, da je pravno razmerje med povezanimi nadzorniki in direktorji po svoji vsebini hierarhično. Nadzorniki namreč lahko direktorje odstavijo. Zaradi hierarhičnega razmerja med člani nadzornih svetov in direktorjem lahko trdimo, da gre za omrežje, sestavljeno iz usmerjenih relacij.

Ob relaciji med nadzorniki in direktorji skušamo v omrežju identificirati še relacijo med direktorjem in njemu podrejenimi menedžerji, torej preostalimi člani uprave oz. srednjim menedžmentom. Pravni razmerji med člani nadzornega sveta in direktorjem ter direktorjem in njemu podrejenimi menedžerji nista identični. Po sociološki vsebini pa gre v obeh primerih za hierarhično razmerje.

Ob identifikaciji ekonomske elite torej ne gre zgolj za to, da identificiramo posamezne elitne položaje, pač pa moramo rekonstruirati tudi relacije, vzpostavljene med osebami, ki te položaje zasedajo. Z besedami Higleyja, Pakulskega ali Useema: povezave prek

nadzornih in direktorskih funkcij omogočajo rekonstrukcijo relacij, zaradi katerih lahko trdimo, da je elita kohezivna, povezana in koordinirana družbena formacija.

Naše dosedanje analize kažejo, da v Sloveniji med povezovanjem direktorskih in nadzornih funkcij nastaja kompleksno in dinamično omrežje ekonomske elite (glej Žerdin 2005, 2005a). Ob tem pa nas zanima, kako se tako omrežje spreminja skozi čas, zlasti v obdobju, ki je zaznamovano z globokimi političnimi spremembami. Sledenje spremembam v omrežju ekonomske elite, ki se odvija v času globokih političnih sprememb, nam bo pomagalo pri iskanju odgovorov o razmerju med ekonomsko in politično elito.

Primerljive analize omrežij ekonomske elite, izvedene na več časovnih točkah, ugotavljajo, da vzorci v strukturi omrežja niso zacementirani. Če je od začetka 20. stoletja do začetka osemdesetih let veljalo, da položaj v središču omrežja povezanih direktorskih funkcij zasedajo člani upravnih odborov komercialnih bank, je v osemdesetih in devetdesetih letih prejšnjega stoletja postala središčnost komercialnih bank mnogo manj izrazita. Razlog za to je v tem, da banke niso več edini vir finančnih sredstev (Davis in Mizruchi 1999). Primerjava števila povezav med vodilnimi uslužbenci komercialnih bank in ostalimi korporacijami v letih 1962 in 2001 kaže, da so leta 2001 člani upravnih odborov največjih komercialnih bank občutno manj povezani z ostalimi korporacijami kot pred štirimi desetletji (Davis, Yoo in Baker Wayne 2003). Če je na začetku osemdesetih let veljalo, da imajo direktorji, ki hkrati opravljajo funkcije v več upravnih odborih, boljši pregled nad dogajanjem v poslovnem svetu (Useem 1984: 46), se na začetku 21. stoletja zastavlja vprašanje: Kako lahko nekdo predano slušbuje v večjem številu upravnih odborov? In še: Ali ni službovanje v prevelikem številu upravnih odborov znak malomarnega opravljanja službe (Davis, Yoo in Baker Wayne 2003)?

Vendar dejstvo, da je središčnost komercialnih bank dandanes nižja kot pred desetletji, še ne pomeni, da so se bistveno spremenile ostale lastnosti omrežja. Povprečna stopnja povezanosti med največjimi ameriškimi korporacijami in direktorji teh korporacij skozi čas ostaja stabilna (Davis, Yoo in Baker Wayne 2003).

Ob sledenju spremembam v omrežju slovenske ekonomske elite skozi čas je naša ambicija v tem prispevku omejena. Zanimajo nas spremembe v najbolj kohezivnem delu omrežja, torej tistem, ki ga Useem imenuje »notranji krog«. Zanima nas, ali lahko v omrežju slovenske ekonomske elite notranji krog sploh identificiramo. In drugič, ali s spremembo političnega konteksta pride do sprememb v notranjem krogu.

Za razliko od Useemovega pristopa, ki se je identifikacije notranjega kroga ekonomske elite lotil s kvalitativno metodo, bomo ob poskusu identifikacije notranjega kroga slovenske ekonomske elite uporabili kvantitativni pristop in ob tem uporabili orodja, ki jih ponuja analiza socialnih omrežij.

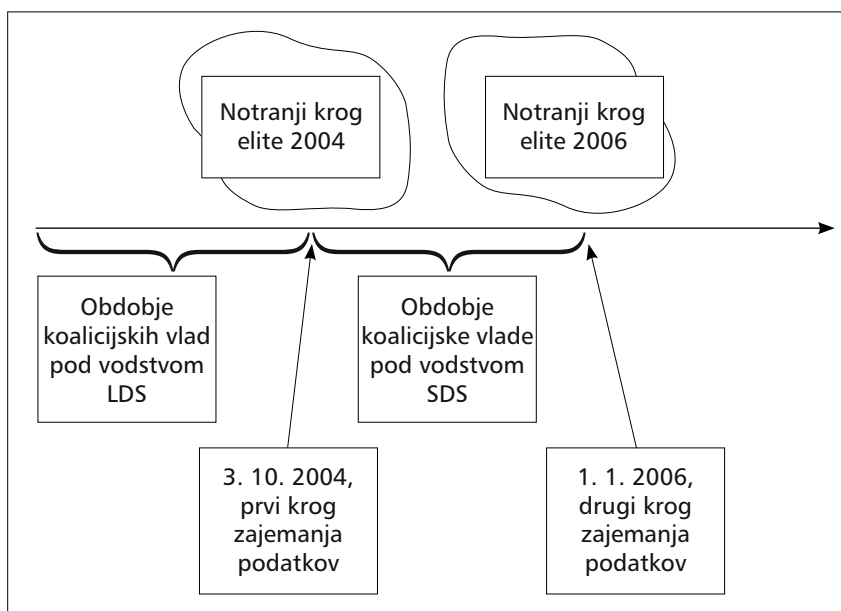
Eno teh orodij je koncept t. i. jeder. Jedro je tisti del omrežja, katerega enote so med seboj posebej gosto povezane. V našem primeru je oseba, ki pripada najbolj kohezivnemu delu omrežja, povezana vsaj s tremi drugimi osebami, uvrščenimi v ta najbolj kohezivni del omrežja. V žargonu analize socialnih omrežij to podomrežje poimenujemo 3-jedro. 2-jedro je nekoliko manj koheziven del omrežja – v tem podomrežju so vse

osebe povezane z dvema osebama iz 3- ali 2-jedra (glej de Nooy, Mrvar, Bategelj 2005: 70–71).

Da bi ugotovili, kako sprememba politične elite vpliva na spremembo ekonomske elite, smo analizo osredotočili na dve časovni točki. Prva je 3. oktober 2004, torej datum zadnjih parlamentarnih volitev. Predpostavljamo, da lahko na tej časovni točki opazujemo kristalizirano strukturo ekonomske elite, kakršna je nastajala v dobrem desetletju vladavine enega političnega pola.

Druga časovna točka je izbrana bolj arbitrarno. Zanima nas, kakšno je omrežje ekonomske elite, kakršno je obstajalo 1. januarja 2006, torej dobro leto dni po spremembi politične elite. 1. januar 2006 je praktičen časovni presek, ker letna poročila gospodarskih družb, iz katerih črpamo ključne podatke, nosijo ta datum.

Slika 1: Vizualna predstavitev raziskovalnega načrta

Razmeroma kratka časovna razlika ob analizi sprememb v socialnih omrežjih predstavlja določeno tveganje, da se v tem časovnem obdobju ne bo zgodilo nič opaznega, saj naj bi bilo omrežje ekonomske elite razmeroma stabilno. Primerljive raziskave (Davis in Mizruchi 1999; Davis, Yoo in Baker Wayne 2003) analizirajo spremembe v mnogo daljših, desetletnih ciklikih.

Stabilnost omrežja povezanih direktorskih (in v našem primeru še nadzornih) funkcij je posledica dejstva, da gre za omrežje, ki temelji na pravno formaliziranih povezavah. Spremembe v omrežju so možne zgolj ob spoštovanju zapletenih proceduralnih pravil, ki veljajo ob sklicu skupščin podjetij. Hkrati predhodne analize sprememb v slovenski ekonomski eliti kažejo na razmeroma visoko stopnjo reprodukcije ekonomske elite (Kramberger in Vehovar 2000; Adam 2000), vendar ob tem prihaja do sprememb v egocentričnih omrežjih vodilnih menedžerjev (Iglič in Rus 2000a).

2 Metoda zajemanja podatkov

Da bi ugotovili, kaj se z omrežjem ekonomske elite zgodi ob spremembi politične elite, smo oblikovali dve podatkovni bazi. Ob vnašanju podatkov smo se omejili na največja slovenska podjetja, kakor so objavljena na seznamih največjih podjetij, ki so jih objavljali *Gospodarski vestnik*, *Delo*, poslovni časnik *Finance* in revija *Kapital*. Ti seznam ne zajemajo finančnih gospodarskih družb, torej bank, zavarovalnic in investicijskih skladov. Zato smo največjim delniških družbam in družbam z omejeno odgovornostjo, ki imajo nadzorni svet, dodali še podatke o največjih finančnih gospodarskih družbah.

V prvo podatkovno bazo, ki vsebuje podatke za leto 2004, smo vnesli podatke o direktorjih in nadzornih svetih 244¹ gospodarskih družb, ki imajo bodisi sedež v Sloveniji bodisi so tesno povezane s slovenskim gospodarskim omrežjem.² V drugo podatkovno bazo, ki vsebuje podatke za leto 2006, smo vnesli podatke o direktorjih in sestavi nadzornih svetov 236 gospodarskih družb. Število gospodarskih družb, vključenih v analizo, se razlikuje, ker je med letoma 2004 in 2006 nekaj gospodarskih družb zaradi združitve ali pripojitve prenehalo obstajati.³ Hkrati v podatkovno bazo nismo vnašali podatkov za tiste gospodarske družbe, pri katerih se je že na prvi pogled izkazalo, da člani uprav ali nadzornih svetov niso povezani s preostalim delom omrežja.⁴

Ob direktorjih smo v podatkovni bazi vnesli še imena tistih članov uprav ali srednjega menedžmenta, ki ob menedžerski funkciji v matičnem podjetju opravljajo funkcijo nadzornika v kakšnem drugem podjetju.

V podatkovno bazo za leto 2004 smo vnesli podatke o osebah, ki zasedajo 1705 pozicij v menedžmentu oz. nadzornih svetih podjetij.

V podatkovno bazo za leto 2006 smo vnesli podatke o osebah, ki zasedajo 1603 pozicije v menedžmentu oz. nadzornih svetih podjetij.

Razlika v številu pozicij je povezana predvsem z manjšim številom podjetij, o katerih smo zajemali podatke, deloma pa tudi z dejstvom, da je prišlo leta 2006 v omrežju do občutnih sprememb, zaradi katerih je vloga srednjega menedžmenta v omrežju manj pomembna. Če namreč pripadnik srednjega menedžmenta določenega podjetja funkcije v nadzornem svetu drugega podjetja ne opravlja več, te pozicije nismo vključili v analizo.

V omrežju, ki smo ga identificirali leta 2004, nastopa 1154 oseb.

-
1. Vzorec podjetij, ki ga uporabljamo v tej analizi, je večji od vzorca, na katerem je temeljila analiza, objavljena leta 2005 (glej Žerdin 2005a), zato se mere središčnosti, izračunane na osnovi večjega vzorca, deloma razlikujejo od predhodno objavljenih rezultatov.
 2. Omrežje slovenske ekonomske elite bi bilo nepopolno, če v podatkovno bazo ne bi vnašali podatkov o denimo frankfurtski banki LHB in še nekaterih drugih finančnih podjetjih, ki sedeža nimajo v Sloveniji.
 3. Leta 2004 sta bili Droga in Kolinska dve samostojni gospodarski družbi, leta 2006 pa gre zgolj za eno gospodarsko družbo. Leta 2004 je družba Živila obstajala kot samostojna pravna oseba, leta 2006 pa je že bila pripojena Mercatorju.
 4. Eno takih podjetij je Revoz, ki sicer spada med največje gospodarske družbe v državi, a v nadzornem svetu lastnike predstavljajo zgolj tujci.

Tudi v omrežju, ki smo ga identificirali leta 2006, nastopa 1154 oseb – ujemanje števila oseb je naključno, a dobrodošlo.

Podatke o upravah in nadzornih svetih gospodarskih družb smo zajemali iz njihovih letnih poročil, objavljenih na spletnem naslovu *www.ajpes.si*, in poslovnega portala *www.gvin.com*, ki vsebuje tudi register podjetij s podatki o članih uprav in nadzornih svetov.

V podatkovni bazi smo vnašali podatke o delniških družbah in tistih družbah z omejeno odgovornostjo, ki imajo nadzorni svet.

Vse podatke smo v podatkovno bazo vnašali ročno. Pri tem smo z največjo možno skrbnostjo preverjali, ali isti priimki in imena dejansko pomenijo tudi iste osebe. Hkrati smo posebno skrbnost namenili vprašanju, kje službujejo osebe, ki ne zasedajo pozicije glavnega direktorja, a v omrežju vendarle igrajo aktivno vlogo. Pri rekonstrukciji omrežja je namreč bistveno, da identificiramo osebe iz srednjega menedžmenta, ki so po eni strani podrejene glavnemu direktorju, po drugi strani pa v drugih podjetjih opravljajo funkcijo nadzornika. Ker priimki oseb iz srednjega menedžmenta niso navedeni v letnih poročilih gospodarskih družb, smo si ob identifikaciji položaja teh oseb pomagali z arhivi poslovnega tednika Finance (*www.finance-on.net*), Slovenske tiskovne agencije (*www.sta.si*), splošnega dnevnega tiska in z anketnim poizvedovanjem. Kljub skrbnosti dopuščamo možnost, da s tem poizvedovanjem nismo rekonstruirali vseh povezav.

Vse podatke smo obdelovali s programom za analizo socialnih omrežij Pajek.⁵

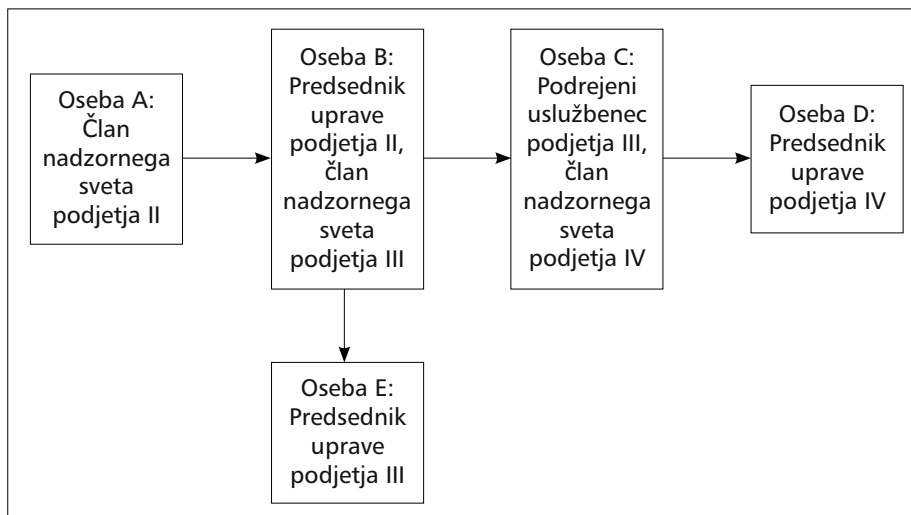
3 Notranji krog, 2004

V 3-jedru, kakršno je obstajalo leta 2004, smo s programom Pajek identificirali 91 oseb. Vsaka oseba, uvrščena v 3-jedro, je povezana še s tremi osebami iz tega najbolj kohezivnega dela omrežja, možni pa sta dve vrsti povezav.

- 1) Oseba A, ki sedi v nadzornem svetu podjetja II, je povezana osebo B, direktorjem oz. predsednikom uprave podjetja II. Oseba A lahko hkrati opravlja funkcijo direktorja, predsednika uprave, člana uprave ali nadzorno funkcijo v drugem podjetju.
- 2) Oseba B, ki v podjetju II opravlja funkcijo direktorja oz. predsednika uprave, je povezana z osebo C, ki opravlja funkcijo člana uprave oz. funkcijo v srednjem menedžmentu podjetja II. Osebi B in C lahko opravljata nadzorno funkcijo v podjetju III in IV.

5. <http://vlado.fmf.uni-lj.si/pub/networks/pajek/>

Slika 2: Shematski prikaz možnih povezav.

Pravna vsebina teh relacij je različna, hkrati pa imajo vse relacije sorodno sociološko vsebino, saj so v vseh primerih hierarhične.

Med pripadniki 3-jedra je 60 oseb zasedalo direktorski položaj, ostali pa so opravljali funkcije v upravah ali srednjem menedžmentu podjetij, vključenih v omrežje, in v več nadzornih svetih drugih podjetij. Šest oseb, ki pripadajo 3-jedru, opravlja zgolj večkratne nadzorniške funkcije, hkrati pa ne vodijo podjetij, ki smo jih sicer vključili v analizo. Gre bodisi za upokojene direktorje velikih podjetij, ki zaradi »minulega dela« v poslovnem svetu še vedno uživajo velik ugled (tak primer je Jože Stanič, upokojeni direktor Gorenja), bodisi za direktorje manjših podjetij, ki v analizo niso vključena, ker se ne uvrščajo na seznam največjih podjetij, bodisi za osebe, ki sicer izhajajo iz politične elite, a imajo določen ugled tudi v poslovnem svetu (tak primer je nekdanja gospodarska svetovalka predsednika republike Olga Jakhel Dergan).

Rekonstrukcija 3-jedra, kakršno je obstajalo leta 2004, pokaže, da so v tem najbolj kohezivnem delu omrežja direktorji večine slovenskih bank oz. bank, ki so sicer registrirane v tujini, a so povezane s slovenskim gospodarskim prostorom (Abanka, Adria bank, Banka Celje, Banka Domžale, CBS bank, Deželna banka, Factor banka, Gorenjska banka, LHB banka, NKBM, NLB, Poštna banka Slovenije).

Hkrati v najbolj kohezivnem delu omrežja najdemo direktorje večine slovenskih zavarovalnic (Zavarovalnica Triglav, Zavarovalnica Maribor, Adriatic in Slovenica, Pozavarovalnica Sava).

Tretji pomembni del najbolj kohezivnega dela omrežja so pokojninske družbe (Skupna, Pokojninska družba A, Moja naložba).

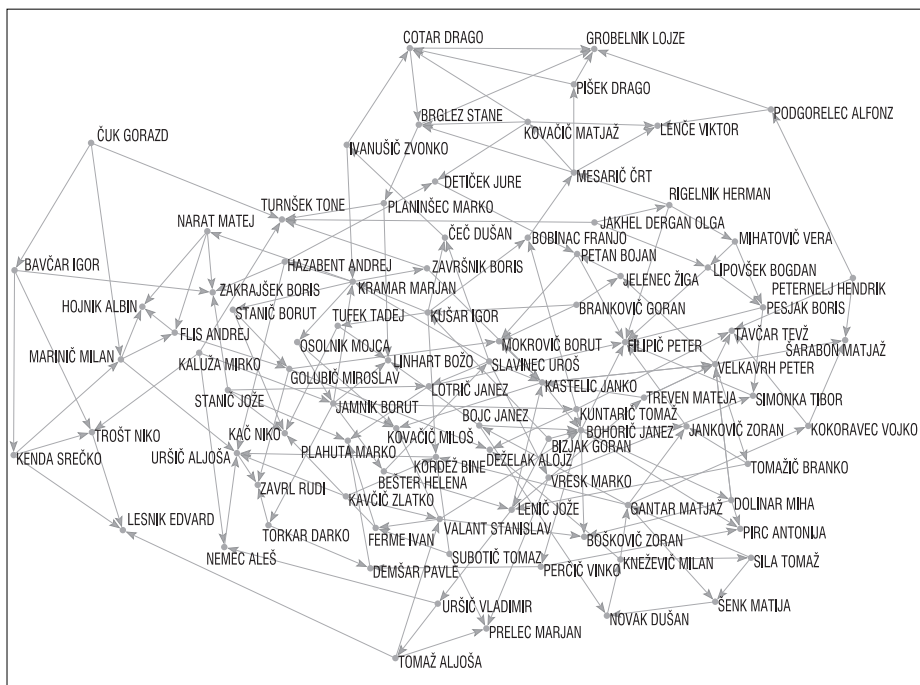
Četrto skupino sestavljajo direktorji t. i. »pidovske« industrije, torej finančnih gospodarskih družb za upravljanje (KD Group, NFD, Infond, Maksima, Triglav DZU).

V samem centru omrežja najdemo še člane uprave KAD-a in SOD-a, paradržavnih finančnih skladov. Dejstvo, da v 3-jedru omrežja, ki je obstajalo leta 2004, najdemo pretežno finančne gospodarske družbe, kaže na središčni položaj bank, zavarovalnic, pokojninskih družb in finančnih skladov, zlasti dveh paradržavnih finančnih skladov.

Šesto skupino v najbolj kohezivnem delu omrežja predstavljajo predsedniki uprav turističnih podjetij (Grand hotel Union, Hoteli Morje, Hoteli Palace, Terme Čatež, HIT).

V sedmo skupino pa lahko uvrstimo direktorje ostalih največjih gospodarskih družb v državi (Mercator, Krka, Gorenje, Merkur, Petrol, Pošta Slovenije, Istrabenz, Auto-commerce, Kolinska, Pivovarna Laško, Sava, Sava Trade, Helios, Slovenske železarne, Slovenijales, Elan, Skimar, Žito, Cinkarna Celje, Domel, Geodetski zavod, DZS ...).

Slika 3: 3-jedro, kakršno je obstajalo 3. oktobra 2004.

Za 3-jedro, kakršno je obstajalo leta 2004, ni značilna zgolj visoka stopnja kohezivnosti tega dela podomrežja, pač pa se zdi posebej pomembno, da so osebe iz 3-jedra ekonomske elite čvrsto integrirane v druga socialna omrežja.

Identificirali smo 15 pripadnikov 3-jedra za leto 2004, ki so včlanjeni v omrežje slovenskih klubov Lions. Hkrati smo znotraj 3-jedra identificirali še tri osebe, ki so včlanjene v klube Rotary.

13 oseb, ki pripadajo 3-jedru ekonomske elite, smo zasledili med člani Foruma 21, ki ga je ustanovil nekdanji predsednik republike Milan Kučan.

Identificirali smo deset pripadnikov 3-jedra, ki so v preteklosti nastopali na državnih ali lokalnih volilnih listah LDS oz. so v tej stranki opravljali vidnejše funkcije.

Dve osebi iz 3-jedra smo zasledili na kandidatnih listah ZLSD (po novem socialnih demokratov), en pripadnik 3-jedra pa je opravljal vidnejše funkcije v SLS.

8 oseb, ki so pripadale 3-jedru ekonomske elite, je zasedalo funkcijo v 35-članskem upravnem odboru Gospodarske zbornice Slovenije.

6 oseb iz 3-jedra je v preteklosti zasedalo funkcije ministra.

V 3-jedru iz leta 2004 smo identificirali pet oseb, ki so pred letom 1990 zasedale položaje v centralnem komiteju ZKS.

Hkrati pa smo lahko identificirali še sedem oseb iz 3-jedra ekonomske elite, ki so leta 2004 hkrati predsedovale nacionalnim športnim zvezam, torej organizacijam, ki predsedniku zagotavljajo znatno mero družbenega prestiža. Milan Kneževič (Deželna banka) je bil predsednik šahovske zveze, Stanislav Valant (NFD) je predsedoval smučarski zvezi, Zoran Janković (Mercator) rokometni, Tibor Šimonka (Slovenske železarne) namiznoteniški, Rudi Zavrl (Geodetski zavod) nogometni, Matjaž Kovačič (NKBM) odbojgarski, Pavle Demšar (Domel) pa sankaske zvezi.

Naši empirični podatki za leto 2004 torej potrjujejo Useemovo teorijo, da pripadniki notranjega kroga, v našem primeru 3-jedra, ne tvorijo zgolj najbolj kohezivnega dela omrežja ekonomske elite, pač pa so integrirani tudi v druga socialna omrežja, denimo strankarsko-politična (aktivno članstvo v političnih strankah, aktivne politične funkcije, članstvo v Forumu 21), delujejo kot reprezentanti političnih interesov gospodarstva (članstvo v upravnem odboru GZS), hkrati pa jih lahko srečamo v omrežjih, ki zagotavljajo visok simbolni kapital (sodelovanje v dobredelnih organizacijah, vodenje nacionalnih športnih zvez).

4 Notranji krog, 2006

Zaradi združevanj, pripojitev posameznih gospodarskih družb ali odločitve, da podatkov o družbah, ki očitno niso povezane s preostankom omrežja, ne bomo vnašali v podatkovno bazo, omrežij za leto 2004 in 2006 ne moremo primerjati v celoti. Vendarle pa tako v podatkovni bazi za leto 2004 kot za 2006 nastopa 218 istih gospodarskih družb. V teh 218 gospodarskih družbah je bilo med oktobrom 2004 in januarjem 2006 zamenjanih 44 predsednikov uprav oz. direktorjev, kar znaša 20,2 odstotka.

Podatek o številu zamenjav direktorjev v obdobju 2004–2006 v tistih gospodarskih družbah, ki smo jih vključili v analizo, lahko primerjamo z empiričnimi analizami o reprodukciji in cirkulaciji v slovenski eliti v obdobju 1988–1995 (glej Kramberger in Vehovar 2000). Čeprav naši empirični podatki niso povsem primerljivi s podatki, uporabljenimi v navedenih analizah, saj je naša izhodiščna ambicija rekonstrukcija omrežja ekonomske elite in zasledovanje sprememb v strukturi omrežja, lahko podatek o 20,2-odstotni cirkulaciji oz. 79,8-odstotni reprodukciji v obdobju od oktobra 2004 do januarja 2006 primerjamo z ugotovitvami navedenih analiz. V obdobju 1988–1995 je namreč stopnja reprodukcije ekonomske elite znašala 85 %. To pomeni, da je bila v 15-mesečnem obdobju med 2004 in 2006 cirkulacija na direktorskih položajih znotraj

omrežja ekonomske elite večja od cirkulacije v ekonomski eliti med letoma 1988 in 1995.

Še bolj izostreno sliko dobimo, če analizo sprememb v strukturi ekonomske elite osredotočimo na »notranji krog«, torej na dogajanje v 3-jedru.

Če primerjamo 3-jedro za leto 2004 in 3-jedro za leto 2006, ugotovimo, da je najbolj koheziven del omrežja leta 2006 občutno manjši. Če smo leta 2004 v 3-jedru zasledili 91 oseb, smo v 3-jedru, kakršno je obstajalo na začetku leta 2006, identificirali 37 oseb.

V 3-jedru za leto 2006 ostanejo predsedniki uprav Banke Domžale, Banke Zasavje, CBS banke, Factor banke, LHB banke, NKBM, NLB in Poštne Banke Slovenije. Ob tem je pomembno, da NKBM in Poštno banko Slovenije vodita nova direktorja. Iz 3-jedra pa izpadejo predsedniki uprav Abanke, Adria banke, Deželne banke in Gorenjske banke ter se preselijo proti periferiji omrežja.

V 3-jedru ostanejo predsedniki uprav Zavarovalnice Triglav (predsednik uprave Andrej Kocič je kot novinec v 3-jedru nadomestil Jožeta Leniča) in Zavarovalnice Maribor. Izpadejo pa predsedniki uprave združene zavarovalnice Adriatic-Slovenica in Pozavarovalnice Sava.

V 3-jedru ostanejo tri pokojninske družbe z istimi direktorji: Pokojninska družba A, Skupna in Moja naložba.

Hkrati v najbolj kohezivnem delu omrežja ostanejo direktorji dela pidovske industrije: LB Maksima, Infond DZU in Triglav DZU (direktorica Triglav DZU je novinka). Iz najbolj kohezivnega dela omrežja pa izpadejo direktorji KD Group in NFD.

Položaj v 3-jedru zadržijo še direktorji Grand hotela Union, Istrabenza, Droge Kolinske, Pivovarne Laško (direktor je novinec), Pošte Slovenije (direktor je novinec) in Autocommercea.

Najprej se zastavlja vprašanje, kaj je botrovalo krčenju notranjega kroga. Med 60 osebami, ki so leta 2004 zasedale direktorski položaj in so bile hkrati uvrščene v najbolj koheziven del omrežja ekonomske elite, jih je 18, torej 30 odstotkov, zapustilo položaj; pet se jih je upokojilo, ostali pa so bili zamenjani. Cirkulacija na tistih direktorskih položajih, ki so leta 2004 spadali v notranji krog ekonomske elite, je torej izjemno visoka, 30-odstotna, torej občutno višja od siceršnje.

Če je bilo leta 2004 v 3-jedru vključenih 91 oseb, jih je do leta 2006 položaj v tem delu omrežja obdržalo 23. Teh 23 oseb torej predstavlja presečno množico notranjega kroga, ki je obstajal leta 2004, in notranjega kroga, ki je obstajal v začetku leta 2006. 14 oseb se je v 3-jedro prebilo na novo.

Ob tem obstajata dva tipa novincev: osem pripadnikov novega 3-jedra se je v center omrežja preselilo iz 2-jedra, torej iz dela omrežja, ki je nekje med centrom in periferijo; šest članov 3-jedra, kakršno je obstajalo na začetku leta 2006, pa spada med popolne novince in leta 2004 v omrežju niso igrali nobene vidne vloge.

Kaj se zgodi z osebami, ki so predstavljale nekakšen most med pripadniki 3-jedra za leto 2004 in drugimi socialnimi omrežji, denimo omrežji prestižnih organizacij in političnimi omrežji?

Če smo v 3-jedru, ki je obstajalo leta 2004, identificirali 13 članov Foruma 21, sta pozicijo v 3-jedru leta 2006 obdržala le dva (Herman Rigelnik, direktor Autocommercea,

in Olga Jakhel Dergan, članica nadzornih svetov Pivovarne Laško, Autocommercea in Grand hotela Union). Trije direktorji, člani Foruma 21, so bili odstavljeni, trije so se iz centra poslovnega sveta umaknili zaradi upokojitve. Pet članov Foruma 21 pa se je iz 3-jedra preselilo proti periferiji omrežja.

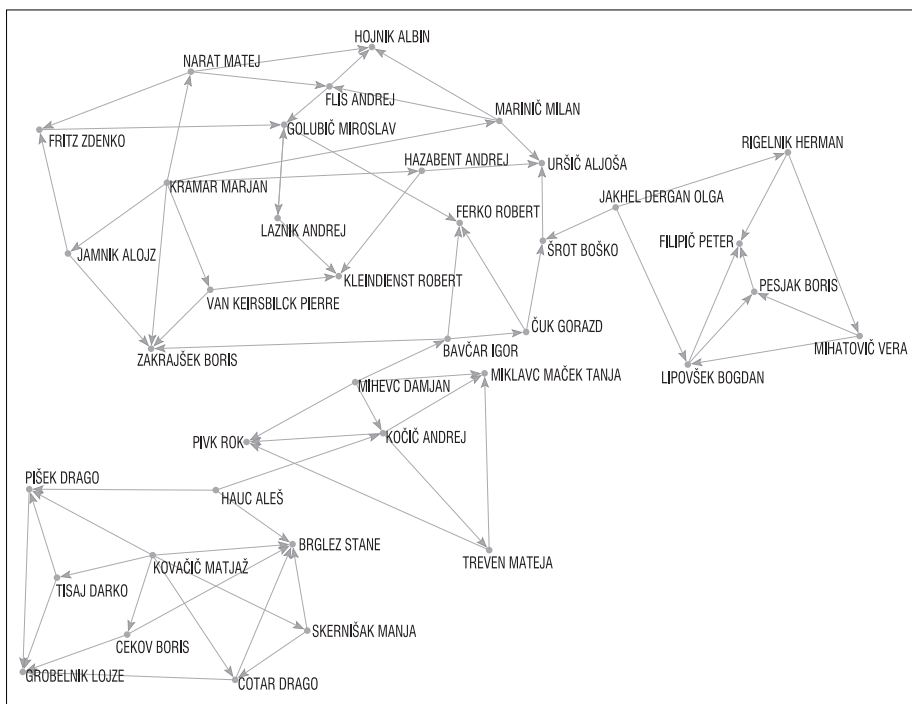
Če je leta 2004 med 35 člani upravnega odbora GZS sedem direktorjev zasedalo položaj v 3-jedru ekonomske elite, smo leta 2006 v upravnem odboru GZS zasledili tri pripadnike 3-jedra. Pripadniki 3-jedra ekonomske elite za leto 2006, ki hkrati zasedajo položaj člana upravnega odbora GZS, so: Igor Bavčar (Istrabenz), Marjan Kramar (NLB) in Boško Šrot (Pivovarna Laško – Šrot je novinec tako v UO GZS kot na direktorskem položaju).

Med pripadniki 3-jedra za leto 2006 smo identificirali dva nekdanja člana CK ZKS.

Če je bila leta 2004 značilna čvrsta prepletenost 3-jedra omrežja ekonomske elite in drugih prestižnih socialnih omrežij, je slika leta 2006 občutno drugačna. Le enega pripadnika 3-jedra za leto 2006 lahko najdemo med predsedniki nacionalnih športnih zvez – Matjaž Kovačič, predsednik uprave NKBM, hkrati vodi odbojkarsko zvezo Slovenije. Le enega pripadnika 3-jedra za leto 2006 lahko najdemo med člani prestižnih dobredelnih organizacij.

Povezava pripadnikov 3-jedra za leto 2006 s političnimi omrežji je šibkejša. Med pripadniki 3-jedra za leto 2006 so pomembnejše politične funkcije v preteklosti opravljali Igor Bavčar (notranji minister, poslanec, minister za evropske zadeve, podpredsednik LDS), Herman Rigelnik (podpredsednik vlade, predsednik državnega zbora), Olga Jakhel Dergan (gospodarska svetovalka predsednika republike Kučana), Marjan Kramar (svetovalac in šef kabineta predsednika vlade 1990–1992) in Alojz Jamnik (delegat v zboru občin leta 1990, v devetdesetih letih član širšega vodstva krščanskih demokratov). Pogojno lahko med pripadnike 3-jedra za leto 2006, ki so povezani tudi s političnimi omrežji, uvrstimo še Gorazda Čuka, ki je sredi devetdesetih delal v aparatu LDS. Prav tako lahko med osebe iz sedanjega 3-jedra, ki imajo odprt dostop do političnih omrežij, uvrstimo Damjana Mihevca, predsednika nadzornega sveta Zavarovalnice Triglav in člana Nove Slovenije.

Slika 4: 3-jedro, kakršno je obstajalo 1. januarja 2006.

5 Povzetek sprememb v notranjem krogu

Razlike med omrežjem, ki je obstajalo leta 2004, in omrežjem z začetka leta 2006 so opazne že ob analizi obsega največje komponente. Komponenta je tisti del omrežja, v katerem so vse enote med seboj povezane. Gre torej za sklenjeno omrežje. Največja komponenta leta 2004 je obsegala 1074 oseb, leta 2006 pa 1037 oseb. Sklenjenost omrežja je torej leta 2006 nekoliko nižja. Izrazitejše spremembe so opazne zlasti v najbolj kohezivnem delu omrežja. Za omrežje, kakršno je obstajalo leta 2004, je značilno, da dobrih osem odstotkov oseb, ki smo jih uvrstili v najširše definirano omrežje ekonomske elite (člani nadzornih svetov in člani uprav največjih podjetij v državi) in so uvrščeni v šibko povezano komponento, pripada t. i. notranjemu krogu. Delež pripadnikov notranjega kroga se leta 2006 več kot prepolovi in znaša 3,6 odstotka. Delež pripadnikov 2-jedra, torej manj kohezivnega dela omrežja, je leta 2006 nekoliko večji od deleža, identificiranega v letu 2004. Hkrati se leta 2006 nekoliko poveča delež tistih oseb, uvrščenih v omrežje, ki predstavljajo periferijo.

Tabela 1: Delež oseb v n-jedrih v letih 2004 in 2006

	št. oseb 2004	v odstotkih	št. oseb 2006	v odstotkih
3-jedro	91	8,4	37	3,6
2-jedro	287	26,7	309	29,8
1-jedro	695	64,8	691	66,6
Skupaj	1073	100,0	1037	100,0

Analiza lastnosti pripadnikov 3-jedra za leto 2004 in 2006 pokaže, da je notranji krog ekonomske elite, kakor smo ga identificirali za leto 2006, šibkeje prepleten z drugimi socialnimi omrežji, denimo z omrežji prestižnih organizacij in političnimi omrežji.

Če za 3-jedro, kakršnega smo identificirali leta 2004, velja, da gre za elitno združbo, ki ne obvladuje zgolj ključnih ekonomskih resursov, pač pa ima pomemben vpliv tudi v političnem omrežju in omrežju prestižnih organizacij, za notranji krog, kakor smo ga identificirali v začetku leta 2006, tega ne moremo trditi. Za notranji krog, ki je obstajal leta 2004, lahko trdimo, da gre za pomemben politično-ekonomski⁶ izsek Millsove »elite moči«. Med oktobrom 2004 in januarjem 2006 pa je ta izsek »elite moči« doživel radikalne spremembe. Le četrtnina oseb, pripadnikov notranjega kroga, ki je obstajal leta 2004, je obdržala mesto v najbolj kohezivnem delu omrežja.

Na notranji krog ekonomske elite lahko gledamo skozi dve različni optiki. Notranji krog je lahko omrežje oseb. Hkrati pa gre tudi za omrežje korporacij, v katerem so osebe, ki zasedajo ključne položaje, medij povezave med korporacijami.

Če na notranji krog gledamo kot na omrežje korporacij, ugotovimo, da so položaj v notranjem krogu obdržale ključne finančne gospodarske družbe. Tako leta 2004 kot 2006 lahko v notranjem krogu korporacij srečamo Novo Ljubljansko banko in večje število bank, povezanih z NLB, Novo Kreditno banko Maribor, Zavarovalnico Triglav, Poštno banko Slovenije in t. i. pidovsko industrijo, povezano z naštetimi finančnimi institucijami (LB Maksima, Triglav DZU, KBM Infond DZU). Hkrati v notranjem krogu ostane Pošta Slovenije. Za vse našete institucije velja poudariti, da gre za pretežno finančne gospodarske družbe, na katere ima država neposreden ali posreden vpliv, saj gre za institucije v pretežno državni lasti.

Ob pokojninskih finančnih družbah, ki so ostale v notranjem krogu ekonomske elite, lahko identificiramo še tri pomembne korporacije, ki ostajajo v najbolj kohezivnem delu omrežja: Istrabenz, Pivovarna Laško in Autocommerce (Grand hotel Union je lastniško povezan z Autocommerceom).

Kako razumeti dejstvo, da se je notranji krog ekonomske elite med letoma 2004 in 2006 občutno zmanjšal? Naše predhodne analize (Žerdin 2005a) so pokazale, da v omrežju ekonomske elite, kakršno je obstajalo leta 2004, središčno mesto zasedata paradržavna sklada (KAD in SOD), ki obvladujeta pomembne lastniške deleže v največjih slovenskih podjetjih. Ti deleži omogočajo, da vladajoča koalicija prek paradržavnih

6. Ko Mills opisuje »elito moči«, posebej navaja še vojaško elito, vendar tej v Sloveniji ne moremo pripisovati pomembnejše vloge.

skladov postavlja člane nadzornih svetov ključnih slovenskih podjetij. Hkrati središčno mesto v omrežju zasedajo preostale finančne gospodarske družbe v pretežni državni lasti (NLB, NKBM, Zavarovalnica Triglav).

Obvladovanje KAD-a in SOD-a je v Sloveniji ključni kadrovski instrument vsakršne vladajoče koalicije. S spremembo politične elite in imenovanjem novih predsednikov uprav KAD-a (21. marca 2005) in SOD-a (5. aprila 2005) je vladajoča koalicija dobila možnost za korenite posege v omrežje ekonomske elite. Globoke spremembe v omrežju ekonomske elite se torej začno z aprilom 2005, do konca leta 2005 pa lahko spremljamo predvsem proces dezintegracije starega omrežja. Podatek, da se je med oktobrom 2004 in januarjem 2006 v 218 gospodarskih družbah zamenjalo 44 direktorjev, lahko postavimo ob bok podatku, da smo oktobra 2004 v notranjem krogu ekonomske elite identificirali 60 ključnih direktorjev, do začetka leta 2006 pa jih je bilo zamenjanih osemnajst. Z drugimi besedami, zamenjave direktorjev so bile osredotočene prav na notranji krog stare ekonomske elite.

Če je vladajoča koalicija ob pomoči vzvodov, ki jih zagotavljajo lastniški deleži KAD-a, SOD-a in drugih finančnih gospodarskih družb v državni last, demontirala notranji krog stare ekonomske elite, ji novega notranjega kroga (še) ni uspelo v celoti sestaviti. Vendar obstajajo znaki, da nastaja tudi novi notranji krog ekonomske elite. V 3-jedru za leto 2006, ki šteje 37 oseb, namreč najdemo 14 novincev (tj. 38 odstotkov), torej oseb, ki jih leta 2004 v najbolj kohezivnem delu omrežja ni bilo. Torej je ob dezintegraciji starega notranjega kroga ekonomske elite tekel tudi proces rekrutacije novincev. Predpostavljamo, da se je ta proces nadaljeval tudi v letu 2006, s tem pa se bo notranji krog najverjetneje povečeval.

Predsednika uprav KAD-a in SOD-a sta v omrežju ekonomske elite leta 2004 zasedala položaj v 3-jedru, najbolj kohezivnem delu omrežja. Leta 2006 nista uvrščena v 3-jedro. Vendar to ne pomeni, da sta se oba paradržavna finančna sklada preselila na periferijo omrežja. Ker je kriterij uvrstitve v 3-jedro zelo zahteven, saj je oseba v 3-jedro uvrščena zgolj v primeru, da je povezana s tremi prav tako vplivnimi oz. uglednimi osebami, obstaja realna možnost, da oseba, ki sicer v omrežju igra zelo pomembno vlogo, v 3-jedro ni uvrščena zgolj zaradi zahtevnega formalnega kriterija, torej zato, ker je povezana z osebo, ki ima v določenem trenutku v omrežju manj pomembno vlogo.

Zato se zdi smiselno, da podatke o osebah, uvrščenih v 3-jedro, primerjamo še z drugimi merami pomembnosti oziroma središčnosti. Ob izračunu, katere osebe pripadajo 3-jedru, se nismo ozirali na to, ali gre za osebe, ki svoj vpliv črpajo iz dejstva, da opravljajo več funkcij nadzornika, ali osebe, ki opravljajo direktorski položaj in so torej deležne zaupanja. Povedano drugače, omrežje smo obravnavali kot neusmerjeno. Zato se zdi primerno, da seznam pripadnikov 3-jedra primerjamo še z lestvico mere središčnosti glede na dostopnost.

Središčnost glede na dostopnost je mera pomembnosti, ki upošteva položaj določenega akterja v celotnem omrežju. Torej gre za globalno in ne samo lokalno mero središčnosti, kakršna je na primer stopnja. Bližje kot je akter ostalim akterjem, višja je njegova mera središčnosti glede na dostopnost. Ta je v primeru krepko povezanega omrežja enaka količniku števila vseh preostalih akterjev in vsote vseh razdalj med

določenim akterjem in vsemi preostalimi akterji (de Nooy, Mrvar in Batagelj 2005: 127). V primeru, ko omrežje ni krepko povezano, je treba mero še ustrezno obtežiti s številom dosegljivih akterjev. Pri meri središčnosti glede na dostopnost torej ne gre zgolj za to, s kolikšnim delom omrežja je posamezni akter povezan, pač pa za mero, ki upošteva tudi oddaljenost določenega akterja od vseh preostalih akterjev. Večje kot je število akterjev, s katerimi je posamezni akter povezan, in bližje kot jim je, višja je mera središčnosti. Najpomembnejšo vlogo pri tej meri središčnosti tako še vedno igrajo neposredno povezani akterji.

Leta 2004 sta bila direktorja obeh paradržavnih skladov, SOD-a (Kušar) in KAD-a (Jamnik), na samem vrhu lestvice središčnosti glede na dostopnost.

Tabela 2: Lestvica središčnosti glede na dostopnost, leto 2004

	Središčnost glede na dostopnost	Priimek, ime	Direktor gospodarske družbe
1	0.2216490	KUŠAR IGOR	SOD
2	0.2195497	BOHORIČ JANEZ	SAVA
3	0.2175372	JAMNIK BORUT	KAD
4	0.2167803	KRAMAR MARJAN	NLB
5	0.2167803	KASTELIC JANKO	TRIGLAV DZU
6	0.2156080	FILIPČ PETER	POKOJNINSKA DRUŽBA A
7	0.2128001	BOBINAC FRANJO	GORENJE
8	0.2123467	KUNTARIČ TOMAŽ	KAD (član uprave)
9	0.2113562	LENIČ JOŽE	ZAVAROVALNICA TRIGLAV
10	0.2089634	SLAVINEC UROŠ	HELIOS

Leta 2006 se slika deloma spremeni. Najvišji položaj na lestvici središčnosti glede na dostopnost obdrži predsednik uprave KAD-a (Toplak), predsednik uprave SOD-a Marko Pogačnik pa ima v omrežju občutno manj središčno vlogo, saj je uvrščen na 123. mesto. Slovenska odškodninska družba kot drugi paradržavni sklad igra torej občutno manj središčno vlogo kot leta 2004. Ker direktor KAD-a prihaja iz kadrovskega bazena največje vladne stranke, SDS, direktor SOD-a pa iz periferne koalicijske stranke, NSi, je bolj periferna vloga institucije, ki jo vodi, lahko povezana s samo koalicijsko hierarhijo.

Tabela 3: Lestvica središčnosti glede na dostopnost, leto 2006

	Središčnost glede na dostopnost	Priimek, ime	Direktor gospodarske družbe
1	0.1929058	TOPLAK TOMAŽ	KAD
2	0.1876943	URŠIČ ALJOŠA	SKUPNA
3	0.1854140	BAVČAR IGOR	ISTRABENZ
4	0.1838396	KRAMAR MARJAN	NLB
5	0.1826852	FILIPič PETER	POKOJNINSKA DRUŽBA A
6	0.1820778	DEBELJAK ŽIGA	MERCATOR
7	0.1817933	ŠROT BOŠKO	PIVOVARNA LAŠKO
8	0.1802796	KOCIČ ANDREJ	ZAVAROVALNICA TRIGLAV
9	0.1787221	HAZABENT ANDREJ	NLB (ČLAN UPRAVE)
10	0.1771240	GOLUBIČ MIROSLAV	MAKSIMA

Tako kot primerjava 3-jedra za leti 2004 in 2006 tudi primerjava lestvice oseb, ki zasedajo najbolj središčen položaj v omrežju ekonomske elite, pokaže na veliko stopnjo cirkulacije. Pet članov prve deseterice lestvice za leto 2004 je izgubilo direktorski položaj. Le dva direktorja, Marjan Kramar, NLB, in Peter Filipič, Pokojninska družba A, ki sta bila v prvo deseterico po meri središčnosti glede na dostopnost uvrščena leta 2004, sta položaj na vrhu lestvice središčnosti obdržala tudi leta 2006.

Ker so imenovanja v nadzorne svete in uprave gospodarskih družb vezana na razmeroma zapleteno in dolgotrajno proceduro, je tudi proces tkanja novega notranjega kroga dolgotrajen.

6 Sklep

Dejstvo, da lahko zamenjava politične elite za seboj potegne temeljite spremembe v notranjem krogu ekonomske elite, zahteva ponoven razmislek o nekaterih socioloških postulatih. Postulat o politični oblasti, ki je zgolj orodje v rokah vladajočega ekonomskega razreda, v določenih zgodovinskih okoliščinah ni točen. Možen je obraten zgodovinski proces, namreč, da si politična oblast postavi svojo ekonomsko elito. Tako kot je na začetku evropskega kapitalizma v Benetkah politična elita nadzirala ekonomsko, med tranzicijo v Sloveniji politična elita odločilno vpliva na sestavo notranjega kroga ekonomske elite.

Dominanten vpliv sestave politične elite na strukturo omrežja ekonomske zahteva tudi ponoven razmislek o poteku procesov modernizacije v Sloveniji. Bernik (1989: 37) v analizi socialistične družbe kot »obmoderne družbe« ugotavlja, da je »centralnost političnega sistema /.../ osrednji problem celotnega družbenega sistema oziroma osrednji vir protislovij«. Če je za moderno družbo značilna visoka stopnja avtonomije posameznih podsistemov z izrazito funkcionalno diferenciacijo, je za slovensko postsocialistično družbo še vedno značilna hierarhična podrejenost ekonomskega podsistema političnemu

podsystemu. Rezultati naše analize kažejo, da se »notranji krog« slovenske ekonomske elite še vedno rekrutira po logiki, značilni za »obmoderni« socializem. Te logike ni omajalo niti dejstvo, da je vodenje države prevzela nova koalicija pod vodstvom SDS. Ravno obratno, logika rekrutacije v ekonomsko elito, ki je odvisna od političnih zvez, je vsaj tako izrazita kot v obdobju, ko je vladajočo koalicijo vodila LDS. Za obdobje 2004–2006 je torej značilno, da na osebni ravni pride do diskontinuitete v reprodukciji omrežja ekonomske elite. Cirkulacija, dotok novincev v omrežje ekonomske elite, je izjemno visoka. Hkrati pa empirični podatki kažejo, da se reproducira politična logika rekrutacije novincev v notranji krog ekonomske elite.

Literatura

- Adam, Frane (1999): Ambivalentnost in neznosna lahkost tranzicije. Sobotna priloga Dela, 3. julij.
- Adam, Frane, in Tomšič, Matevž (2000): Transition Elites: Catalysts of Social Innovation or Rent-Seekers. *Družboslovne razprave* 16 (32–33): 223–249.
- Arrighi, Giovanni (1994): *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of our Times*. London, New York: Verso.
- Bernik, Ivan (1989): Socialistična družba kot »obmoderna« družba. *Družboslovne razprave* 6 (7): 31–40.
- Bottomore, Tom (1993): *Elites and Society*. London: Routledge.
- Braudel, Fernand (2001): Čas sveta: Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.–XVIII. stoletje. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Davis, Gerald F., in Mirzuchi, Mark S. (1999): The Money Center Cannot Hold: Commercial Banks in the U.S. System of Corporate Governance. *Administrative Science Quarterly* 44: 215–239.
- Davis, Gerard F., Yoo, Mina, Baker Wayne E. (2003): The Small World of the American Corporate Elite, 1982–2001. *Strategic Organization* 3 (1): 301–326.
- De Nooy, Wouter, Mrvar, Andrej, in Batagelj, Vladimir (2005): *Exploratory Social Network Analysis with Pajek (Structural Analysis in the Social Sciences)*. New York: Cambridge University Press.
- Engels, Friedrich (1950): Predgovor k Državlanski vojni v Franciji. V K. Marx: *Državljanska vojna v Franciji*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Higley, John, in Pakulski, Jan (2000): Elite Theory and Research in Postcommunist Societies. V J. Frentzel-Zagorska in J. Wasilewski (ur.): *The Second Generation of Democratic Elites in Central and Eastern Europe*: 37–49. Varšava: Institute of Political Studies, Polish Academy of Science.
- Iglič, Hajdeja, in Rus, Andrej (2000): Democratic Transition and Elite Integration in Slovenia From 1988 to 1995. *Družboslovne razprave* 16 (32–33): 198–222.
- Iglič, Hajdeja, in Rus, Andrej (2000a): From Elite Reproduction to Elite Adaptation: The Dynamics of Change in Personal Networks of Slovenian Elites. *Družboslovne razprave* 16 (32–33): 181–197.
- Jambrek, Peter (2001): Imam nasvet za Kučana. Ljubljana: Delo, 20. oktober.

- Kramberger, Anton, in Vehovar, Vasja (2000): Regime Changes and Elite Dynamics in Slovenia during the 1990s: What Can the Elite Reproduction Rates Tell Us. *Družboslovne razprave* 16 (32–33): 143–180.
- Marx, Karl, in Engels, Friedrich (1979, 1848): Manifest komunistične stranke. V K. Marx in F. Engels: *Izbrana dela v petih zvezkih*, II. zvezek. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Mills, Charles Wright (1956): *Power Elite*. New York: Oxford University Press.
- Mizruchi, Mark S. (1996): What Do Interlocks Do? An Analysis, Critique, and Assessment of Research on Interlocking Directorates. *Annual Review of Sociology* 22: 271–298.
- Mizruchi, Mark S., in Schwartz, Michael (ur.) (1992): *Intercompany Relations: The Structural Analysis of Business*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Useem, Michael (1984): *Inner Circle: Large Corporations and the Rise of Business Political Activity in the U.S. and U.K.* New York, Oxford: Oxford University Press.
- Žerdin Horvat, Aleksander (2005): *Omrežje slovenske ekonomske elite – diplomsko delo*. Ljubljana: FDV.
- Žerdin, Ali H. (2005a): Omrežje slovenske ekonomske elite. *Družboslovne razprave* 21 (49–50): 11–28.

Naslova avtorjev:

Ali Žerdin

Urednik Dnevnikovega Objektiva

Dnevnik

Kopitarjeva 2-4, SI-1000 Ljubljana

ali.zerdin@dnevnik.si

tel: 01 308 - 2304

dr. Andrej Mrvar

visokošolski učitelj

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

Kardeljeva pl. 5, SI-1000 Ljubljana

andrej.mrvar@fdv.uni-lj.si

Breda Luthar, Dejan Jontes

Nasilje v družini in strateški rituali poročanja

POVZETEK: V članku obravnavamo reprezentacije družinskega nasilja v slovenskih dnevnikih in na televiziji s poudarkom na formalnih značilnostih prispevkov o nasilju. Posebej se osredotočamo na žanr časopisne kronike in epizodično novico v televizijskih poročilih. Avtorja ugotavljata, da v novinarskih reprezentacijah družinskega nasilja prevladuje faktizem kot strateški ritual poročanja, kar ima za posledico dekontekstualizacijo, psihologizacijo in individualizacijo problema nasilja, policija in sodišča pa služijo kot standardni birokratski viri, ki avtentizirajo novinarski diskurz. Osrednja značilnost televizijskih novic o družinskem nasilju so epizodična obravnava dogodkov v novicah, standardno uokvirjanje problema kot strankarskega konflikta in melodramatična reprezentacija nasilja v aktualnodokumentarnem programu. Tudi melodramatizacija nasilja vodi v dekontekstualizirano in individualizirano obravnavo nasilja v družini, ki je interpretirano zunaj strukturnih vzrokov nasilja, kot sta razredna diferenciacija in uprizarjanje hegemonične moškosti.

KLJUČNE BESEDE: nasilje v družini, hegemonična moškost, množični mediji, kronika, melodrama, faktizem.

1 Uvod

V članku obravnavamo poročanje medijev o nasilju v družini. V analizo smo vključili tri slovenske dnevnikarje (Delo, Večer, Dnevnik) ter televizijske prispevke o nasilju v družini v novicah in v aktualnodokumentarnem programu na slovenski nacionalni televiziji ter na POP TV v letih 2005 in 2006.¹ Gotovo je redukcija analize na novinarski diskurz arbitrarna – novinarskega diskurza namreč ni mogoče ločiti od reprezentacij nasilja v družini v drugih oblikah popularne kulture, hkrati pa obstaja tesna povezanost med različnimi oblikami popularne kulture, saj se različne oblike medijskega diskurza med seboj podpirajo in dopolnjujejo. Po drugi strani ima novinarstvo kot diskurz z visoko

1. Članek je nastal na podlagi podatkov, zbranih v okviru Ciljnega raziskovalnega projekta *Analiza družinskega nasilja v Sloveniji – predlogi preventive in ukrepov*, ki je potekal od 2004 do 2006. Glej tudi M. Sedmak in A. Kralj (2006). Samo poimenovanje družinsko nasilje sicer prikriva odnose med spoloma in močjo, saj ne definira običajnih žrtev in storilcev. Nekateri zato predlagajo pojem seksistično nasilje, saj s tem poudarjajo družbeno naravo nasilja na račun individualne (glej Meyers 1997: 454).

modalnostjo (bližina oz. oddaljenost od realnosti) zaradi svoje referencialne vloge do realnosti poseben položaj v kontekstu popularne kulture, saj velja za bolj resnično. Tudi če pogledamo formalne značilnosti novinarskih prispevkov, vidimo, da novinarstvo ta privilegirani in ekskluzivni položaj glede na druge oblike medijskega diskurza vzdržuje s celo vrsto konvencionalnih strategij ustvarjanja t. i. prevare transparentnosti – to je ustvarjanja vtisa resničnosti novinarske reprezentacije (npr. naturalizirane realistične strategije, kot so poročanje s kraja dogodka, visoko standardizirana uporaba prisvojenih glasov oz. izjav očitvidcev, prič, strokovnjakov, žrtev ...). Ideologija novinarske objektivnosti temelji na predstavi, da lahko novinar ob strogem spoštovanju poklicnih in etičnih standardov in torej tudi strateških ritualov poročanja neposredno posreduje realnost, saj v pripovedi uporabljena dejstva govorijo sama zase, novinarstvo pa je posledično razumljeno kot »avtoriziran pripovedovalec resnice« oziroma »licenčni prenašalec dejstev«, kot temu pravi McNair (1998: 65).

V analizi smo se izognili analizi vsebine prispevkov in se osredotočili na formalne značilnosti informativnih prispevkov o nasilju; ugotavljali smo, kako posamezne žanrske oblike delujejo komunikativno, torej kakšne so posledice utrjenih, naturaliziranih in rutiniziranih formalnih oblik novinarskega poročanja o nasilju.² Posebej smo obravnavali časopisno kroniko kot specifično pripovedno rekonstrukcijo dogodka v dnevnikih in epizodično novico v televizijskih poročilih.³ Cilj take dekonstrukcije konvencionalnih novinarskih pripovednih oblik je denaturalizacija tistih standardnih postopkov pripovedovanja in uokvirjanja novic ter drugih prispevkov o nasilju, ki mitologizirajo nasilje kot rezultat individualnih patologij posameznih moških, v celoti pa spregledajo njegove družbene dimenzije in posledično vzpostavljajo nasilje kot naravni, torej sprejemljivi del uprizarjanja moškosti in v resnici preprečujejo spopad z okoliščinami, ki nasilje podpirajo.

V obravnavo namerno nismo vključili tabloidnega tiska in tabloidnega diskurza o nasilju v družini. Slednji namreč počiva na predvidljivi patriarhalni ideologiji o avtoriteti in moči v družini in odnosih med spoloma ter v poročilih reproducira mit o ženski sokrivdi (žensko izzivanje kot vir moškega nasilja) ali mit o simetriji družinskega nasilja. Zavednostno smo torej pustili ob strani ta predvidljivi negativni zgled senzacionalističnega novinarstva in se v izbiri med ekscesnim »Zlim novinarstvom« in »Dobrim

-
2. Ko se sprašujemo po pomenu teksta, oblike ne na epistemološki ne na empirični ravni ne moremo ločevati od vsebine, saj tako »kaj« pripovedi (vsebina) kot »kako« pripovedi (način izrekanja) skupaj konstituirata pomen izrekanja. V našem konkretnem primeru pa je formalni element še toliko pomembnejši: zaradi politične korektnosti, formalnega družbenega konsenza o nedopustnosti nasilja in novinarske ideologije objektivnosti, torej nepristranskosti, distanciranosti in podobnih elementov, se zdi, da je vsebinsko poročanje o nasilju z izjemo tabloidov dejansko zunaj ideologije in v celoti »transparentni« dokument dogajanja. Tako šele problematizacija konvencionalnih in v novinarstvu naturaliziranih diskurzivnih praks, ki so del skupnega vedenja producentov in bralcev, razkrije posledice stiliziranih in standardiziranih postopkov upovedovanja nasilja za interpretacijo nasilja.
 3. O epizodičnem in tematskem uokvirjanju novic in učinku uokvirjanja na percepcijo problema in vzrokov ter krivcev za problem glej Iyengar (1991).

novinarstvom⁴ odločili za analizo nekaterih najbolj naturaliziranih kodov in konvencij t. i. kvalitetnega novinarstva; poskušali smo ugotavljati posledice konvencionalnih standardiziranih postopkov in konvencij uprizarjanja objektivnosti v novicah o nasilju v resnih dnevnikih in televizijskih novinarskih prispevkih o nasilju v družini.

2 Struktura spolnega reda in družinsko nasilje

Ker je družinsko nasilje prevladujoče nasilje moških nad ženskami in otroki, je treba nasilje individualnih moških v vsaki družbi interpretirati v povezanosti s kulturo moškosti v družbi. Glede na družbeni položaj moškega v sodobni družbi je fizična moč še vedno pomemben element moškosti oz. kulturnega ideala moškosti, tako da je fizično nasilje do žensk, otrok ali drugih moških sestavni del uprizarjanja moškosti. Naša analiza reprezentacije nasilja v medijih torej predpostavlja, da brez razumevanja povezanosti med hegemonično moškostjo in institucijo patriarhalne družine na eni strani (javni prostor) in nasiljem v družini na drugi (zasebni prostor) ni mogoče razumeti družinskega nasilja. Spirala moškega nasilja v sodobni družbi se pogosto interpretira kot del krize moškosti (glej Beynon 2002: 81) ali, kot natančneje pravi Connell (1995: 84), kot vidik »krize spolnega reda«. Ta kriza izhaja predvsem iz spremembe odnosov moči in proizvodnih odnosov. Prvič, prišlo je do sesutja legitimnosti patriarhalne moči in izgube dolgo samoumevnih moških pravic, temelječih na ideologiji moškega kot prehranjevalca družine. Ne gre le za ideološke, temveč tudi za pravne spremembe. Drugič, domnevna kriza izhaja iz globalnih sprememb na področju trga delovne sile: prehod od industrijske k postindustrijski ekonomiji, postfordizem in s tem porast servisnih (ženskih) služb, večja možnost zaposlovanja žensk, tehnološki razvoj, ki nadomešča delo moških mišic, učinki globalne ekonomije na nekoč tipično moška delovna mesta v industriji, vsaj delno uresničevanje politike enakih možnosti itd. Vendar je pri diagnozi krize moškosti oz. krize spolnega reda potrebna previdnost. Kriza je, prvič, konstitutivna za moškost, tako da se v specifični družbeni situaciji le na novo artikulira, performans moškosti pa se stalno preoblikuje. Drugič, spremembe na področju spolov ne izhajajo le iz bolj temeljnih, torej družbenoekonomskih sprememb, temveč tudi iz samih odnosov med spoloma (Connell 1995: 82).

Moško nasilje je torej kot kulturna formacija del sistema moške dominacije, obenem pa znak razpok v nadvladi in torej tudi učinek nepopolnosti te dominacije. Ne gre torej za prekršek psihološko problematičnih ali motenih moških, temveč so korenine moškega nasilja ukoreninjene tako v splošno sprejetih družbenih in kulturnih vrednotah kot v individualni patologiji (glej Archer 1994).⁵ Zveze med moškostjo in nasiljem torej

4. Kot pravi T. Troha (2004: 188), so tabloidi (kot pri nas denimo Slovenske novice) Simptom Novinarstva. Simptom pa ni naključna napaka v sicer brezhibnem sistemu, tako da njegova odstranitev ne prinese ozdravitve sistema (novinarstva), temveč bolezen sistema zgolj prevzame drugo obliko. Simptom in bolnik sta po njegovem del istega diskurza, pri obeh velja ista logika in med resnim in ekscesnim novinarstvom vlada sinergična povezanost.
5. Treba pa je poudariti, da moško nasilje seveda presega zasebno sfero in sega kot institucionalizirano (vojska, policija ...) in neinstitutionalizirano, naključno nasilje tudi v javno sfero.

ne moremo razumeti na individualni ravni, temveč kot del uprizarjanja hegemonične moškosti v zasebnosti. Skratka, moška moč je kolektivna, ne individualna (Meyer, v Berkowitz 1997: 452). O hegemonični moškosti lahko govorimo, ko obstaja soglasje med kulturnim idealom in kolektivno oz. individualno institucionalno močjo. Beynon (2002: 16) hegemonično moškost definira kot tisto obliko moškosti, ki se tako na podlagi konstituiranja ideološkega konsenza v določenem času in prostoru kot na podlagi moči uveljavi kot uspešen način »biti moški«. Connel (1995: 77) pa hegemonično moškost natančneje opredeli kot »posebno konfiguracijo praks družbenega spola, ki izraža trenutno sprejete rešitve problema legitimnosti patriarhalne družbe, ki zagotavlja ali naj bi zagotavljala dominantni položaj moških in podrejeni položaj žensk«. Hegemonična moškost je historična in vedno uteleša trenutno sprejete strategije v uprizarjanju moškosti. Obenem pa je treba poudariti, da različne oblike moškosti soobstajajo, saj so tudi funkcije razrednih, etničnih, generacijskih idr. pripadnosti, ter da hegemonična moškost ni stabilna, temveč praviloma vedno ogrožena. V vsakem družbenem in kulturnem kontekstu seveda obstaja več kultur moškosti, ki jih podpirajo/ustvarjajo različne inačice kulturnih reprezentacij moškosti, nekatere med njimi so legitimirane kot naravne ali normalne oblike moškosti. Toda čeprav je za hegemonijo značilno uspešno uveljavljanje avtoritete na podlagi kulturnega konsenza ali kulturnega »vodstva«, ne s prisilo, pa nasilje pogosto podpira avtoriteto. Moško nasilje nasploh in v družini še vedno ostaja družbeno sprejemljiv način uprizarjanja moškosti. Vedno ga moramo razumeti v povezavi z dominantnimi oblikami moškosti, predvsem z družbeno konstrukcijo različnih oblik moškosti v šoli, pri športu, na delu, v medijih. Whitehead (2002: 35) ugotavlja, da je moško nasilje proti ženam in partnerkam lastno mnogim družbam in pogosto uzakonjeno v vsakdanjih kulturnih praksah in pravnem sistemu, kar nasilno vedenje dela »nevidno« običajnemu pogledu, tako da ga lahko razkrije le kritično feministično preiskovanje.

3 Kronika in privatizacija nasilja v dnevnikih časopisih

V trimesečnem naključno izbranem obdobju med marcem in majem 2005⁶ je bilo v Delu, Dnevniku in Večeru objavljenih 70 prispevkov o družinskem nasilju. Kar tri četrtine prispevkov je bilo objavljenih v rubriki (črne) kronike, obenem pa so bili dogodki upovedeni v obliki kronike kot specifične oblike pripovedi. Tu se naslanjamo na kategorizacijo novic, ki jo predlagata Bird in Dardenne (1997), ki razlikujeta dve obliki pripovedi v novičarskem diskurzu: novice so v časnikih upovedene bodisi kot zgodbe bodisi kot kronike. Tako pri pripovedi zgodbi kot pri pripovedi kroniki gre za pripovedno rekonstrukcijo dogodka. Kronika ima torej narativno obliko, je pripoved, ki jo razumemo kot način organizacije izkustva in tudi kot reprezentacijo realnosti, ni pa zgodba. Razlika med novico zgodbo in novico kroniko je v značilnostih narativne rekonstrukcije dogodka, način rekonstrukcije pa daje drugačen pomen dogodku. Zgodba

6. V prvotni vzorec smo vključili tudi trimesečno obdobje v letu 1995, vendar smo ugotovili, da med letoma 1995 in 2005 ni bistvenih razlik v poročanju, zato smo se pri analizi osredotočili le na članke, objavljene v letu 2005.

in kronika namreč uporabljata različne konvencije organiziranja pripovedi. Najenostavneje bi pripoved lahko definirali kot reprezentacijo dogodka, vrste dogodkov ali delovanja, ki vključuje sekvence dogodkov, torej časovnost dogajanja. Novice zgodbe pa so narativno organizirane v kronološkem zaporedju, tako da zgodba označuje gibanje v času glede na vzroke in posledice dogajanja. Da bi pripoved postala zgodba, mora biti pojasnjevanje organizirano v obliki logičnega napredovanja v smeri od začetka do zaključka, pojasnila, ki omogočajo bralčevo razumevanje, pa vpletena v pripovedno tkivo. Zgodba je torej pripoved, kjer so dogodki povezani tako kronološko kot logično/vzročno, tako da zaradi smiselnega povezovanja dogodkov zgodba vedno vključuje osmišljevanje in torej vrednotenje dogajanja. »Mariborčan je včeraj popoldne napadel bivšo ženo« je tako pripoved, »Mariborčan je včeraj popoldne zaradi ljubosumja napadel bivšo ženo« pa je zgodba.⁷ Medtem ko je v zgodbo vedno vključena moralna tematizacija dogajanja, pa kronika ne ponuja zaključkov, temveč se enostavno ustavi. Narativni diskurz nasploh za razliko od zgodbe ne sledi nujno časovnemu kronološkemu redu. To seveda ne pomeni, da tudi v rubriki kronike izjemoma ne najdemo primerov, upovedenih v obliki zgodbe, torej organiziranih v kronološkem zaporedju in z moralno tematizacijo dogajanja. V skrajšani obliki navajamo osamljen primer:

Ljubosumnost in strast sprožila strele

Maribor – Davnega 11. decembra 1989 je Miroslava Grujić, čustveno prizadeta zaradi nepričakovanega konca ljubezenskega razmerja, v Mariboru z revolverjem streljala na svojega bivšega ljubimca Jovana Stevanovića in njegovo soprogo Tomislavko. V četrtek je ta zločin naposled doživel milo sodbo. /.../ Na sodni epilog je bilo treba čakati več kot petnajst let, ker je /.../ leta 1992 zapustila Slovenijo. /.../ Grujićeva je sodbo sprejela dokaj mirno in je v spremstvu paznikov odšepala (zaradi strelne rane, ki jo je utrpela med bosansko vojno, ima umetni kolk) v priporno celico, kjer bo morala počakati do pravnomočnosti sodbe (Dnevnik, 9. 3. 2005, str. 24).

V nasprotju z zgodbami imajo kronike v časopisih praviloma pripovedno obliko obrnjene piramide – torej sistem urejanja informacij po padajočem redu pomembnosti, ne pa kronološko kot v klasični zgodbi. V svoji daljši obliki imajo kronike pod naslovom t. i. vodilo, ki obnovi dogodek, tako da so ključne informacije podane na začetku, sledijo pa podrobnosti o dogodku. Navajamo značilen primer vodila:

Maribor – Sojenje 46-letnemu Bojanu Jerončiču iz Maribora, osumljenemu umora 39-letne Vanje Limavšek, nekdanje partnerice, in nedovoljene posesti orožja, se včeraj na mariborskem okrožnem sodišču ni končalo, čeprav je bilo sodbo pričakovati (Večer, 21. 5. 2005, str. 22).

Vodilo obnovi dogodek in tako izniči suspenz, v glavnem besedilu pa sledi pripoved, ki pojasni že vnaprej razkriti končni rezultat dogodka. Seveda se novinar o obliki

7. Glej tudi Abbott (2002: 12). Več o razliki med zgodbo in pripovedjo glej Luthar (1998). V različnih šolah narativne teorije vlada precejšnje nesoglasje glede terminologije in različnih poimenovanj posameznih vidikov pripovedi, tako da se mora vsaka empirična uporaba na novo opredeliti glede razumevanja specifičnih pojmov. Po Genettu (1980) lahko na primer vsako pripoved teoretično razdelimo na dva dela: na »zgodbo«, torej »kaj se je zgodilo«, in na »(pripovedni) diskurz«, torej »kako je ta zgodba pripovedovana«. Diskurz tu lahko razumemo kot konceptualni okvir, znotraj katerega zgodbo pripovedujemo.

pripovedne rekonstrukcije dogodka ne odloča ob vsakem dogodku na novo. Gre za konvencionalne formulaične utrjene protokole upovedovanja realnega, ki veljajo za določena področja realnosti in določeno vrsto dogodkov v specifični novinarski poklicni in organizacijski kulturi. Ti konvencionalni režimi so odvisni tako od kulturnih mitov, na katerih temelji novinarsko upovedovanje, kot novinarske samopredstave in poklicne ideologije ter produkcijskih rutin in poklicnih standardov. Kritika konvencionalnih oblik upovedovanja nasilja v družini tako ni kritika novinarskih izbir in posameznih novinarjev, temveč same strukture novinarskega polja in interpretacija naturaliziranih konvencij upovedovanja. Ali kot pravi Bourdieu (2001): novinar je le epifenomen polja, v katerem deluje. Tako opravimo strukturalistični postopek deindividualizacije avtorja tako, da avtorja razumemo kot funkcijo diskurzivnih režimov, ne pa kot individualni vir diskurza (glej npr. Foucault, v Rabinow 1984). Z »deindividualizacijo« novinarskega diskurza želimo analitično pozornost odmakniti od vprašanja namere avtorja – novinarja in njegovih političnih, psiholoških in drugih motivacij k industrializiranim, standardiziranim in naturaliziranim postopkom proizvodnje novičarskih žanrov v množičnih medijih. Ne preiskujemo torej avtorskih napak, temveč vidike standardizirane diskurzivne tipologije.

Čprav se zdi, da je kronika/opis bolj veren posnetek dogajanja kot zgodba, pa ta ni nič resničnejša in nič bližje dogodku. Kronika je s svojo visoko standardizirano strukturo obrnjene piramide in razvrstitvijo informacij po padajočem redu pomembnosti sestavni del »mitološkega procesa in rutinizacije nepričakovanega« (Bird in Dardenne 1997: 340). V obliki kronike se objavljajo rutinski kriminal in rutinske nesreče, tako da pripoved kronika govori o nepričakovanih, toda vsakdanjih dogodkih, o običajno-neobičajnem in je v službi rutinizacije poročanja v novinarstvu. Pripovedi kronike nam govorijo, da se svet še vedno vrti in da so stvari še vedno na svojem mestu, dogodki, ki jih kronike rekonstruirajo, pa, čeprav odstopajo od rutinskega poteka vsakdana, potrjujejo normalnost neobičajnega. Prava tema novinarskih pripovedi je zato, kot pravi Chaney (1993: 133), bolj normalnost kot realnost. Pripovedna strategija obrnjene piramide in standardno rutinsko uvrščanje nasilja v okvir žanrske kategorije kronike v dnevnikih posledično prispeva k normalizaciji nasilja v družini, saj pripoved kot kronika govori o rutinski dimenziji dogodka, ki ostaja znotraj nehotene, toda sprejemljive normalnosti družinskega življenja, kot družbeni fenomen pa je tako nedoumljiv in istočasno tako samoumeven kot vremenske nevšečnosti ali naravne katastrofe. »Zdi se, da se ti dogodki pač zgodijo, njihova pomembnost pa izhaja iz dejstva, da so zapisani. Še več, zdi se da so pomembni zgolj zato, ker so zapisani« (White 1981: 8). Nasilje je torej nezaželeno in nesprejemljivo, pa vendarle običajni in skorajda neizogibni sestavni del heteroseksualnih odnosov.

Poleg normalizacije je drugi ključni učinek pripovedne rekonstrukcije nasilnih dogodkov v obliki kronike umestitev nasilja na dno lestvice splošnosti oz. univerzalnosti takih dogodkov in torej tudi na lestvici družbene pomembnosti družinskega nasilja. Nasilje v družini je umeščeno v polje partikularne družinske zasebnosti, ne pa v kontekst politike zasebnega. Dogodek ali zadeva namreč nikoli nima statusa zadeve splošnega interesa glede na svoje imanentne lastnosti, ampak se javni status dogodka konstituira

šele skozi specifične strategije rekonstrukcije dogodka. Dogodkom sta torej pomen in morebitna univerzalna pomembnost pridana šele skozi interpretativni okvir – konvencionalne strategije upovedovanja proizvajajo pomembnost posameznih družbenih polj. Kunelius (1994) meni, da sta za ocenjevanje, kako neka pripoved konstruira splošno pomembnost oz. univerzalnost nekega dogodka ali pa ga uvršča v sfero partikularnosti in zasebnosti, pomembni dve pripovedni dimenziji: opaznost narativnega glasu v pripovedi (navzočnost oz. odsotnost pripovedovalca v naraciji)⁸ in stopnja odvisnosti oz. neodvisnosti pripovedi od virov izjavljanja, torej od t. i. zunanjih ali »prisvojenih« glasov (intervjuvanca, uradnih virov, v našem primeru predvsem sodišč, policije, socialnih delavcev, državnih uradnikov itd., ki imajo funkcijo avtentizacije pripovedi). Tako kronike za razliko od zgodb bralcu ne ponujajo položaja, s katerega naj ta pripoved bere in interpretira; pripovedovalec je torej neviden, pripoved pa odvisna od zunanjih glasov, kar konvencionalno konstituira to pripoved kot bližjo dogodku in kot objektivnejšo od zgodbe. Kronika je kot oblika pripovedi ravno zaradi odsotnosti pripovedovalca v narativni strukturi paradigmatski primer transparentne pripovedi. Objektivirani diskurz kronike prikriva pripovedovalca pripovedi, saj se zdi pripoved kot posnetek dogodka. V tej transparentni naraciji se zdi, da svet govori o samem sebi, da se dogodek pripoveduje sam, akt pripovedi, to je konvencionalni postopek rekonstrukcije in interpretacije dogodka ali zadeve, pa ostaja prikrit. Nasilje v družini je v analiziranih dnevnikih uvrščeno zunaj kronike in ozgodbljeno le v primeru, ko dobi večje dimenzije in s tem prestopi mejo zasebnega rutinskega nasilja (npr. nasilje v družini, ki se konča z umorom, ali posebna krutost, ki zaznamuje običajne nasilne prakse), ko so vanj vpletene elitne osebe ali ko ima dogodek dimenzije perverzne spektakularnosti.

Presoja o tem, kaj je sploh vredno beležiti v kroniki, se seveda v zgodovini spreminja glede na kulturne in družbene spremembe. Ne le pripovedni režim kronike, temveč že sam postopek kategorizacije novic, po katerem se družinsko nasilje uvršča v časopisno sekcijo kronike, in ne denimo med dnevne novice, ni nevtralen. Pomen vsake pripovedi je odvisen od pripovedne situacije, to je od vrste protokolov, v okviru katerih se pripoved »konzumira«. Barthes navaja, kako je v t. i. arhaičnih družbah narativna situacija visoko kodirana, posebej kadar gre za mitske pripovedi. V modernih družbah pa »se v največji možni meri prikriva kodiranost narativne situacije, da bi naturalizirali pripoved, kot da bi bila rezultat nekih naravnih okoliščin« (Barthes 1978: 116). V našem kontekstu to pomeni, da se zdi, kot da je kronika kot oblika pripovedi naravno pripisana vrsti dogodka, ki ga upoveduje. Z drugimi besedami: zdi se, kot da je kronika naravna oblika pripovedi za rutinizirane dogodke družinskega nasilja. V trenutku, ko odpremo časopis, ko začnemo brati črno kroniko, ko prižgemo televizijo ali sedemo na sedež v kinodvorani, se prestavimo v narativni kod, ki ga bomo potrebovali, ko bomo brali pripoved. Fiske (2004: 157) tako poudarja, da sta tovrstna semiotična in politična praksa

8. Seveda tu ne gre za avtorja teksta – novinarja kot fizično in psihološko bitje, temveč za narativni glas/pripovedovalca v strukturi pripovedi, ki je sestavni del teksta, toda v realistični pripovedi konvencionalno zunaj sveta pripovedi, saj se zdi, da se zgodba skozi dialoge in opise delovanja pripoveduje sama, kot da bi se stvari pač odvijale pred našimi očmi. Kdor v pripovedi govori, torej ni tisti, ki je pripoved napisal.

kategoriziranja družbenega življenja v področja – predalčke (gospodarstvo, notranja politika, socialna politika, lahkotni zanimivi dogodki za konec, črna kronika in podobno) v svojem bistvu problematični, saj sugerirata, da lahko problem razumemo in rešimo le znotraj njegove lastne kategorije. »/okaliziranje definicije problema spodbuja lokalne rešitve in skuša preprečiti kakršnokoli kritično prevpraševanje širše družbene strukture« (ibid.). Novinarsko »lokaliziranje« družinskega nasilja na zapise v kroniki tako že samo po sebi ključno prispeva k naturalizaciji, privatizaciji, individualizaciji in posledično tudi psihologizaciji nasilja in dekontekstualizirani obravnavi nasilja kot dogodka zunaj siceršnjih odnosov moči v družbi. Kot poudarja L. van Zoonen (1994: 40), definiranje družinskega nasilja kot problema zasebne sfere preprečuje, da bi ga lahko prepoznali kot družbeni problem, ženske pa ta privatizacija nasilja pusti brez sredstev, da bi se proti njemu bojevale.

3.1 Faktizem in epizodičnost

Za prispevke o družinskem nasilju v kroniki sta značilna deskriptivnost in faktizem kot strateški ritual poročanja o nasilju. Strateški ritual predpostavlja, da se neka oblika poročanja kontinuirano uporablja in s stiliziranim ponavljajočim uprizarjanjem oblikuje tradicijo in posledično legitimnost tega delovanja/poročanja.⁹ Kot smo dejali zgoraj, iz neopaznosti pripovedovalca v strukturi zgodbe, ki je značilna za kroniko in realistično pripoved nasploh, izhaja iluzionistični učinek, da se realnost pripoveduje sama. Da bi bil v kroniki pripovedovalec lahko prikrit, kar je pogoj za iluzijo transparentnosti naračije, zahteva oblika obrnjene piramide pripoved, zgrajeno na dejstvih, ne na diskurzivni argumentaciji. Ključna so tista dejstva, ki omogočajo napredek zgodbe, ne pa tista, ki pojasnjujejo situacijo ali problem. Faktizem (gl. Johnson-Cartee 2005: 133) se v medijih udejanja predvsem skozi dekontekstualizirano nizanje dejstev, skozi proizvodnjo dejstev, denimo skozi ankete javnega mnenja v časopisih, ki dejstva proizvajajo, ter v rutinski in ritualizirani uporabi t. i. zunanjega glasu oz. izjav v novinarski zgodbi. Javnomenjske ankete in avtoritativni uradni viri, ki naj bi ponujali uradna, verodostojna dejstva, sta dva osrednja strateška rituala faktizma. Zunanji glas kot osrednjo ritualizirano konvencijo faktizma novinar uporabi, da potrdi oz. ustvari učinek realnosti, verodostojnosti in avtentičnosti novinarskega diskurza ter podpre njegovo verodostojnost in resničnost. Sama konvencionalna struktura novice je tako sestavljena iz kompleksnega ritualizirane prepletanja izjav (to je zunanjega ali prisvojenega glasu) in institucionalnega glasu (novinarskega poročila oz. novinarske diskurzivne reprezentacije). Taka kombinacija je konvencionalna strategija ustvarjanja avtoritarnosti in verodostojnosti novinarskega diskurza. V pripovedih o nasilju v družini je najpomembnejši način udejanjanja faktizma uporaba uradnih virov (predvsem sodišča in policije) kot zunanjih glasov v novinarskih poročilih o nasilju v družini. Uporaba zunanjih ali prisvojenih glasov, vključno z uradnimi izjavami, dopušča vrednostne izjave, ki so položene v usta zunanjega glasu, kar ohranja domnevno objektivnost novinarskega diskurza ter ustvarja učinek realnosti, obenem pa

9. Strateški ritual potrjuje tudi kolektivno izkustvo novinarjev in novinarskih organizacij ter ustvarja in predstavlja retorično legitimacijo novinarskega poklica (glej Zelizer 1993: 191).

novinarja odvezuje preiskovanja dogodka/problema, saj je zahteva po aktualnosti in verodostojnosti izpolnjena že s citati zunanjih glasov.

Kronike, ki temeljijo na aktualnosti, ravno zaradi konvencionalne uporabe zunanjih glasov in naslanjanja na uradne avtoritarne vire reproducirajo predvsem pravni in policijski diskurz, saj je iz več kot 80 odstotkov analiziranih zgodb o nasilju v družini v slovenskih dnevnikih razvidno, da so nastale na podlagi uradnih virov.¹⁰ Zanašanje na uradne vire spada med najpomembnejše značilnosti faktografskega diskurza o nasilju v družini. To sicer ni značilno le za poročanje o družinskem nasilju, se pa pri tej temi še posebej izrazito kaže protislovnost novinarske ideologije objektivnosti, ki povzroča odvisnost od uradnih virov prav zaradi standardiziranih konvencij dokazovanja objektivnosti. Uporaba izjav in podatkov avtoritativnih ali uradnih virov (policija, sodišča, socialne službe ...) proizvaja legitimna, uradna dejstva, ki skupaj proizvedejo domnevno verodostojno in objektivno novico. Policijo in sodišče odlikuje vrsta lastnosti, ki zadovoljujejo potrebo novinarske industrije po stalnem dotoku informacij, ki jih lahko proizvajajo le institucionalizirani viri: sta zanesljiva, avtoritarna, konvencionalno verodostojna in artikulirana informanta, ki sta nenehno na voljo novinarjem s stalno zalogo novih dogodkov. Ali kot pravi Ericson (v Chaney 1993: 132): »/N/ovice nam govorijo o tem, kdo so avtorizirani vedci, kje so umeščeni v hierarhiji védenja in kako si lastijo pravico do védenja.« Novinarji so zato odvisni od »centralizacije informacij pri birokraciji in od proizvodnje dejstev s strani birokratov« (glej tudi Johnson-Cartee 2005: 219). Zahteva po objektivnosti in konvencije, ki objektivnost uprizarjajo, tako paradokso predpostavljajo, da naj bi tako prepletanje različnih mnenj na koncu ustvarilo objektivni pogled na dogodek oz. problem. Da so krajše novice v kroniki pogosto domala prepisane iz rednih dnevnikov policijskih sporočil za javnost o dogodkih minulega dne, kažejo tudi pogosti primeri skorajda identičnih zapisov o istem dogodku v različnih dnevnikih:

Ženi grozil s sekiro

Postojna – Oseminpetdesetletni možakar iz okolice Postojne, ki je v petek popoldne vinjen s sekiro grozil svoji leto dni mlajši ženi, se tudi po prihodu policistov ni hotel umiriti. Zato so ga obdržali do streznitve in napisali obdolžilni predlog (Delo, 23. 5. 2005, str. 7).

S sekiro grozil ženi

Postojna – V petek ob 13.30 so policisti posredovali v eni od vasi v okolici Postojne, kjer je vinjeni 58-letni mož s sekiro grozil leto mlajši ženi. Ker se tudi po prihodu policistov ni hotel umiriti, so ga odpeljali s seboj in pridržali do streznitve. Zanj so napisali obdolžilni predlog (Dnevnik, 23. 5. 2005, str. 12).

Ker pokrivanje nasilja tako prevladujoče izhaja iz nasilnega dogodka, ki ga zabeležijo sodišča ali policija, ne pa iz problema nasilja ali neurejenih zakonskih okvirov sankcioniranja nasilja, standardizacija virov logično proizvaja epizodičnost obravnave in torej dekontekstualizacijo problema nasilja. Novinarski prispevki s sodišč, ki v našem primeru predstavljajo tretjino vseh člankov, so še posebej pomembni, saj pogosto nekritično prenašajo diskurz sodnih dvoran. Ta je »praviloma patriarhalen. Žrtev je namreč pogosto nevidna in tiha, le anonimni objekt tekmujočih diskurzov« (Kitzinger

10. O prevladi uradnih virov v slovenskem novinarstvu glej tudi Poler Kovačič (2004).

2004: 26).¹¹ Poleg tega pa je nasilnost konvencionalno opravičljiva in relativizirana z olajševalnimi okoliščinami (npr. alkoholiziranost storilca, zmanjšana prištevnost, ljubosumnost), kar je sestavni element domala vseh zgodb s sodišč. Tu v skrajšani obliki navajamo primer iz množice v veliki meri identičnih poročil s sodišč, ki so izrazito dekontekstualizirane in personalizirane, obenem pa s poudarjanjem olajševalnih okoliščin (alkoholiziranost, pomirjevala, lažno upanje, ki ga je nasilnežu dala nekdanja žena ...) relativizirajo storilčevo odgovornost za nasilno dejanje:

Po telefonu ji je rekel: »Vidiva se v nebesih!«

/.../ Novi senat v Ljubljani si je dal največ opravka z ugotavljanjem obtoženčeve zmanjšanje prištevnosti. /.../ Obtoženec ves čas trdi, da se dogodkov ne spominja, izvedenka toksikologinja pa je ocenila, da je imel v krvi največ 1,7 promila alkohola, pa tudi nekaj pomirjevala. Motiv za dejanje je ljubosumje zapuščenega moža. Enajst let mlajša ženska se je ločila, se začela sestajati s sodelavcem in se odselila. Nekaj dni zatem je sprejela Potočanovo povabilo na večerjo. Napadel jo je, ker je vztrajala pri svoji odločitvi (Delo, 24. 5. 2005, str. 8).

Faktualnost je torej način poročanja, ki ne temelji na tematizaciji dogodka v okviru ponavljajočega se dogajanja, temveč na posameznih dekontekstualiziranih dogodkih, povzetih po poročilih policije ali sodišč. Njen učinek je, da se strukturni vzroki nasilja sploh ne obravnavajo in da novinarski prispevki ne prispevajo k razumevanju problema nasilja v družini, čeprav nas zasipajo z informacijami o nasilnih dogodkih.¹² Faktualnost tudi povzroča, da sicer lahko izvemo za vzroke (ljubosumje, alkoholiziranost, izzivanje žene ali partnerice itd.), ne pa tudi za pomen dogodka, dogajanja in problema.

4 Epizodičnost in melodrama na televiziji

Novičarski kriteriji na televiziji so drugačni kot v tiskanih dnevnikih; televizija poroča o nasilnih dogodkih dovolj velikih dramatičnih razsežnosti (npr. družinski umor), o neobičajnih pojavih nasilja (otroci pretepajo starše, žena pretepa moža) ali pa, kadar problem nasilja postane del politične agende in političnega konflikta (npr. konflikt parlamentarnih strank glede politike do nasilja v družini, tiskovna konferenca nevladnih organizacij in podobno). V letih 2005 in 2006 je bila na obeh televizijah objavljenih 33 prispevkov o nasilju v družini, 15 na slovenski televiziji, 18 pa na POP TV¹³. Vsi

11. Glej npr. analizo pravnega diskurza, ki jo je opravila Tjaša Žakelj (2007). Analizirala je sklepe sodišč v postopkih razvez in njihovo utemeljevanje odločitev o zaupanju otrok v skrb očetom.

12. Po letu 1990 se je denimo število člankov o nasilju v družini povečalo kar za trikrat, v analiziranem trimesečnem obdobju leta 2005 pa je bilo v 17 najbolj branih slovenskih publikacijah kar 177 različnih prispevkov o družinskem nasilju (glej Luthar, Jontes in Šadl 2006).

13. Zaradi posebnosti televizijskega medija, kjer informativno novinarstvo predstavlja le majhen del vsebine, pa tudi zaradi drugih novičarskih kriterijev bi na televiziji težko našli ustrezno vzporednico dnevnim tiskanim tabloidom. Zato so bile v analizo televizijske reprezentacije nasilja vključene vse ključne informativne oddaje in oddaje aktualnodokumentarnega programa na dveh televizijah v izbranem obdobju. Politično-ekonomski položaj televizijske institucije (komercialna TV nasproti javni TV) je glede na našo zastavitev raziskovalnega vprašanja (vprašanje stiliziranih strateških ritualov poročanja) obrobne pomena, saj teksti

prispevki na slovenski televiziji so bili predvajani v večernem Dnevniku ali Odmevih, medtem ko je bilo od osemnajstih prispevkov na POP TV trinajst novic in pet daljših filmskih dokumentarnih prispevkov v oddaji Preverjeno. Tako razširjene studijske intervjuje oz. razprave (Odmevi) kot filmske reportaže (Preverjeno) uvrščamo v žanr aktualnodokumentarnega novinarstva, katerega vloga naj bi bila poglobljena obravnava aktualnih dogodkov/problemov (Corner 1995: 75). Prispevki v dnevnikih imajo seveda druge žanrske zakonitosti in drugačno nalogo kot dokumentarni prispevki, kar je treba pri analizi upoštevati. Prispevke o nasilju v obeh dnevnikih lahko razdelimo v naslednje kategorije:

1. **Prispevki dogodki:** prispevki, ki nastanejo na osnovi nasilnega dogodka. Ti so najbolj primerljivi s kroniko v dnevnem tisku, ki smo jo obravnavali zgoraj.
2. **Prispevki nadaljevanke:** prispevki, ki nadaljujejo s tematizacijo in pojasnjevanjem ozadja že obravnavanega nasilnega dogodka.
3. **Sodiščni prispevki v nadaljevanjih:** ki poročajo o poteku in rezultatih sojenja domnevnim storilcem.
4. **Vprašanje nasilja je uokvirjeno kot politično vprašanje:** tu se problem nasilja obravnava v kontekstu političnih bojov in je uokvirjen kot strankarski konflikt. Ti prispevki nastanejo na podlagi tematizacije problema s strani institucionaliziranih političnih akterjev (npr. razprava v parlamentu o poročilu varuha človekovih pravic).
5. **Priložnostni prispevki:** problem nasilja v družini se poveže s praznikom, obletnico ipd. (pred dnevom žena in ob dnevu žena, na primer). V našem vzorcu je takih pet prispevkov, vsi so bili predvajani na slovenski nacionalni televiziji.

V celoti prevladujeta dve vrsti prispevkov: novice o nasilnih dogodkih (prispevki, nastali na podlagi nasilnega dogodka tisti ali prejšnji dan) in prispevki s sojenj. Medtem ko se POP TV v poročanju osredotoča na nasilne dogodke in pogosto v nekaj nadaljevanjih sledi poteku sojenja osumljencem spektakularnih epizod nasilja, je slovenska televizija v obravnavi nasilja v družini raznovrstnejša, predvsem na račun priložnostnih prispevkov, ki nastanejo tudi na pobudo nevladnih organizacij. Osredotočenost na tragične dogodke in sojenja na POP TV je gotovo posledica novičarskih vrednot komercialne televizije: selekcija dogodkov temelji na intenzivnosti dogodka oz. njegovi spektakularnosti, obenem pa je problem nasilja prevladujoče uokvirjen epizodično in ne tematsko. Kot politični problem je problem nasilja za obe televiziji zanimiv šele tedaj, ko se ta družbeni problem preoblikuje v konflikt med političnimi strankami glede interpretacije nasilja in načina reševanja, ko torej dobi dramatične dimenzije političnega konflikta. Ta konflikt je nato praviloma personaliziran kot konflikt med stališči posameznih politikov oz. poslancev, ne pa kot svetovnonazorski konflikt, ki zadeva različne koncepte družine, položaj žensk, kulture moškosti in politike spola nasploh. Konfliktnost in politična personalizacija (četrti kategorija) sta tako poleg epizodičnosti in spektakularnosti/dramatičnosti (prve tri kategorije) drugi ključni novičarski kriterij za selekcijo novic na POP TV. Kar se torej kaže kot neodvisnost »popa« od uradnih, predvsem političnih virov informacij in

nikoli niso neposredna artikulacija sistema lastništva ali oblastništva, standardni strateški rituali in novinarske mitologije pa so konsenzualno sprejeti v različnih novinarskih kulturah.

kot emancipatorična pozornost človeškim problemom (epizodično uokvirjanje) na račun političnih zadev, je tudi kazalnik tabloidnosti pristopa POP TV do problema nasilja v oddaji 24 ur. Zanj so značilne spektakularnost, melodramatizacija, individualizacija in psihologizacija problema nasilja ter obravnava problema nasilja znotraj konteksta individualne izkušnje.¹⁴

Medtem ko je informacija v novicah vedno fragmentarna in razpršena in prikriva tisto, kar bi bilo treba preiskati (glej MacDonald 1998), je naloga dokumentarnih televizijskih žanrov, da prinašajo novo védenje in prispevajo k razumevanju nasilja. V analiziranem obdobju je bilo objavljenih pet aktualnodokumentarnih prispevkov o nasilju v oddaji *Preverjeno* na POP TV. V štirih od petih prispevkov je prispevek oblikovan v obliki melodramske človeške zgodbe. Izkustveni vidik in epizodično uokvirjanje tu izpodrinja analizo različnih oblik nasilja, iskanja družbenega ozadja nasilja in tematsko obravnavo, ki jo omogoča filmski dokumentarec. Corner (2002: 32–33) to zvrst dokumentarcev imenuje »doku-drame« ali »doku-limonadnice«, s čimer nakazuje, kako imata ključno mesto v dokumentarni pripovedi (melo)dramatizacija in fikcionalizacija – torej elementi rekonstrukcije realnosti. Dokumentarni program, ki naj bi nam povedal nekaj o človeških/družbenih problemih, nam v taki obliki nekaj pove le o problemu človeka, ki ga obravnava. Ker so bile v tem letu to edine oddaje poleg novic, ki so jih sprožili tragični dogodki, ki so se poglobljeno ukvarjale z nasiljem, je problematično tako prominentno mesto, ki ga dobijo nenavadni, spektakularni, toda naključni in statistično neznačilni primeri nasilja (npr. otroci pretepajo starše). Na ta način so anekdotične oz. naključne oblike nasilja postavljene v ospredje, strukturno nasilje in torej realni družbeni problem pa prikrit.

Po drugi strani se slovenska televizija v svojem aktualnodokumentarnem programu in v diskusijskih oddajah (Tarča, Tednik) sploh ni ukvarjala s problemom nasilja v družini. Delno TV SLO to nadomešča z daljšimi intervjuji v oddaji Odmevi, vendar v tej oddaji tematizacija nasilja temelji na izjavah zunanjih glasov, torej na intervjujih s standardnim izborom sogovornikov, in tako dopušča malo prostora novim oz. zapostavljenim interpretacijam problema nasilja na račun prevlade pravnega diskurza. Klasično vprašanje, ki ga novinarji zastavljajo sogovornikom ob tragičnih dogodkih nasilja v družini, je, ali bi bilo konkretno dejanje mogoče napovedati in preprečiti oz. ali so odpovedale službe, ki bi to lahko preprečile. V nobenem od prispevkov nismo zasledili preiskovalnega pristopa novinarja, ki bi s pomočjo podatkov in dokumentacije, ki je na voljo, na vprašanje lahko konkretno odgovarjal. V javnost je sicer vržena kost, izražen je sum o dobrem delu pristojnih služb, vendar pa novinarji svoje vloge »psa čuvaja« ne odigrajo v celoti, temveč jo v resnici le simulirajo. Analitično-preiskovalni pristop, ki ga dokumentarni žanr dopušča, je tako na obeh televizijah v celoti marginaliziran.

14. Psihologizacija in redukcija nasilja na družinske patologije seveda ni novinarska posebnost, ampak del zdravorazumske družbene mitologije. Kar nekajkrat je v tej smeri problem nasilja na TV SLO pojasnjevala tudi ena najbolj eksploatiranih intervjuvank za problem nasilja v družini, državna tožilka Vlasta Nussdorfer.

4.1 Družbeni problem kot strankarski konflikt

V nadaljevanju se lahko osredotočimo le na dva dnevniška prispevka, ki obravnavata en dogodek na obeh televizijah. Gre za prispevek o poročilu varuha človekovih pravic o nasilju v družini v Sloveniji in o parlamentarni razpravi o tem poročilu.¹⁵ Kot bomo videli, je razlika v načinu obravnave med komercialno POP TV in slovensko nacionalno televizijo v obeh primerih presenetljivo majhna. Bolj kot ekonomski in politični kontekst, ki ga predstavljata dve različni instituciji, je za novinarski izdelek ključnega pomena konvencionalni strateški ritual poročanja, ki je del novinarske poklicne kulture na obeh televizijah. Prispevek o posebnem poročilu varuha človeških pravic smo v spodnji tabeli razstavili na sestavne dele, da bi lahko ugotavljali, kako novinarske konvencije upovedovanja, ki zadevajo tako verbalni kot vizualni vidik zgodbe, aktivirajo specifični pomen dogodka. Naša glavna analitična pozornost je torej usmerjena na formalni način, na katerega so novice uporabile specifične kombinacije znakov in s tem interpretirale dogodek in pogojevale branje dogodka. Na denotativni ravni je pripovedovanje na obeh televizijah uravnoteženo, saj je konvencionalno strukturirana kot preplet institucionalnih (voditelj, reporter s terena) in zunanjih glasov (posnetek s kraja dogodka, izjave poslancev v parlamentu, podatki iz poročila varuha človekovih pravic, izjava varuha človekovih pravic). Toda na konotativni ravni se konstruirajo prav določene interpretacije dogodka, ki vzpodbujajo k specifičnemu branju novice o varuhovem poročilu in problemu družinskega nasilja v Sloveniji.

Dogodek je uokvirjen kot strankarski konflikt, tako da je v televizijskih poročilih vprašanje nasilja v družini podrejeno tematizaciji strankarskega konflikta v parlamentu glede poročila, interpretacije nasilja v poročilu in predlaganih ukrepov proti nasilju. Pri uokvirjanju (angl. framing) gre za izbor določenih vidikov realnosti na račun drugih in s tem oblikovanje pomena dogodka ali problema. Reese (2003: 11) definira medijski okvir kot »v času stabilen organizacijski princip, ki je rezultat družbenega konsenza in ki deluje tako, da simbolno in smiselno strukturira družbeni svet«. Uokvirjanje je torej diskurzivni proces, ki definira in konstruira dogodek ali zadevo in posledično oblikuje njen pomen. Okvir kot metapripoved ponuja kontekst za interpretacijo zadeve z vrsto konkretnih orodij, kot so marginaliziranje in izključevanje določenih informacij in podarjanje drugih, uporaba metafor, standardnih pojmovnih verig, specifična retorika in narativizacija. Koncept uokvirjanja ne problematizira nepristranskosti ali pristranskosti zgodbe, temveč specifično organizacijo realnosti kot implicitno, neizgovorjeno teorijo o tem, kaj se je v resnici zgodilo. Po Goffmanovem (1974/1986) mnenju se večina našega vedenja ravna po pričakovanjih, ki jih določajo okviri ali interpretativne sheme, ki vzpostavljajo kontekst za delovanja. Mediji so seveda pomembni uokvirjevalci dogodkov in zadev, vendar se pogosto poslužujejo okvirov, ki jih ponujajo uradni viri (sodišča, policija). Uokvirjevalna moč uradnih virov izhaja iz njihovega rutinskega zalaganja medijev z novicami in njihovega strateškega zaveznitva ali mitološkega partnerstva

15. Prispevka sta bila predvajana 22. 2. 2005 na TV Slovenija in POP TV. Novica na POP TV je bila dolga 2 minuti in 23 sekund, na TV SLO pa 2 minuti in 1 sekundo.

z novinarstvom, ki temelji na ideologiji objektivnega poročanja in je zato odvisno od rutinskega dotoka novic iz organiziranih virov, kot sta sodišče in policija.

V spodnjem primeru je novica o varuhovem poročilu o nasilju v družini uokvirjena kot strankarski konflikt v parlamentu. Problem nasilja v družini, ki ponuja možnost za tematsko uokvirjanje (torej problemsko, in ne zgolj epizodično in dogodkovno), je preoblikovan v novico o strankarskem konfliktu, glede interpretacije nasilja (epizodično oz. dogodkovno uokvirjanje). Tako je pozornost osredotočena na nasprotujoče si poglede poslancev, vprašanje nasilja, poročila o nasilju in vprašanje politične odgovornosti za reševanje problema družinskega nasilja pa so v celoti potisnjena na rob novice. Kontekst ali okvir je v resnici metanaracija (tu politični konflikt), v katero je vključena dejanska pripoved (tu problem nasilja v družini, poročilo varuha), ki jo metazgodba opremlja s pomenom. Problem nasilja lahko torej uokvirimo bodisi kot konflikt političnih strank, zasebni problem in rutinski sestavni del družinskih odnosov ter odnosov med spoloma ali pa kot problem strukture spolnih razmerij in hegemonične moškosti, skratka moči in dominacije v družbi. Novičarska vrednost novic je tesno odvisna od načina uokvirjanja (glej Dearing in Rogers 1996: 33). Personalizacija družbenega problema (denimo zgodba konkretne družinske tragedije) oz. dramatizacija problema z uokvirjanjem problema znotraj standardnega političnega boja med strankami prispeva k novičarski vrednosti zgodbe, obenem pa epizodičnost povzroča, da prihaja do individualizacije vzrokov za problem in do t. i. strukturne pozabe v obravnavi problema (glej Iyengar 1991).

Tabela 1: Dnevniški prispevek o posebnem poročilu varuha človekovih pravic o nasilju v družini (poročilo iz parlamenta, 22. 2. 2005).

	TV SLO besedilo	TV SLO slika	POP TV besedilo	POP TV slika
1.	Uvod voditeljice dnevnika – prehod s predhodne novice <i>... Precej bolj enotni so bili poslanci pri glasovanju o posebnem poročilu ...</i>	Posnetek voditelja/-ice	Uvod voditelja dnevnika – prehod s predhodne novice <i>... In spet k domačim temam. Državni zbor je obravnaval... Tako v koaliciji kot v opoziciji se strinjajo... Vladajoča koalicija pa se ne strinja z mnenjem varuha...</i>	Posnetek voditelja/-ice
2.	Uvod novinarke-poročevalke <i>... Več kot 5000 kaznivih dejanj ...</i>	Filmski posnetek stiliziranega igranega napada moškega na žensko v stanovanju, nizanje metaforičnih objektov (steklenica na mizi, črepinje na tleh ...)	Uvod novinarke – poročevalke <i>... Statistika kaže, da je prav družina ... ugotavlja varuh...</i>	Filmski posnetek poljubnega parka (igrajoči se otroci in starši, slika nekoliko zasenčena – kodirana kot nerealistična)

3.	Posnetek varuhovega govora ... <i>Nad 5000 kaznivih ...</i>	Posnetek varuha za parlamentarnim pultom	Posnetek varuhovega govora ... <i>Leta 2003 pa je bilo v Republiki Sloveniji rojenih ...</i>	Posnetek varuha za parlamentarnim govorniškim pultom
4.	Besedilo novinarka ... <i>Opozicija je kritizirala mnenje vlade o poročilu varuha ...</i>	Posnetek poslancev v parlamentu	Besedilo novinarka ... <i>V vladajoči koaliciji prevladuje mnenje, da je poročilo varuha pomanjkljivo in enostransko ...</i>	Posnetek poslancev koalicije v parlamentu
5.	Izsek govora opozicijskih poslancev Širca, LDS, in Kumarja, SD, tedaj ZLSD ... <i>Vlada dvomi ...</i>	Posnetek poslanke Širca za pultom Posnetek poslanca Kumarja za pultom	Izsek govora poslanke vladajoče koalicije (Uhan, NSi) ... <i>Kot se mu je zapisalo ...</i>	Posnetek govora poslanke Uhan za pultom ter varuha in njegove ekipe v poslanskih klopih
6.	Govori novinarka ... <i>V koaliciji so poudarili ...</i>	Posnetek poljubnega parka	Izsek govora poslanke vladajoče koalicije (Irgl, SDS) ... <i>Družino je potrebno upoštevati kot temeljno vrednoto ...</i>	Posnetek govora poslanke Irgl za pultom
7.	Izsek govora koalicijske poslanke Uhan, NSi ... <i>Podprli bomo zakon o varstvu pred nasiljem, ki ga pripravlja vlada ...</i>	Posnetek poslanke za pultom	Besedilo novinarka: ... <i>V LDS in Združeni listi pa so opozarjali ...</i>	Posnetki parka
8.	Izsek govora koalicijske poslanke Irgl, SDS ... <i>Zato je nujno ozaveščanje ...</i>	Posnetek poslanke za pultom	Izsek govora poslanke opozicije (Širca, LDS)	Posnetek govora opozicijske poslanke Širca
9.	Besedilo novinarka <i>Poslanci LDS-a so zavrnili predlog predsedujočega na seji ...</i>	Posnetek poslancev v parlamentu in poslanke Širca	Izsek govora poslanke opozicije (Pečan, SD, tedaj ZLSD)	Posnetek govora opozicijske poslanke Pečan iz poslanskih klopi
10.			Zaključek novinarka ... <i>Kljub nasprotujočim si mnenjem ... to področje čim prej sistemsko urediti...</i>	– Slika varuha in ekipe v klopih – posnetki posameznih poslancev koalicije – posnetki parlamenta iz zraka – posnetki parka

Kaj opazimo, ko ta standardizirana prispevka na obeh televizijah na deskriptivni ravni razstavimo na sestavne dele in soočimo prepletanje vizualne in verbalne reprezentacije – institucionalnih glasov (voditeljica ali voditelj, poročilo reporterja s terena, posnetek z mesta dogajanja) in zunanjih, prisvojenih glasov (nastopajoči poslanci)? Poročili na obeh televizijah sta izrazito formulaični in zato v veliki meri identični vse do točke 4 (dogajanje v parlamentu). Začneta se z uvodom voditelja, ki vzpostavi prehod od prejšnje k novi novici. Sledi uvod nevidne poročevalke, podložen s posnetki, ki zgolj metaforično zastopajo temo v prispevku. V enem primeru gre za popolnoma poljubne posnetke igrajočih se otrok v parku (POP TV), v drugem pa za dramatizirane, torej fiksijske posnetke družinskega nasilja, kjer moška senca nasilno obračunava s senco ženskega telesa (TV SLO). Nato se v obeh primerih poročilo premakne v parlament k odlomku govora varuha, ki ga vidimo za parlamentarnim govorniškim pultom. Tudi glede časovnega tempa sta obe poročili identični. V obeh primerih lahko poslušamo dva do tri stavke govora, izbor poudarkov iz govora pa se le delno razlikuje. Čeprav torej sistemi lastništva in oblastništva predstavljajo strukturne omejitve za novinarsko prakso, teksti niso enostavno zrcalo politično-ekonomske strukture medijske institucije. V analizi pomena reprezentacij igrajo pomembno vlogo utrjeni standardizirani profesionalni novinarski postopki upovedovanja realnosti ter družbene mitologije, na katere se naslanjajo in jih reproducirajo na obeh televizijah. V nadaljevanju je po formalni in vsebinski plati poročilo identično in je sestavljeno iz sosledja izsekov govorov poslancev opozicije (izjavi dveh poslancev) in koalicije (izjavi dveh poslancev), le da si ti na obeh televizijah sledijo v obrnjenem vrstnem redu – na javni televiziji najprej poslanci opozicije, na POP TV pa je pripoved linearna in najprej spregovorijo poslanci koalicijskih strank, tako kot je razprava potekala v parlamentu. Oba prispevka se zaključita z novinarčinim zaključkom, ki je v enem primeru vizualno podložen s posnetki parlamenta (TV SLO), v drugem pa z menjavanjem posnetkov parka, parlamenta, varuha in poslancev koalicije. Zaključek POP TV je torej le v zadnji fazi bolj vizualno dinamičen, novica pa nekoliko daljša kot na javni televiziji.¹⁶

Novice so standardno sestavljene iz t. i. institucionalnih glasov, vizualne in grafične opreme ter posnetkov realnosti. Obe analizirani novici sledita standardni strukturi v naslednjem vrstnem redu: z uokvirjanjem dogodka se ponuja diskurzivni okvir, ki določa, kako gre novico razumeti (kot strankarski konflikt), poročevalec v nadaljevanju pripoved fokusira (nasilje in konflikt strank glede interpretacije nasilja), nato pa sledi avtentizacija žurnalističnega diskurza s posnetki iz parlamenta (govori varuha, parlamentarcev). Sledi zapiranje pripovedi (poročevalka) in zaključek prispevka. Na denotativni ravni je pripoved v obeh prispevkih seveda uravnotežena, nepristranska in distancirana, torej objektivna, konotativno pa novici konstruirata prav posebno interpretacijo dogodka. Poglejmo si, kakšna je ta interpretacija:

16. Seveda so kar precejšnje razlike v vizualni obliki obeh dnevnikov (od grafične opreme do studijske scenografije ali persone voditelja/-ice). Ta razlika je pomensko pomembna, vendar pa za našo analizo tokrat ni ključna.

1. Prispevek je uokvirjen kot novica iz parlamenta, torej kot politična novica. Z uokvirjanjem se ponuja tudi referenčni okvir razumevanja prispevka in daje navodila za interpretacijo: gre za konflikt med parlamentarnimi strankami. Ta tip diskurza (strankarski konflikt) v nadaljevanju tudi določa, kakšne podatke iščemo v prispevku – izjave poslancev – ne pove pa v resnici ničesar o družinskem nasilju v Sloveniji. Vse izjave, ki sledijo, so zato umeščene v kontekst zgodbe o strankarskem konfliktu in v njem tudi interpretirane, ne pa v kontekst razprave o strategijah spopadanja z nasiljem v družini.
2. Ker je novica uokvirjena kot politična novica in kot strankarski konflikt, oba prispevka uporabljata standardne postopke simulacije objektivnosti. Strategije uprizarjanja objektivnosti novinarji uporabljajo vedno takrat, ko so v sferi legitimnih nasprotij, ki jih zastopajo institucionalizirani politični akterji (npr. stranke). Gre za retorično vzpostavljanje distance do realnosti, odsotnost moralnega vrednotenja ter v našem primeru uravnoteženo pozornost izjavam pozicijskih in opozicijskih poslancev. Kombinacija izbranih zunanjih glasov omogoča implicitno opredeljevanje, obenem pa zagotavlja, da novinarji ohranjajo objektivno profesionalno retoriko. Novinar vse vrednotne izjave ravno zaradi ideologije objektivnosti polaga v usta t. i. prisvojenih ali zunanjih glasov ali pa povzema njihove izjave (začetek in konec). Ključna funkcija zunanjih glasov je tako bolj formalna kot informativna: potrjujejo avtentičnost in realističnost prispevka, obenem pa se novinar v vsaki situaciji lahko zateče v vrednotenje s pomočjo izjave in obenem ohranja objektivnost novinarskega diskurza.
3. Ključno za analizo medijske reprezentacije nasilja je, da pomen novice ni določen le s tem, kar je v prispevek vključeno, temveč tudi s tem, kar je izključeno, diskurzivno potlačeno. V tem primeru je informativna vrednost obeh prispevkov majhna. Razen nekaj statističnih podatkov v uvodu k poročilu na TV SLO (»več kot 5000 kaznivih dejanj je bilo povezanih z nasiljem v družini, v tretjini primerov sta storilec in žrtev v partnerski zvezi, 11 žensk je bilo umorjenih«) o varuhovem poročilu in torej o družinskem nasilju v Sloveniji ne izvemo praktično ničesar. Ker gre za edini televizijski prispevek, ki obravnava to poročilo, sta domnevna politična kontroverznost poročila in spopad strank vse, kar je televizijsko občinstvo v resnici izvedelo tako o poročilu kot o problemu nasilja v družini v Sloveniji.
4. Nepredvidljivost realnosti se v novinarskih reprezentacijah obvladuje z visoko standardizirano konvencionalno obliko novic. O tem govori že sam vrstni red podkategorij prispevka, ki je identičen v obeh verzijah naše novice: voditelj dnevnika, ki zastopa glas institucije, uvede novico (»Bolj enotni pa so bili poslanci ...«) in jo retorično umesti v univerzum podobnih dogodkov v realnosti (nenehen konflikt med poslanci v parlamentu). S tem novici odvzame enkratnost in naključnost ter ohranja televizijski tok in kontinuiteto, obenem pa ponuja konceptualni aparat, v okviru katerega gre naključni dogodek osmisлити. Poročevalka, ki je diskurzivno podrejena voditelju novic, povzema varuhovo poročilo, njeno besedilo pa je podloženo s poljubnimi posnetki parka z igrajočimi se otroki (POP TV) oz. igranih prizorov nasilja moškega nad žensko (TV SLO). Ti posnetki ne dajejo nobene informacije o

dogodku, na podlagi katerega je nastala novica, temveč imajo zgolj funkcijo »avtentizacije« izrečenega (Fiske 2004: 158) in metaforično zastopajo prostor dogajanja, ki ni dostopen kameram (nasilje v družini). Pomembnejša kot resničnost izrečenega v novici je verjetnost in torej upoštevanje standardnih postopkov dokazovanja verodostojnosti v novici. Ali kot pravi Hartley (2004: 182): »Na tej splošni strukturalni ravni nima družbena funkcija novinarstva nič opraviti z realnostjo ali resnico samih preddiskurzivnih dogodkov, temveč z diegetičnim svetom, zamišljenim znotraj poročanja; /.../ novinarstvo je smiselno kot proizvodnja realnega skozi pogled.« Tako se v okvir standardnih novičarskih oblik vedno znova vstavlja konkretni dogodek, ki se prilagaja formalni strukturi novinarskih konvencij upovedovanja.

5. Ravno zaradi ideala objektivnosti, ki se v novinarstvu dejansko uporablja vedno le v primeru, kadar si na eni in drugi strani stojijo nasproti jasno definirane in institucionalizirane politične opcije, prava vsebina in ozadje dogajanja v parlamentu ostaja prikrita: to je vprašanje boja za interpretacijo družine in razmerij med spoloma. Kontekst parlamentarnega konflikta torej ostaja netematiziran, in vprašanje t. i. kulturnega boja, ki poteka glede koncepta družine in sprememb spolnega reda, ostane zaradi redukcije novice na strankarski konflikt v celoti prikrit in neartikularan. O njem torej lahko sklepamo le posredno. Prispevek dobro ponazarja, kako obilica informacij in t. i. dogodkopolnost, značilna za sodobne medije, ne prispeva k razumevanju družbenih problemov. Dogodki so torej pogosto vredni unovičenja šele tedaj, ko so vanje vpleteni institucionalizirani politični akterji in ko družbeni problem postane predmet strankarskega konflikta.
6. Po eni strani način tematizacije varuhovega poročila izhaja iz splošno uveljavljenih novinarskih standardov, tako da naša kritika zadeva standardizirane načine upovedovanja realnosti v novinarstvu nasploh in je torej kritika strukture novinarskega polja nasploh. Po drugi strani pa prispevka kažeta na specifičnost slovenskega novinarstva predvsem glede vprašanja novičarskih vrednot in medijske funkcije prednostnega tematiziranja (angl. »agenda building«). Institucionalizirani politični akterji imajo pomembno vlogo v tematizacijski funkciji. V slovenski medijski agendi namreč izrazito prevladuje tematizacija političnih konfliktov na račun tematizacije družbenih problemov. Tudi način televizijskega poročanja o poročilu varuha človekovih pravic kaže na veliko vlogo politike in političnega polja v tematiziranju realnosti in pri uokvirjanju družbenih problemov. Dogajanje v parlamentu je dejansko psevdodogodek, ki nima nobenega pomena zunaj televizijske reprezentacije – poslansko uprizorjanje konflikta je smiselno samo zato, ker ga prenaša televizija. Televizijski prispevek ta vidik popolnoma zapostavi in sprejme politični performans kot avtentično dogajanje, ki mu televizija le nastavi kamero in ga transparentno posreduje gledalcem.

5 Zaključek

Epizodičnost in faktizem, ki sta značilna za poročanje o nasilju v družini tako v dnevnih časopisih kot televizijskih novicah, sta funkciji objektivnosti kot konstitutivnega dela novinarske poklicne kulture, samopredstave in ideologije. Preko svojih podkategorij,

kot so uravnoveženost, nepristranskost, distanciranost, nevtralnost (Mindich 1998), je objektivnost posredno institucionalizirana kot novinarski ideal v domala vseh novinarskih dokumentih in zakonih ter učbenikih. Novinarska ideologija objektivnosti temelji na empiricismu, ki verjame, da dejstva/podatki o fenomenu ali dogodku predstavljajo pomen dogodka, zato daje prednost aktualnosti pred diskurzivnim komentarjem, saj naj bi dejstva govorila sama zase. Objektivnost tako izhaja, kot pravi Hall (2004: 207), iz »absolutnega razlikovanja med dejstvi in vrednotenjem, razlikovanja med dejstvom in interpretacijo kot zdravorazumskim pravilom časnikarske prakse: empiricistične iluzije, utopije naturalizma«. Pravi pomen dogodka naj bi bilo torej vedno mogoče odkriti skozi nepristranske empirične podatke, ki jih je na ravni diskurza mogoče jasno ločevati od vrednot: »trdi« podatki (številke) naj bi predstavljali nedvoumna in epistemološko transparentna dejstva. Toda, kot pravi White (1999: 70): »/D/ejstva so funkcija pomena, ki se pripiše dogodkom, ne pa čisti, prvobitni podatki, ki določajo, kaj je lahko pomen dogodka.« Objektivnost se uprizarja skozi ritualizirane prakse, poklicne kode in tekstualne konvencije objektivnega novinarstva. Resnica dogodka je tako rezultat protokolov utemeljevanja resničnosti. Ali, z drugimi besedami, verodostojnost zgodbe je rezultat konvencij uprizarjanja resničnosti, ki si jih pisci delijo z bralci, tako da te konvencije uokvirjajo tudi branje oz. interpretacijo tekstov. Ključna vloga konvencij ni toliko v utrjevanju resničnosti sporočila kot v oblikovanju in oženu nabora resnic, ki jih sploh lahko izrečemo.

V t. i. resnem tisku je ključna značilnost poročanja dekontekstualizacija problema nasilja, ki je rezultat konvencionalnega umeščanja družinskega nasilja v rubriko kronike. Novinarska obravnava tako temelji na izoliranem dogodku in se zanaša na standardni izbor zanesljivih institucionaliziranih birokratskih virov, ki kot zunanji glas avtentizirajo novinarski diskurz. V tisku se družinsko nasilje tako konstituira kot problem individualne psihologije in individualne socialne patologije in v celoti izvzame iz strukturnih razmerij (spolne, razredne ...) moči. Tako je pomemben indikator dekontekstualizirane novinarske obravnave družinskega nasilja v tisku tudi skoraj popolna odsotnost tematizacije razredne pripadnosti udeležencev. O družbenem položaju družine namreč v devetih od desetih primerov ne izvemo ničesar, saj je družina postavljena zunaj prostora in časa, predvsem pa ni umeščena v kontekst razrednih razmerij slovenske družbe. Z individualizacijo in psihologizacijo v kroniki je torej nasilje postavljeno izključno v sfero zasebnosti in izvzeto iz konteksta družbenih razmerij – tako iz odnosov med spoloma kot tudi iz razrednih odnosov. Individualizacija nasilja in strukturna amnezija, vgrajena v poročanje o nasilju, sta torej povezani ravno z epizodičnostjo novinarskega upovedovanja in zanašanjem na uradne vire informacij (sodišča, policija).

Ključni problem obravnave nasilja na televiziji je po eni strani tako kot v tisku epizodičnost obravnave nasilja v novicah, po drugi strani pa melodramatizacija in individualizacija nasilja v aktualnodokumentarnem novinarstvu. V prvem primeru standardno televizijsko linearno kopičenje t. i. serijske »monoglosije« ali enopomenskosti (MacDonald 2003: 69) ne omogoča, da bi se individualni glasovi povezovali, in posledično preprečuje vsako skupinsko preiskovanje izkustva ter konceptualizacijo nasilja v družini kot kolektivnega izkustva in družbenega fenomena. Epizodično/dogodkovno

uokvirjanje nasilja, ki v slovenskih medijih izrazito prevladuje nad tematskim uokvirjanjem, ima za posledico individualizacijo krivde in marginalizacijo razumevanja nasilja, ki bi obravnavala nasilje kot družbeni problem, povezan z vprašanjem hegemonične moškosti ter vprašanjem moči in razmerij med spoloma.¹⁷ Novinarstvo tako prikriva s prikazovanjem, saj lov za spektakularnim, epizodičnost in dramatisacija onemogočajo razumevanje pojava. V dokumentarnem programu pa prevladujejo neobičajni pojavi in dogodki (npr. problem nasilja žensk nad moškimi) ter spektakularni primeri nasilja, torej proizvodnja »običajnih neobičajnih« novic. Dokumentarni žanr je po definiciji žanr preiskovanja, analize in prinašanja novega vedenja. Kjer je torej žanrsko mogoče zahtevati, da novinarstvo vzpostavi zvezo med političnimi dimenzijami zasebnega in zasebnimi dimenzijami političnega, se to v analiziranih dokumentarnih prispevkih ne dogaja. Posledica spektakularnosti in nenavadnosti kot kriterija selekcije sta nevtralizacija nasilja ter konstitucija nasilja kot rezultat zgolj individualnih patologij. Paradokсно je tako družbeno ozadje nasilja zamolčano in potlačeno tako v informativnih kot interpretativnih žarnih – tako v epizodičnih informativnih prispevkih v dnevniških novicah kot v novinarskih dokumentarnih melodramah. V obeh primerih je individualna motivacija predstavljena kot vir nasilja. Personalizacija nasilja v melodramah, torej tematizacija nasilja skozi človeške zgodbe pa ni problematična sama po sebi. Enkratna osebna zgodba je lahko vedno umeščena v kontekst institucije patriarhalne družine in strukture spolnih razmerij in tako prispeva k razumevanju povezanosti med zasebnim in javnim/političnim. Brez te kontekstualizacije so človeške dokumentarne zgodbe le čustveni spektakli, anekdotične izpovedi in nadomestek za analizo, ki ne ponuja razumevanja problema nasilja in kulture hegemonične moškosti, iz katere ta izhaja, niti analize/kritike strategij preprečevanja nasilja.

Literatura

- Abbott, H. Porter (2003): *The Cambridge Introduction to Narrative*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Archer, John (ur.) (1994): *Male Violence*. London: Routledge.
- Barthes, Roland (1978): *Image, Music, Text*. New York: Hill and Wang.
- Beynon, John (2002): *Masculinities and Culture*. Buckingham: Open University Press.
- Bird, S. Elizabeth, in Dardenne, Robert W. (1997): *Myth, Chronicle and Story: Exploring the Narrative Qualities of News*. V D. Berkowitz (ur.): *Social Meanings of News*: 333–350. London: Sage.
- Bourdieu, Pierre (2001): *Na televiziji*. Ljubljana: Krtina.

17. Naj poudarimo, da epizodično uokvirjanje ne povzroča vedno individualizacije krivde. Iyengar (1991) ugotavlja, da so učinki različni glede na vrsto problema, ki ga prispevek obravnava. Iz njegovih podatkov bi lahko sklepali, da do učinka individualizacije zaradi epizodičnega uokvirjanja prihaja, kadar epizodično uokvirjanje reproducira prevladujočo družbeno mitologijo (o nasilju in odnosih med spoloma, na primer).

- Chaney, David (1993): *Fictions of Collective Life. Public Drama in Late Modern Culture*. London: Routledge.
- Connell, R. W. (1995): *Masculinities*. Berkley: University of California Press.
- Corner, John (2002): *Drama-Documentary*. V Glen Creeber (ur.): *The Television Genre Book*: 31–35. London: British Film Institute.
- Dearing, W. James, in Rogers, E. M. (1996): *Agenda-Setting*. London: Sage.
- Fiske, John (2004): *Televizijska kultura: Branja poročil, bralci poročil*. V B. Luthar in dr. (ur.): *Medijska kultura: kako brati medijske tekste*: 147–179. Ljubljana: Študentska založba.
- Gamson, W. A. (1992): *Talking politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goffman, Erwing (1974/1986): *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Boston: Northeastern University.
- Hall, Stuart (2004): *Lastnosti novičarskih fotografij*. V B. Luthar in dr. (ur.): *Medijska kultura: Kako brati medijske tekste*: 193–209. Ljubljana: Študentska založba.
- Hartley, John (2004): *Novinarstvo in vizualizacija resnice*. V B. Luthar in dr. (ur.): *Medijska kultura: Kako brati medijske tekste*: 181–192. Ljubljana: Študentska založba.
- Iyengar, Shanto (1991): *Is Anyone Responsible? How Television Frames Political Issues*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Johnson-Cartee, Karen S. (2005): *News Narratives and News Framing: Constructing Political Reality*. Lanham: Rowman&Littlefield.
- Kitzinger, Jenny (2004): *Media Coverage of Sexual Violence Against Women and Children*. V K. Ross in C. M. Byerly (ur.): *Women and Media*: 13–39. London: Blackwell.
- Kunelius, Risto (1994): *Order and Intepretation: A Narrative Perspective on Journalistic Discourse*. *European Journal of Communication*, 9 (3): 249–270.
- Luthar, Breda (1998): *Poetika in politika tabloidne kulture*. Ljubljana: ZPS.
- Luthar, Breda, Jontes, Dejan, in Šadl, Zdenka (2006): *Medijske reprezentacije družinskega nasilja: rezultati raziskave – končno poročilo*. Ljubljana: FDV.
- MacDonald, Myra (1998): *Personalization in Current Affairs Journalism*. *Javnost/The Public*, 5 (3): 109–126.
- MacDonald, Myra (2003): *Exploring Media Discourse*. London: Arnold.
- McNair, Brian (1998): *The Sociology of Journalism*. London: Arnold.
- Meyers, Marian (1997): *News of Battering*. V D. Berkowitz (ur.): *Social Meaning of News*: 441–456. London: Sage.
- Mindich, David (1998): *Just the Facts: How »Objectivity« Came to Define American Journalism*. New York: New York University Press.
- Negrine, Ralph M. (1996): *Politics and the Mass Media in Britain*. London: Routledge.
- Poler Kovačič, Melita (2004): *Novinarska (iz)virnost: Novinarji in njihovi viri v sodobni slovenski družbi*. Ljubljana: FDV.
- Pušnik, Maruša (2003): *Moralizacija kot estetski projekt dokumentarnega žurnalizma*. *Teorija in praksa*, 40 (2): 267–286.
- Rabinow, Paul (ur.) (1984): *The Foucault Reader*. New York: Penguin.
- Reese, Stephen D., Gandy, Oscar H., in Grant, August E. (ur.) (2003): *Framing Public Life: Perspectives on Media and Our Understanding of the Social World*. London: Lawrence Erlbaum Associates.

- Sedmak, Mateja, in Kralj, Ana (2006): Nevarna zasebnost: nasilje v družinah v Sloveniji. *Družboslovne razprave*, 22 (53): 93–110.
- Schudson, Michael (1978): *Discovering the News. A Social History of American Newspapers*. New York: Basic Books.
- Troha, Tadej (2004): Objekt novinarstva. *Problemi*, 42 (5–6): 187–229.
- van Zoonen, Liesbet (1994): *Feminist Media Studies*. London: Sage.
- White, Hayden (ur.) (1981): *On Narrative*. Chicago: The University of Chicago Press.
- White, Hayden (1999): *Figural Realism. Studies in the Mimesis Effect*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Whitehead, Stephen M. (2002): *Men and Masculinities*. Cambridge: Polity Press.
- Zelizer, Barbie (1993): American Journalists and the Death of Lee Harvey Oswald: Narratives of Self-Legitimation. V Dennis K. Mumby (ur.): *Narrative and Social Control: Critical Perspectives*: 189–207. London: Sage.
- Žakelj Tjaša (2007): Pojmovanje starševskih vlog v razveznih postopkih. *Teorija in praksa*, 44 (1–2): 173–190.

Naslova avtorjev:

dr. Breda Luthar

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljana

Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana

breda.luthar@fdv.uni-lj.si

Dejan Jontes

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljana

Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana

dejan.jontes@fdv.uni-lj.si

Rudi Klanjšek, Sergej Flere, Miran Lavrič

Kognitivni in družbenoekonomski dejavniki šolskega uspeha v Sloveniji

POVZETEK: Pogojenost šolske uspešnosti kot dejavnika družbenega položaja je bila že od nekdaj v središču sociološkega diskurza. Sociologija je nenehno poudarjala vlogo družbenih in kulturnih dejavnikov v kontekstu posameznikovih učnih, poklicnih in drugih dosežkov, čeprav so nekateri avtorji izven polja sociologije percepcijo družbenega determinizma vztrajno postavljali pod vprašaj. Pričujoči prispevek je na vzorcu slovenskih srednješolcev ($n = 1.156$) preučil vpliv različnih dejavnikov na šolski uspeh, med katerimi je bil tudi rezultat, ki so ga anketiranci dosegli na testu sposobnosti in ki naj bi odražal njihovo mentalno sposobnost. Rezultati so pokazali, da je šolski uspeh razmeroma šibko povezan z indikatorji družbenoekonomskega položaja; da igrajo socializacijski dejavniki pomembno, a dokaj omejeno vlogo; da prevladuje vpliv spola in mentalne sposobnosti posameznika, ki naj bi bila domnevno biološko pogojena.

KLJUČNE BESEDE: družbena neenakost, šolska uspešnost, družbenoekonomski položaj, kulturni kapital, mentalna sposobnost.

1 Problem družbenih neenakosti in šolska uspešnost kot dejavnik družbenega položaja

Družbene neenakosti kot posledica različnih položajev, ki jih zasedajo posamezniki, se pogostokrat obravnava kot univerzalno dejstvo človekovega obstoja (prim. Davis in Moore 1945), kjer se izpostavlja ali njen funkcionalni vidik (npr. dohodkovna neenakost kot motivacijsko sredstvo, kot nekaj, kar ljudi sili v preseganje samih sebe) ali disfunkcionalni vidik (dohodkovna neenakost kot vir frustracij, kot dejavnik družbeno nezaželenih izidov, npr. višjih stopenj agresije in kriminala) (prim. Merton 1968). Na drugi strani je pogled, ki družbeno neenakost dojema kot zgodovinsko posebnost, ki jo je zavoljo udejanjanja idealne družbe potrebno in nujno preseči (prim. Marx in Engels 1848). Izmenjevanje teh splošnih pogledov ima pomemben vpliv na percepcijo in formacijo družbenih neenakosti, tako v okviru različnih generacij kot tudi v okviru različnih prostorov. Odnos do neenakosti in njenih dejavnikov namreč pomembno vpliva na samo jedro različnih politik (Devlin, Feinberg, Resnick in Roeder 1997); če se problem neenakosti v neki družbi ne problematizira, če torej prevladuje mnenje, da je neenakost univerzalno dejstvo, ki odraža razlike v prizadevanju ljudi, razlike v njihovi sposobnosti, potem je prag, do katerega se neenakost še tolerira, v takšni družbi višji kot v družbi,

kjer sta tako »cena« (npr. nasilje) kot tudi sam problem neenakosti dojeta drugače (nazoren primer različnega odnosa do družbenih neenakosti je mogoče opazovati na relaciji ZDA–EU). Povedano drugače: na percepcijo neenakosti odločilno vpliva dejstvo, ali so razlike v sferi individualne ali kolektivne odgovornosti; če prevladuje nazor, da nimajo vsi posamezniki enakih možnosti, da ne glede na njihove napore ne morejo pobegniti iz položaja, v katerega so se rodili, potem se krepí tudi pritisk na ustrezne institucije, da delujejo v smeri odprave ali vsaj omilitve tovrstnih ovir (oblikovanje socialnih mrež, zagotavljanje vsem dostopnega šolstva ipd.).

Na percepcijo oziroma odnos do družbenih neenakosti vplivajo tudi spoznanja družboslovne znanosti, v središču katere so pogosta vprašanja, zakaj, kako in od kod razlike med posamezniki in družbami, kakšni so učinki, ki jih imajo družbene neenakosti na posameznika in družbo, kateri so dejavniki družbene mobilnosti, ali so družbe meritokratične (prim. Young 1958; Coleman in dr. 1966; Parsons 1977; Hernstein in Murray 1994; Bourdieu 1996) ipd. Neredko se preučuje tudi splet dejavnikov, ki vplivajo na šolsko uspešnost posameznika (prim. Coleman in dr. 1966; Lewis 1966; Jencks in dr. 1972, 1979; Hanushek 1996; Hedges in Greenwald 1996; Wenglinsky 1997, 1998; Powers 2003; Lister in Ansalone 2006), za katero Parkin (1979) v kontekstu sodobne družbe pravi, da je poleg zasebne lastnine eden glavnih dejavnikov družbenega položaja. Gre za idejo, da »stratifikacijska struktura sodobne družbe temelji na izobraževalnem sistemu« (Hansen 2001: 489), ki izhaja iz dveh, sicer diametralnih razlag odnosa med izobraževalnim sistemom in (ne)enakostjo. Prva se navezuje na naravo sodobne, »na znanju temelječe« (Bell 1973) družbe, ki implicira, da je šolska uspešnost dejavnik družbenega položaja zato, ker tako šolski sistem kot tudi državni aparat delujeta skladno z meritokratičnimi pravili, kjer so uspešni tisti, ki so najbolj sposobni, ki vlagajo največ naporov; druga razlaga pa se navezuje na koncept, ki ga razvije Bourdieu (1986, 1996): da se šole navzven sicer legitimirajo kot »pravični aparat« (certifikati, ki vodijo do ustreznih zaposlitev oziroma družbenih položajev, se podeljujejo zgolj in samo na osnovi izkazanih sposobnosti in naporov), da pa v svojem jedru delujejo kot mehanizem, ki reproducira in legitimira obstoječe družbene neenakosti – tisti, ki razpolagajo s kulturnim kapitalom gornjega sloja, bodo v šoli uspešnejši, bolj pa jim bodo odprta tudi vrata, ki vodijo do višjih družbenih položajev. Izobraževalni sistemi (in pripadajoče politike) so v tem pogledu vezani na oblast in vodilne strukture, ki določajo, kaj je legitimno znanje. Ali kot pravi Apple (1992: 121): »Vizija legitimnega znanja se oblikuje v skladu z ideologijo vodilnih struktur (politika uradnega znanja), ki preko prikritega učnega načrta legitimira in oblikuje realnost, vključujoč razmerja moči in stratifikacijski vzorec.«

O veljavnosti prve teze je mogoče sklepati v okviru študij, ki so pokazale, da se vpliv socialnega porekla na dostop do visokih družbenih položajev in ekonomskih nagrad izgubi, ko se ga kontrolira z izobrazbo (prim. Parsons 1977; Blau in Duncan 1967; Hout 1988; Ishida in dr. 1995), na veljavnost druge, tj. teze o »kulturni deprivaciji« (Lister in Ansalone 2006: 20), pa v okviru študij, ki so pokazale, da na šolske dosežke pomembno vplivajo družbenoekonomsko ozadje staršev – izobrazba, ekonomski položaj (prim. Coleman in dr. 1966; Jencks in dr. 1972, 1979; Amato 1987; Graetz 1995;

Hansen 2001; Powers 2003), rasno ozadje (prim. Wilson, Sakura-Lemessy in West 1999), vrsta šole (zasebno–javno) (prim. Long in dr. 1999; Marks in dr. 2000), oblika in način vodenja šole (Marks in Printy 2003), soseska, kjer otrok odrašča (prim. Jensen and Seltzer 2000).

2 Dejavniki šolske uspešnosti

Upoštevač uvodoma omenjene premisleke ne preseneča, da se pri obravnavi dejavnikov šolske uspešnosti najpogosteje preučuje družbenoekonomske kategorije, kjer se preverja vpliv materialne deprivacije na zalogo socialnega in kulturnega kapitala (Bourdieu 1986). Kot v svoji metaanalizi nakažeta Considine in Zappala (2002), naj bi se ta vpliv konkretno kazal v tem, da otroci nižjih slojev izkazujejo manjšo sposobnost branja, pisanja in razumevanja; da prej izstopijo iz procesa izobraževanja; da redkeje obiskujejo univerzo; da večkrat izkazujejo problematično vedenje; da imajo negativen odnos do šole in izobraževanja nasploh; da imajo s prehodom na trg dela praviloma večje težave kot pa njihovi boljše situirani kolegi. Našteto naj bi veljalo ne glede na metodo merjenja ekonomskega položaja, ne glede na to, ali so študije temeljile na podatkih, zajetih na individualni ali agregatni ravni (Graetz 1995: 32–35).

O družbenoekonomski pogojenosti šolske uspešnosti je mogoče sklepati tudi v okviru do sedaj objavljenih študij dejavnikov šolske uspešnosti v Sloveniji (prim. Makarovič 1984; Justin 2002; Razdevšek - Pučko 2002; Piciga 2002; Flere in Lavrič 2003, 2005; Peček 2006), ki prav tako kažejo, da kljub naporom izobraževalne politike stratifikacijski dejavniki še vedno pomembno vplivajo na izobraževalne dosežke.

Socialno ozadje naj bi torej bilo »eden izmed glavnih virov neenakosti v šolski uspešnosti« (Graetz 1995: 28), k čemur pa mnogi drugi avtorji (prim. Williams 1987; Suzuki in Valencia 1997; Sun in Li 2001; Kinard 2001) dodajajo, da je te vplive, vsaj do neke mere, mogoče nevtralizirati preko t. i. »kontekstualnih dejavnikov« (Considine in Zappala 2002: 131). Ti so običajno v sferi znotraj družinskih procesov, kjer naj bi bilo »enako pomembno to, kaj družina počne, kot to, kaj družina ima« (prav tam). Z drugimi besedami: izsledki različnih študij so pokazali, da lahko starši, kljub nizkemu dohodku in slabi izobrazbi, v otroku vzpodbujajo visoke aspiracije (Suzuki in Valencia 1997; Considine in Zappala 2002); da na šolsko uspešnost pomembno vplivajo stopnja družinske harmonije/kohezije (Sun in Li 2001), podpora staršev (Williams 1987) in vključenost/zanimanje staršev za šolski uspeh otroka (Kinard 2001). Omenjeno naj bi posredno vplivalo na otrokov odnos do šole/izobraževanja, na njegov psihološki ustroj v smislu njegove samopodobe (Wiggins in Schatz 1994) in odklonskosti (Rich 2000), ki se poleg depresivnosti (Forsterling in Binser 2002), motiviranosti in občutka nadzora (Musher-Eizenmann, Nesselroade in Schmitz 2002) pojavlja kot korelat šolske uspešnosti. V tem kontekstu ne gre spregledati še študij, ki so pokazale, da na šolsko uspešnost otroka pomembno vplivajo tudi struktura družine (negativni vpliv enoroditeljstva) (Entwisle in Alexander 1995; Downey 1994; Rich 2000), vrstni red rojstva (Mackintosh 1998) in pa spol, kjer velja, da fantje v povprečju dosegajo slabši učni uspeh (Buckingham 1999; Horne 2000; Roderick 2003). Tu se večkrat poudarjajo razlike v socializaciji, zaradi

katerih naj bi bili fantje deležni manj vodenja, podpore in nadzora s strani staršev, kar naj bi skupaj z občutkom, da učenje ni dovolj »možato« (Considine in Zappala 2002: 133), odločilno vplivalo na nižjo šolsko uspešnost fantov.

Nadalje: na šolsko uspešnost naj bi pomembno vplivala tudi intelektualna sposobnost (prim. Hartlage, Lucas in Godwin 1976; Gottfredson 1998), ki naj bi označevala, kaj lahko posameznik naredi oziroma doseže (Heaven, Ciarrochi in Vialle 2007). Pogostokrat se jo enači z IQ, t. i. »inteligentnim količnikom« (prim. Herrnstein in Murray 1994; Beben in dr. 2005) oziroma na splošno z inteligentnostjo (prim. Musher-Eizenmann, Nesselroade in Schmitz 2002), ki naj bi bila po Herrnsteinu in Murrayu (1994) dedna v 60 odstotkih, po mnenju nekaterih drugih avtorjev (prim. Beben in dr. 2005; Gottfredson 1998; Neisser in dr. 1996) pa celo v 70 oziroma 80 odstotkih. Slednje implicira, da naj bi šlo za primarno prirojeno lastnost, ki naj bi prevevala vse dimenzije kognitivnih procesov (Gottfredson 1998). Pri tem se večkrat pojavlja opozorilo, da pojem dednosti ne izraža neposredne dedne prenosljivosti lastnosti s staršev na otroke, da je torej primerneje govoriti o stopnji prirojenosti lastnosti, ki je le delno odvisna od prirojenih (še bolj pa fenotipskih) lastnosti staršev. Če se torej sprejme ocena, da je stopnja dednosti inteligentnosti 0,75 (Neisser in sodelavci 1995: 85), to ne pomeni, da je 75 odstotkov variance inteligentnosti med posamezniki razloženih z inteligentnostjo njihovih bioloških staršev. Treba je namreč upoštevati vsaj troje:

1. Genotip posameznika je le deloma določen z genotipom staršev, deloma pa z naključno in specifično formulacijo genov, ki je unikatna za vsak genotip. Medtem ko študije potrjujejo zelo visoko skladnost inteligentnega količnika enojajčnih dvojčkov (ta ustreza predstavljenim ocenam »dednosti« inteligence, ki se gibljejo v okvirih med 0,6 in 0,8), so razlike med starši in njihovimi biološkimi potomci precejšnje. V ameriški populaciji se inteligentni količnik otroka od iste mere za oba biološka starša v povprečju razlikuje kar za 12 točk (Marañon in Andrés-Pueyo 2000: 171).
2. Poleg genskih dispozicij lahko k prirojenim dejavnikom inteligence štejemo tudi dogajanje v maternici in ob samem rojstvu. Značilnosti prenatalnega okolja naj bi razlagale kar okoli 20 odstotkov variance v inteligentnosti posameznikov (Eliot 1999).
3. Inteligentnost je fenotipska lastnost, ki se skozi življenjski cikel posameznika razvija in spreminja skozi kompleksen preplet prirojenih dejavnikov in dejavnikov okolja. Inteligentni količnik staršev je tako pod močnim vplivom dejavnikov okolja, ki ne vplivajo na prirojene sposobnosti njihovih otrok.

Čisti genski prispevek bioloških staršev k inteligentnosti otroka je tako v tej luči izjemno težko določljiv, predvsem pa bistveno manjši, kot bi se zdelo iz splošnih ocen o stopnji dednosti inteligence.

Za pričujočo študijo je posebej zanimiv vpliv kognitivnih sposobnosti na šolsko uspešnost posameznika. Dosedanje študije konsistentno kažejo dokaj močno koreliranost med rezultati inteligentnih testov in šolsko uspešnostjo. Neisser in sodelavci (1996: 81) tako poročajo o povprečni korelaciji na ravni približno $r = 0,50$. Gottfredson (1998: 24) v tej luči inteligentnost obravnava kot kategorijo, ki naj bi bila celo »najbolj signifikanten prediktor šolske uspešnosti«.

Zaradi spornosti samega koncepta (kaj sploh je inteligenca, kakšna je stopnja dednosti) in problemov, ki se pojavljajo pri operacionalizaciji in merjenju inteligentnosti (kaj t. i. »testi inteligentnosti« sploh merijo, v kakšni meri so kulturno pogojeni) (prim. Richardson 2002), ne preseneča, da se, razen redkih izjem (prim. Sewell 1967; Sewell in Shah 1970; Hartlage, Lucas in Godwin 1976), glavnina študij osredotoča na raziskovanje vpliva družbenoekonomskih in/ali psihosocialnih kategorij. Pregledna študija Breena in Jonssona (2005) tako le bežno omenja dejavnike, povezane z mentalno sposobnostjo, podobno pa velja tudi za klasično študijo Bourdieuja in Passerona (1984), kjer se problem družbenih neenakosti v izobraževanju skuša razlagati s konceptom habitusa, ki ga Swartz (1997: 104) razume v smislu »kulturne matrike, ki generira samoizpolnjujoče prerokbe v odvisnosti od razredne pripadnosti«. Z drugimi besedami: opisana zadržanost do preučevanja vpliva metalnih sposobnosti na šolski uspeh izvira iz ideje, da je rezultat na testu sposobnosti zgolj »psihološki indeks« (Richardson 2002: 299) družbenega položaja posameznika.

Na osnovi povedanega je mogoče oblikovati naslednje hipoteze:

- H1: Če imata Bourdieu (1996) in Richardson (2002) prav (šolski uspeh in družbeni položaj sta prvenstveno odvisna od zaloge kulturnega kapitala, »testi inteligentnosti« so v veliki meri kulturno pogojeni; gre pravzaprav za test sposobnosti, ki ugotavlja stopnjo, do katere je posameznik ponotranjil specifična orodja, ki so znotraj neke kulture najvišje ovrednotena), potem morajo razlike v rezultatih, pridobljenih s testom sposobnosti, opravljenim znotraj nekega homogenega kulturnega okolja, vsaj do neke mere ustrezati razlikam v stratifikacijski strukturi tega okolja. Povedano drugače: pridobljeni rezultati na testu sposobnosti bi morali izkazovati pomembno povezanost z družbenoekonomskimi kategorijami, kot sta npr. ekonomski položaj družine in izobrazba staršev.
- H2: Če v kontekstu sodobne družbe drži hipoteza o vzponu »kognitivne elite« (posamezniki so na različne položaje razporejeni na osnovi svojih intelektualnih sposobnosti in truda) (Hernstein in Murray 1994) in če se sposobnost, ugotovljena s testi, vsaj deloma prenaša tudi gensko s staršev na njihove biološke potomce (Hernstein in Murray 1994; Gottfredson 1998; Beben in dr. 2005), potem je mogoče pričakovati statistično značilno povezavo med rezultati, pridobljenimi s testom sposobnosti, ter ekonomskim položajem staršev in njihovo izobrazbo. Povedano drugače: otroci staršev višjih slojev bi morali zaradi principa meritokracije in dednosti izkazovati sorazmerno boljši rezultat na testih sposobnosti od otrok staršev, ki zasedajo nižji družbeni položaj in ki naj bi bili potemtakem intelektualno manj sposobni.
- H3: Če ima Gottfredson (1998) prav, potem velja, da mora rezultat na testu sposobnosti glede na ostale predpostavljene dejavnike šolske uspešnosti izkazovati relativno najvišjo stopnjo povezanosti; da mora »splošna mentalna sposobnost« (Gottfredson 1998: 24) izkazovati sorazmerno večji vpliv kot pa ostale družbenoekonomske (npr. ekonomski položaj družine, izobrazba staršev) in kontekstualne kategorije (npr. struktura družine, podpora in bližina staršev).

3 Namen in cilji študije

Namen pričujoče študije je preveriti veljavnost omenjenih predpostavk na primeru slovenske mladine, pri čemer H1 in H2 ob sicer diametralnih izhodiščih implicirata enak izid (pomembno povezavo med rezultati na testih sposobnosti in kazalci družbenoekonomskega položaja), H3 pa vzpostavlja hierarhično strukturo v smislu moči vpliva na šolsko uspešnost posameznika. S tega vidika so bile v analizo vključene nekatere najpogostejše izpostavljene družbenoekonomske (ekonomski položaj in izobrazba staršev), kontekstualne (družinska struktura, velikost družine, bližina, podpora in nadzor staršev) in biološke kategorije (spol).

4 Metoda

4.1 Vzorec

Vzorec je bil kvotnega tipa, oblikovan glede na strukturo srednjih šol v Sloveniji in dijaško populacijo, ki so jo po tedaj objavljenih statističnih podatkih¹ v času priprave anketnega vprašalnika in oblikovanja vzorca (šolsko leto 2004/2005) tvorili 103.203 dijaki. Upoštevana je bila tako regijska zastopanost šol (vključene so šole štajerske, gorenjske, primorske, dolenske in ljubljanske regije) kot tudi struktura dijaške populacije glede na vrsto/tip srednje šole, ki jo tvori 23 % dijakov nižjih srednjih poklicnih programov, 39 % dijakov srednjih strokovnih programov in 38 % dijakov gimnazij. Vzorec anketirancev je omenjeno strukturo ohranil in ga lahko štejemo za reprezentativnega.

Zbiranje podatkov je bilo opravljeno z izpolnjevanjem vprašalnika v kontroliranih pogojih od septembra do decembra 2005. Vključenih je bilo 1194 dijakov drugih letnikov slovenskih srednjih šol. Vključeni so bili dijaki tri- in štiriletnih poklicnih šol ter gimnazijci. Dijaki, ki so izstopili iz posameznih programov, niso bili zajeti v vzorec.² Spolna struktura vzorca je bila naslednja: 45,3 % ženski spol, 54,7 % moški spol. Povprečna starost je bila 17 let.

4.2 Merski instrument

Anketiranci so bili soočeni z dvema instrumentoma. Prvi je bil Pogačnikov test sposobnosti (Pogačnik 1983), ki naj bi meril t. i. »fluidno inteligenco« (Cattell in Horn 1966; Cattell 1971; Horn 1985). Po Cattell in Horn (1966) naj bi namreč obstajali dve vrsti inteligence – izkristalizirana in fluidna. Slednja naj bi bila za razliko od prve razmeroma neodvisna od izkušenj in vplivov izobraževanja, v veliki meri naj bi bila podedovana, nanašala pa naj bi se predvsem na reševanje novih problemov (Lassiter in dr. 2001; Pogačnik 1994). Fluidna inteligenca naj bi svoj vrh dosegla nekje okoli 16 leta (izkristalizirana pozneje), kar pomeni, da naj bi anketiranci, ki so sodelovali v pričujoči študiji, ta vrh že dosegli.

-
1. Urad za statistiko RS, www.stat.si, 5. 9. 2005.
 2. Število tistih, ki so izstopili iz srednješolskih programov, se je leta 1993 (zadnji dostopni podatki) gibalo med 10 % za dijakinje in 15 % za dijake. Upoštevač cilje uradne politike, se to število naj ne bi izrazilo spreminjalo.

V namen raziskave je bila uporabljena krajša, desetminutna oblika testa v dveh enakovrednih vzporednih oblikah (TN-10 A in TN-10 B). Rezultat je bil izražen kot »rezultat na testu sposobnosti« oziroma, krajše, kot »RTS«.

Vsaka oblika testa je vsebovala 30 nalog, v katerih je bil niz 15 likov, ki vsebuje informacijo o relaciji med liki v nizu, anketiranec pa je moral izmed petih alternativ izbrati pravilno nadaljevanje niza. Zahtevnost nalog v testu narašča, aplikacija testa pa je lahko skupinska ali posamična. V kombinaciji z drugimi podobnimi testi daje veljavno oceno inteligentnosti, ki jo lahko izrazimo v obliki količnika inteligentnosti (IQ) ali v kakšnih drugih standardnih enotah (Pogačnik 1994: 33). Med preostalimi izhodišči konstrukcije testa Pogačnik med drugim omenja: sorazmerno prostost vsebine kulturnih vplivov; širok razpon sposobnosti, ki jih test zajema, zaradi česar naj bi bila razpršenost nalog večja; vsebinska podobnost testnih nalog vsebini testov, ki so razširjeni v slovenskem prostoru (Pogačnik 1994: 17). Na rezultat na testu vplivajo v prvi vrsti sposobnost odkrivanja odnosov in zakonitosti, torej rezoniranja na neverbalnem gradivu, dober delovni spomin (manipulacija vsebin, ki so v kratkoročnem spominu), hitrost obdelovanja informacij, pri reševanju pa subjektom pomagata tudi hitrost percepcije in sposobnost rotiranja likov (Pogačnik 1994: 25).

Drugi uporabljeni instrument je bila anketa, sestavljena iz vprašanj, ki so se nanašala na učni uspeh, ki so ga anketiranci dosegli v različnih letih svojega izobraževanja, na socialni status in obliko družine ter na različne vidike socializacije. Konkretno, uporabljene so bile naslednje spremenljivke:

Šolska uspešnost: instrument je bil operacionaliziran kot povprečje ocen v 6., 7. in 8. razredu ter zaključnih ocen iz matematike, slovenščine in angleščine (1 = nezadostno, 5 = odlično). Analiza zanesljivosti je pokazala na visoko stopnjo interne konsistentnosti tako oblikovane lestvice (C. alpha = 0,95; glej tabelo 1).

Rezultat na eksternem preverjanju: za tisti del populacije, ki je bil vključen v eksterno preverjanje znanja iz matematike in slovenščine (N = 681), je bil oblikovan instrument *rezultat na eksternem preverjanju*. Izračunan je bil na osnovi povprečja točk, ki jih je anketiranec dosegel pri eksternem preverjanju znanja iz matematike in slovenščine (C. Alpha = 0,86) (razpon točk od 0 do 80, kjer 80 nakazuje najboljši rezultat; glej tabelo 1).

Šolski uspeh na koncu prvega letnika SŠ: instrument je vključeval vprašanje: »Kakšen je bil tvoj učni uspeh v 1. letniku SŠ?« (1 = nezadosten, 5 = odličen).

Ekonomski položaj družine: ekonomski položaj družine je bil preučevan z vprašanjem: »Kako bi označil ekonomsko stanje tvoje družine?« (1 = le s težavo se prebijamo, 5 = zelo dobro nam gre).

Izobrazba matere/očeta: instrument je vključeval vprašanje: »Najvišja dokončana izobrazba tvoje matere/tvojega očeta je?« (1 = manj kot OŠ, 6 = podiplomska izobrazba).

Struktura družine: Družinska struktura je bila preverjana z vprašanjem, ali anketiranec na svojem stalnem naslovu živi z obema, z enim ali z nobenim od bioloških staršev (1 = oba biološka starša, 2 = en biološki starš, 3 = noben biološki starš).

Velikost družine: Velikost družine je bila opazovana v smislu števila otrok v družini (1 = en otrok, 2 = dva otroka, 3 = trije otroci, 4 = več kot trije otroci).

Nadzor matere/očeta: nadzor matere/očeta je bil opazovan preko nabora šestih spremenljivk (3 mati, 3 oče), povzetih po *Adolescent Family Process measure* (Vazsonyi in dr. 2003). Instrument je vključeval naslednje trditve: »Kadar me v zadnjem razredu OŠ ni bilo doma, je moja mati/moj oče vedela/vedel, kje sem«; »Moja mati/oče je v zadnjem razredu OŠ želela/želel vedeti, kje in s kom sem, ko me v prostem času ni bilo doma«; »Moja mati/oče je želela/želel v zadnjem razredu OŠ vedeti, kje sem, če se nisem vrnil(a) domov takoj po končanem pouku«. Vsa vprašanja so bila podana v Likertovem formatu: 1 = netipično zame, 5 = tipično zame. Na tej osnovi je bila izračunana sumirana spremenljivka »nadzor_mati« (C. alpha_{mati} = 0,72)/»nadzor_oče« (C. alpha_{oče} = 0,87) (glej tabelo 1).

Podpora in bližina matere/očeta: instrument je bil oblikovan na osnovi nabora šestih spremenljivk (3 mati, 3 oče), povzetih po *Adolescent Family Process measure* (Vazsonyi in dr. 2003), ki so se navezovala na aspekt bližine in podpore (»Z materjo/očetom sem si bil(a) v zadnjem razredu OŠ bolj blizu kakor večina ljudi moje starosti«; »Moja mati/oče mi je v zadnjem razredu OŠ zaupala/zaupal«; »Moja mati/moj oče mi je v zadnjem razredu OŠ dajala/dajal pravo mero naklonjenosti«). Na tej osnovi je bila izračunana sumirana spremenljivka »bližina in podpora_mati« (C. alpha_{mati} = 0,78)/»bližina in podpora_oče« (C. alpha_{oče} = 0,83) (glej tabelo 1).

Tabela 1: Opisna statistika za posamezne instrumente

	N	Min.	Maks.	M	Std. odklon	C. Alpha
Šolska uspešnost	1156	1,00	5,00	3,7242	0,92	0,95
Rezultat na eksternem preverjanju	681	2,50	80,00	23,2702	6,16	0,86
Učni uspeh v 1. letniku SŠ	1134	1,00	5,00	3,20	0,85	–
Ekonomski položaj	1165	1,00	5,00	3,6318	0,88	–
Najvišja dokončana izobrazba – mama	1172	1,00	6,00	3,41	1,06	–
Najvišja dokončana izobrazba – oče	1141	1,00	6,00	3,42	1,03	–
Struktura družine	1148	1,00	3,00	1,1507	0,37	–
Velikost družine	1148	1,00	4,00	2,04	0,83	–
Podpora/bližina – mati	1165	1,00	5,00	3,6630	1,02	0,78
Nadzor – mati	1163	1,00	5,00	3,6102	0,95	0,72
Podpora/bližina – oče	1142	1,00	5,00	3,1089	1,23	0,83
Nadzor – oče	1144	1,00	5,00	3,3850	1,08	0,87
RTS	1194	59,00	150,00	102,57	17,73	–

4.3 Potek analize

Najprej je bila v kontekstu H1 in H2 izvedena analiza korelacij med indikatorji družbenoekonomskega položaja staršev (ekonomski položaj družine, izobrazba staršev) in rezultati na testu sposobnosti (RTS). Nato so bili v kontekstu H3 analizirani odnosi med šolsko uspešnostjo in nekaterimi spremenljivkami, za katere je bilo v okviru drugih študij ugotovljeno, da izkazujejo pomemben vpliv na šolsko uspešnost (družbeni položaj in struktura družine, velikost družine, nadzor, podpora in bližina staršev, spol, kognitivna sposobnost). Za evalvacijo neodvisnega vpliva posameznih spremenljivk je bila na koncu izvedena še hierarhična multipla regresijska analiza. Preliminarna analiza podatkov ni pokazala opaznih odstopanj od normalne porazdelitve ali problema multikolinarnosti ($VIF_{\max} = 1,77$) in homoskedastičnosti.

5 Rezultati

Rezultati analiz v kontekstu H1 in H2 so pokazali, da obstaja statistično značilna ($p < 0,01$) in pozitivna povezanost med ekonomskim položajem družine in izobrazbo obeh staršev; da obstaja statistično značilna ($p < 0,01$) in pozitivna povezanost med izobrazbo matere in očeta; da med samopercepcijo ekonomskega položaja in rezultati na testu sposobnosti (RTS) obstaja statistično značilna ($p < 0,05$), a negativna in razmeroma šibka povezanost; da obstaja pozitivna povezanost med RTS in izobrazbo matere, ne pa tudi med RTS in izobrazbo očeta (tabela 2).

Tabela 2: Koeficienti korelacije med ekonomskim položajem družine, izobrazbo staršev in rezultati na testu sposobnosti

	Najvišja dokončana izobrazba tvoje mame	Najvišja dokončana izobrazba tvojega očeta	Ekonomski položaj	RTS
Najvišja dokončana izobrazba tvoje mame	1			
Najvišja dokončana izobrazba tvojega očeta	0,55(**)	1		
Ekonomski položaj	0,26(**)	0,29(**)	1	
RTS	0,12(**)	0,06	-0,06(*)	1

Opombe: ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

Ugotovljeno vodi k nekaj zanimivim sklepom oziroma razmišljanjem. Prvič: povezanost med izobrazbo staršev in ekonomskim položajem na primeru slovenske družbe nakazuje na veljavnost uvodoma nakazane teze, da je izobrazba pomemben korelat družbenoekonomskega položaja (prim. Parkin 1979; Herrnstein in Murray 1994; Bourdieu 1996; Hansen 2001).

Drugič: razmeroma visoka stopnja povezanosti med izobrazbo očeta in matere ($r = 0,55$; $p < 0,01$) nakazuje na fenomen, ki ga poseeblja idiom »*birds of feather flock together*« (Lou in Klohnen 2005: 304) in za katerega se ponuja več razlag. Eno od njih je mogoče opaziti v Millsovi (1956) klasični študiji elit, ki implicira, da imajo posamez-

niki, ki »gredo po podobni življenjski poti« (ki je, kot pravi Bourdieu (1996), odvisna predvsem od kulturnega kapitala, tj. od družbenega ozadja), praviloma več stikov; da so elite (kamor je mogoče šteti tudi izobrazbene elite) bolj ali manj kompaktne družbenopsihološke entitete, ki težijo k vzpostavitvi in krepitvi socialnih mrež, ki so neelitnim članom družbe težje dostopne. Druga vrsta razlag se omejuje predvsem na psihološki ustroj posameznika, kjer se izobrazbena skladnost dojema v kontekstu ugotovitev, da stopnja dosežene izobrazbe pomembno vpliva na odnos do vprašanj, kot so: kdaj oblikovati družino (prim. Glick, Ruf, White in Goldsheider 2006), kakšna je vloga ženske (in moškega) v okviru zakona, družine in družbe nasploh (prim. Kulik 2002). Povedano drugače: izobrazbena skladnost naj bi bila posledica dejstva, da izobrazba pozitivno vpliva na skladnost pogledov, vrednot, ciljev, ki jo posamezniki zaradi dejstva, da se zakonca v okviru vsakdanjega življenja nenehno soočata z izzivi in težavami, identificirajo kot pomemben dejavnik zadovoljstva z zakonom, kot pomemben dejavnik družinske kohezije (Lou in Klohnen 2005).

Tretjič: medtem ko negativna povezanost med RTS in ekonomskim položajem ($r = 0,06$; $p < 0,05$) omogoča, da se zavrne tako H2 kot H3, pa pozitivna povezanost izobrazbe matere z RTS ($r = 0,12$; $p < 0,01$) temu nasprotuje. Slednje implicira, da je povezanost dejavnikov družbenoekonomskega položaja družine z rezultatom, ki ga je otrok dosegel na testu sposobnosti, neobstoječa v primeru enega in šibka v primeru dveh od treh vključenih indikatorjev, pri čemer je smer povezave z enim (ekonomski položaj družine) od teh dveh v nasprotju s smerjo, ki izhaja iz H1 in H2. Pri tem velja dodati, da se je šibka negativna povezanost med ekonomskim položajem in RTS nekoliko okrepila, če je bil odnos kontroliran z izobrazbo staršev ($r = -0,09$; $p < 0,01$), do okrepiteve povezanosti pa je prišlo tudi v primeru, ko se je ob kontroli ekonomskega položaja preučevala povezanost med izobrazbo staršev in RTS. Pozitivna povezanost med izobrazbo matere in RTS se je od $r = 0,12$ povečala na $r = 0,15$ ($p < 0,01$), statistično značilna pa je postala tudi povezanost med izobrazbo očeta in RTS ($r = 0,08$; $p < 0,01$). Povedano drugače: po eni strani se ob enaki izobrazbi staršev negativni vpliv ekonomskega položaja na RTS še okrepi, po drugi strani pa se ob enakem ekonomskem položaju okrepi tudi pozitiven vpliv izobrazbe staršev na RTS, kar ob prikazani pozitivni povezanosti med ekonomskim položajem družine in izobrazbo staršev vodi k zanimivim možnostim sklepanja.

Prvič: zdi se, da (vsaj v kontekstu sodobne slovenske družbe) ekonomsko blagostanje družine tendenčno negativno vpliva na razvoj kognitivnih sposobnosti otrok. Ob tem velja spomniti, da imamo opravka s subjektivno oceno ekonomskega blagostanja družine (in da je v tem smislu veljavnost našega indikatorja lahko vprašljiva); da je povezanost med ekonomskim položajem družine in RTS komajda znotraj okvirov statistične značilnosti. Do teze, da ekonomsko blagostanje družine negativno vpliva na kognitivne sposobnosti otrok, je torej mogoče biti upravičeno skeptičen, manj pa do teze, ki implicira, da ekonomsko blagostanje družine samo po sebi nima pozitivnega vpliva na kognitivne sposobnosti otrok.

Na drugi strani pomemben vpliv izobrazbe staršev – še posebej matere – kaže, da je kognitivne sposobnosti mladih vsaj do neke mere vendarle možno povezati tudi z

njihovim družbenoekonomskim ozadjem. Dejstvo, da se v regresijskem modelu razlage šolske uspešnosti z vsemi tremi obravnavanimi spremenljivkami družbenoekonomskega ozadja (izobrazba obeh staršev in ocena ekonomskega položaja družine) kot najmočnejši prediktor izkaže izobrazba matere (beta = 0,15; $p < 0,01$), je mogoče razumeti le v luči socializacijskih okvirov. Z vidika teorije dedovanja namreč oba starša prispevata enak delež genov svojega potomca, zato ni pričakovati, da bi matere v primerjavi z očetmi genetsko bolj vplivale na kognitivne sposobnosti svojih otrok. Na drugi strani različne študije kažejo na večji socializacijski vpliv mater na različne vidike osebnosti in dosežkov otroka (prim. Smith 1989). Sklepamo torej lahko, da naši podatki ne podpirajo H2, medtem ko je možno najti določeno podporo za H1. Zdi se, da so rezultati testa sposobnosti v določeni (čeprav majhni) meri odvisni od socializacijskih procesov v družini, ki izhajajo iz dosežene stopnje izobrazbe matere. Pri tem velja opozoriti, da so trije indikatorji družbenoekonomskega položaja družine pojasnili le dva odstotka variabilnosti v RTS, medtem ko se je delež pojasnjene variance povečal še za en odstotek ($R^2 = 0,03$), če so bili v model vključeni še kazalniki odnosa med starši in otroki. Končna slika tako kaže, da je tudi vpliv tako (neposredno) merjenih socializacijskih dejavnikov na RTS razmeroma majhen.

Nadalje: analiza povezav v kontekstu H3 je pokazala, da nekatere spremenljivke delujejo v smeri socialne reprodukcije, druge pa ne (konkretno: izobrazba staršev je bila pomembno povezana z učnim uspehom otroka, ekonomski položaj družine pa ne); da učni dosežki posameznika niso povezani s strukturo ali velikostjo družine; da so učni dosežki pomembno povezani z odnosom staršev do otrok (za pomembne so se izkazale vse dimenzije tega odnosa, tj. podpora, bližina in nadzor obeh staršev); da je šolska uspešnost otroka najmočnejše povezana z RTS in njegovim spolom (tabela 3).

Tabela 3: Koefficienti korelacije med učnimi dosežki, družbenim položajem, kontekstualnimi kategorijami, RTS in spolom

	Šolska uspešnost	Rezultat na eksternem preverjanju	Šolski uspeh na koncu prvega letnika SŠ
Ekonomski položaj družine	- 0,01	- 0,03	- 0,04
Izobrazba matere	0,28**	0,20**	0,07*
Izobrazba očeta	0,20**	0,17**	0,06*
Velikost družine	- 0,03	- 0,08*	0,04
Struktura družine	- 0,03	- 0,01	- 0,06
Podpora in bližina matere	0,11**	0,09*	0,11**
Podpora in bližina očeta	0,13**	0,12**	0,13**
Nadzor matere	0,17**	0,15**	0,11*
Nadzor očeta	0,07*	0,09*	0,09*
RTS	0,46**	0,31**	0,27**
Spol	0,29**	0,13**	0,17**

Opombe: ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

Neobstoj povezave med oceno ekonomskega položaja družine in šolsko uspešnostjo je v nasprotju z idejo, »da je socioekonomsko ozadje še vedno eden izmed najpomembnejših prediktorjev šolske uspešnosti« (Graetz 1995: 28), oziroma z izsledki mnogih, uvodoma omenjenih študij (prim. Coleman in dr. 1966; Jencks in dr. 1972, 1979; Amato 1987; Graetz 1995; Hansen 2001; Powers 2003). Razlag, zakaj pričujoča študija tega ni potrdila, je lahko več. Mogoče je, da hitra ekonomska mobilnost določenega sloja še ni pripeljala do kristalizacije družbenega položaja; da učinek ekonomske deprivacije na šolsko uspešnost ni viden zaradi razmeroma nizke stopnje dohodkovne neenakosti v Slovenji; da imajo otroci staršev, ki sicer pripadajo enakemu razredu, različne poglede, vrednote, tj. različen odnos do šole in šolskega uspeha (kar do neke mere nakazuje tudi ugotovitev, da so tisti, ki prihajajo iz najboljše situiranih družin, dajali zelo različne odgovore na trditev »Biti uspešen v zadnjem razredu OŠ je bilo zame pomembno«, ki je sicer močno povezana s šolsko uspešnostjo: $r = 0,44$; $p < 0,01$); da se mogoče pojavlja efekt, kjer višji ekonomski položaj na otroka deluje destimulativno – možno je, da otroci premožnih staršev zavzamejo pasivni odnos do šolskega uspeha, saj računajo na to, da bodo uspeli živeti lagodno življenje brez lastnega truda, k čemur naj bi, kot nakaže Lasch (1986), doprinesla tudi permisivna vzgoja »novih bogatašev«.

Za pomembne pa so se izkazale korelacije med izobrazbo staršev in učnimi dosežki, med podporo, bližino in nadzorom staršev in učnimi dosežki, ki nakazujejo, da je morda res pomembnejše to, kaj družina »počne in misli«, kot pa to, kaj družina »ima«. Tako je višja izobrazba staršev pozitivno povezana z že omenjeno trditvijo, ki pozitivno vrednoti šolsko uspešnost, ekonomskega položaja pa ne. Konkretno: medtem ko se je povezava med izobrazbo staršev in trditvijo »Biti uspešen ...« izkazala za statistično pomembno ($r_{\text{mati}} = 0,14$; $p < 0,01$; $r_{\text{oče}} = 0,13$; $p < 0,01$), pa temu ni bilo tako, ko je bil v analizo vpeljan ekonomski položaj družine. Pri tem se je za relevantno pokazala tudi ugotovitev, da obstaja statistično značilna povezava med otrokovim pozitivnim vrednotenjem šolske uspešnosti in indikatorji, ki kažejo na starševsko podporo, bližino in nadzor ($r_{\text{mati, bližina in podpora}} = 0,25$; $p < 0,01$; $r_{\text{mati, nadzor}} = 0,27$; $p < 0,01$; $r_{\text{oče, bližina in podpora}} = 0,21$; $p < 0,01$; $r_{\text{oče, nadzor}} = 0,26$; $p < 0,01$) in ki jih je mogoče razumeti v okvirih socialnega kapitala, ki ga Coleman (1988) identificira na ravni investicij v medosebni odnos.

V tem kontekstu je zanimiv tudi sklop rezultatov, ki kaže na neobstoj povezav med šolsko uspešnostjo ter velikostjo in strukturo družine (z izjemo šibke povezanosti velikosti družine in rezultati na eksternem preverjanju). Tudi v tem primeru gre za ugotovitev, ki je v nasprotju z izsledki nekaterih raziskav, ki kažejo na to, da »netradicionalne oblike družin« (enostarševska družina, družina z nebiološkimi starši) (Sun in Li 2001: 28) deluje negativno na šolski uspeh otroka (prim. Astone in McLanahan 1991, Downey 1995; Rich 2000), pri čemer se najpogosteje pojavlja argument na ravni večdimenzionalne deprivacije, ki vključuje ekonomsko, kulturno in socialno komponento v smislu Bourdieujevega (1977) kulturnega kapitala in Colemanovega (1988) socialnega kapitala (prim. Sun in Li 2001). Z drugimi besedami: otroci, živeči v netradicionalnih oblikah družin, naj bi bili tako ali drugače izpostavljeni sorazmerno višji stopnji tveganja, da bodo med svojim odraščanjem podvrženi vsaj eni od omenjenih oblik deprivacije, ki naj bi sicer vse pomembno vplivale na učno uspešnost otroka. Podobno naj bi veljalo

tudi za velikost družine, ki so jo Brown in sodelavci (1998) identificirali kot pomemben dejavnik zanemarjanja, ki naj bi sicer pomembno vplival na šolsko uspešnost (prim. Kim in Rohner 2002; De Bellis 2005; Dubowitz in dr. 2006). Ena od razlag, zakaj v okviru pričujoče študije ni bil zaznan vpliv družinske strukture na šolsko uspešnost, je mogoče dejstvo, da ni bil zaznan vpliv ekonomske deprivacije, ki je sicer s prvo negativno povezan (r = -0,12; p < 0,01), pri čemer velja opozoriti na obstoj pomembne povezanosti med družinsko strukturo in odnosom očeta do svojih otrok (bližina, podpora, nadzor) ($r_{\text{bližina in podpora}} = 0,21$, p < 0,01; $r_{\text{oče, nadzor}} = 0,18$; p < 0,01), ki pa očitno ni dovolj močna, da bi se preko nje mediiral vpliv na učni uspeh otroka.

Za dovolj močno pa se je izkazala povezanost šolske uspešnosti s spolom in RTS, in to ne glede na raven in obliko preverjanja znanja. Do sprememb v povezavi med RTS in šolsko uspešnostjo ni prišlo niti v primeru, ko je bil ta odnos kontroliran z ekonomskim položajem družine in izobrazbo staršev. Slednje nakazuje na to, da H3, ki predpostavlja, da je za šolsko uspešnost najpomembnejša mentalna sposobnost otroka (prim. Gottfredson 1998), ni mogoče ovreči.

Robustnost je izkazoval tudi spol, kar potrjuje izsledke drugih primerljivih študij, ki kažejo, da fantje v povprečju dosegajo slabše rezultate (Horne 2000; Buckingham 1999; Roderick 2003). Pri tem se večkrat vzpostavlja relacija, da je ta fenomen mogoče povezati z razlikami v sami socializaciji. Na slednje nakazujejo tudi izsledki pričujoče raziskave, ki je pokazala, da so si fantje manj blizu s svojimi materami (F = 17,13; p < 0,01), da so podvrženi nižji stopnji nadzora, tako s strani matere (F = 105,91; p < 0,01) kot tudi očeta (F = 17,20; p < 0,01), da jim je šolski uspeh manj pomemben kot dekletom (F = 49,36; p < 0,01).

Pomen spola in RTS v analizi učne uspešnosti se razkrije tudi ob kontroli vseh do sedaj analiziranih spremenljivk. Hierarhična multipla regresijska analiza (tabela 4) namreč pokaže, da tako spol kot RTS ostaneta robustna prediktorja šolske uspešnosti, ki obenem pojasnita tudi največji del njene variabilnosti (spol 7 %, RTS 14 %), pri čemer spol izkazuje negativno smer korelacije v smislu, da moški del populacije beleži sorazmerno nižji šolski uspeh.

Rezultati kažejo, da ima precejšen pomen tudi izobrazba obeh staršev, pri čemer bi bilo mogoče nekoliko večji pomen pripisati izobrazbi matere. Za pomembne se izkažejo tudi nekateri kazalci odnosa starši–otrok, ki pa izgubijo statistično pomembnost, ko se v model vneseta spol in RTS. S tem se postavi pod vprašaj tudi teza, ki v središče diskurza o šolski uspešnosti postavlja odnos med starši in otroki.

Tabela 4: Regresijska analiza – dejavniki šolske uspešnosti v OŠ

	Model 1		Model 2		Model 3		Model 4		Model 5	
	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.
Ekonomski položaj družine	,014	,660	-,115	,000	-,125	,000	-,129	,000	-,063	,029
Izobrazba matere			,263	,000	,245	,000	,243	,000	,201	,000
Izobrazba očeta			,090	,015	,099	,007	,102	,005	,106	,001
Podpora, bližina: mati					,030	,404	,034	,343	,038	,226
Nadzor: mati					,140	,000	,143	,000	,045	,186
Podpora, bližina: oče					,084	,024	,075	,047	,036	,276
Nadzor: oče					-,045	,258	-,051	,202	-,024	,488
Struktura družine							-,042	,177	-,031	,250
Velikost družine							-,023	,443	-,032	,230
Spol									-,243	,000
RTS									,381	,000
Delež pojasnjene variance v % (R ² *100)	0,0		9,4		11,6		11,6		32,8	

Analiza vpliva velikosti in oblike družine (enostarševska družina vs. družina, kjer sta navzoča oba starša) na šolsko uspešnost ni pokazala nič novega – tudi v tem primeru rezultati nakazujejo, da število otrok v družini ne igra večje vloge, da ima medstarševska komunikacija morda manjšo vlogo, kot pa to izhaja iz nekaterih drugih študij (prim. Astone in McLanahan 1991; Downey 1995; Rich 2000; Sun in Li 2001). S tem se na nek način potrjuje tisto, kar pravita Gottfredson in Hirschi (1990: 103) – da za uspešno socializacijo posameznika zadostuje zgolj en starš.

Model 1 pojasnjuje 0 % variance šolske uspešnosti, medtem ko zadnji, tj. model 5 pojasnjuje 32,8 % variance. Na tej osnovi je mogoče sklepati, da igra RTS najpomembnejšo vlogo v šolskem uspehu posameznika. Slednje se potrdi tudi v primeru, ko se za odvisno spremenljivko vzame uspeh na eksternih preverjanjih ali v prvem letniku SŠ (tabela 5). V tem primeru je vpliv RTS sicer manjši ($\beta_{EP} = 0,30$; $p < 0,001$; $\beta_{SŠ} = 0,24$; $p < 0,001$), a še vedno tisti, ki izkazuje največji vpliv (tabela 5).

Tabela 5: Regresijska analiza – dejavniki rezultata na eksternih preverjanjih in uspeha v prvem letniku SŠ

	Odvisna spremenljivka – Rezultat na EP		Odvisna spremenljivka – Šolski uspeh v SŠ	
	Beta	Sig.	Beta	Sig.
Ekonomski položaj družine	–,045	,287	–,052	,123
Izobrazba matere	,096	,036	,002	,964
Izobrazba očeta	,137	,003	,050	,177
Podpora, bližina: mati	,033	,449	,056	,127
Nadzor: mati	,052	,278	–,006	,879
Podpora, bližina: oče	,048	,312	,063	,106
Nadzor: oče	–,012	,804	,021	,607
Struktura družine	,005	,893	–,060	,063
Velikost družine	–,125	,006	,025	,423
Spol	–,125	,002	–,136	,000
RTS	,302	,000	,242	,000
Delež pojasnjene variance v % (R ² *100)	17,7		10,5	

Na tem mestu je torej mogoče izločiti tudi ključne dejavnike šolskega uspeha, ki jih je glede na magnitudo vpliva mogoče razvrstiti v naslednjem vrstnem redu: RTS, spol in izobrazba staršev. Pri tem se seveda pojavijo vprašanja, ki so ključna pri interpretaciji prikazanih rezultatov – kaj test sposobnosti, kot je Pogačnikov (1983), meri, v kolikšni meri gre za t. i. »culture-free« test, kolikšna je stopnja dednosti mentalne sposobnosti.

Ta in še nekatera razmišljanja so prikazana v sklepnem delu.

6 Sklep in diskusija

Namen pričujoče raziskave je bil ponuditi vpogled v interakcijo med nekaterimi najpogostejše izpostavljenimi dejavniki šolske uspešnosti, s poudarkom na preučevanju vpliva rezultata, ki so ga anketiranci dosegli na testu sposobnosti, ki naj bi meril t. i. »fluidno inteligenco« (Cattell in Horn 1966; Cattell 1971; Horn 1985). Čeprav raziskava ni uspela zaobjeti vseh za šolski uspeh relevantnih spremenljivk ali ponuditi vpogleda v vse dimenzije šolske uspešnosti, je vendarle pokazala na nekatere zanimive fenomene, ki terjajo nadaljnje raziskave v tej smeri.

Za zanimive so se izkazali izsledki, ki so pokazali na nizko stopnjo družbene pogojevnosti rezultata, pridobljenega s testom sposobnosti. V tem okviru je mogoče razmišljati v več smereh. Če se upošteva predpostavko o meritokracičnosti sodobne družbe, potem rezultati v smislu neobstoječih oz. šibkih povezav med ekonomskim položajem, izobrazbo staršev in RTS implicirajo, da RTS, ki naj bi odražal inteligentnost posameznika, morda ni deden v tolikšni meri, kot to predpostavljajo Herrnstein in Murray (1994),

Gottfredson (1998) ter Beben in sodelavci (2005). Druga možnost je, da RTS je deden v predpostavljene obsegu, da pa slovenska družba ni meritokratična; da torej izobrazba, še posebej pa visok ekonomski položaj družine nista odraz intelektualnih sposobnosti oziroma truda staršev. Teoretsko podlago za tak razmislek bi bilo mogoče podati v kontekstu diskurza o naravi tranzicijskih procesov, kjer se pogosto omenja fenomen hitre družbene mobilnosti specifičnega tipa populacije (Szelenyi in Szelenyi 1995; Bonnel 1996). Natančneje: visok družbeni položaj naj bi dosegli predvsem tisti, ki so razpolagali z visoko stopnjo »socialnega kapitala«, povezanega s »specifičnim tipom« podjetniškega duha (izkoriščanje pravnih lukenj). Dalje: neobstoj povezanosti med ekonomskim položajem in RTS lahko signalizira tudi to, da RTS morda vendarle ni kulturno pogojen v takem obsegu, kot to predpostavljajo nekateri avtorji (prim. Richardson 2002). Možno je torej, da Pogačnikov test vendarle meri tisto, čemur je bil namenjen – sposobnost, ki naj bi bila razmeroma neodvisna od vzgoje in izkustev, torej nekaj, kar naj bi bilo neodvisno tudi od družbenoekonomskega ozadja anketiranca. Povedano drugače: glede na to, da uporabljeni kazalci družbenega položaja, ki v Bourdieujevi (1996) teoretski shemi izkazujejo tesno povezanost s kulturnim kapitalom (ki določa posameznikove (z)možnosti), izkazujejo le majhen vpliv na RTS, bi bilo mogoče sklepati, da se preko tega mehanizma reproducira le majhen del neenakosti v RTS. Ob tem seveda ne gre spregledati, da je majhen vpliv spremenljivk, ki kažejo na družbeni položaj, treba videti tudi v luči splošne družbenoekonomske situacije slovenske družbe, ki – sodeč po poročilu Združenih narodov – ne izkazuje visokih stopenj družbene neenakosti (Slovenija je na 26. mestu glede na HDI in na 9. mestu glede na stopnjo dohodkovne neenakosti), in dejstva, ki nakazuje na pomanjkljivost pričujoče študije – da je bil ekonomski položaj družine opazovan zgolj prek enega, subjektivno obarvanega indikatorja.

Naslednja dilema se nanaša na razmerje med RTS in šolsko uspešnostjo. Rezultati regresijske analize so pokazali, da je vpliv statistično značilen, močnejši od vpliva drugih spremenljivk, kar nakazuje na veljavnost teze, ki jo postavi Gottfredson (1998): da je mentalna sposobnost, ki jo je mogoče meriti s katerim koli testom, ki ugotavlja sposobnost kompleksnega in abstraktnega mišljenja, najpomembnejši dejavnik šolske uspešnosti. Vpeljava RTS kot neodvisne spremenljivke je namreč pomembno zvišala delež pojasnjene variance, in sicer ne glede na obliko ali raven preverjanja šolske uspešnosti. Ob tem se sproža vprašanje, kaj RTS res meri in kolikšen je obseg, ki bi ga lahko pripisali dedovanju. Naš vzorec in nabor instrumentov žal ni dopuščal nadaljnega raziskovanja, s čimer bi odgovorili na ta in sorodna vprašanja.

Pričujoča študija tudi ni uspela odgovoriti na enega prav tako perečih vprašanj: kaj je s fantovsko populacijo, ki v učnem uspehu očitno zaostaja za dekleti, čeprav se od nje glede na RTS ne razlikuje ($F = 0,77$; $p > 0,05$). Gre za fenomen, ki bi ga bilo treba zaradi njegove sistemskosti natančno proučevati, ti ukrepi pa bi lahko bili usmerjeni v motivacijo fantovske populacije v smislu večjih možnosti, ki bi jih pritegnile v obšolske dejavnosti in jih neposredno vključile v aktivno delo pri pouku; v smislu metod poučevanja, ki bi upoštevale specifično fantovske psihosocialne strukture; v smislu spodbujanja na področjih, kjer se fantovska populacija izkazuje kot uspešna.

Kot posebno omejitev študije gre omeniti tudi dejstvo, da bi se ob ponovitvi raziskave, v katero bi bile vključene veljavnejše mere socialnega in kulturnega kapitala, lahko zgodilo, da bi bila pojasnjevalna moč posameznih dejavnikov precej drugačna.

Literatura

- Amato, Paul (1987): *Children in Australian Families: The Growth of Competence*. Sydney: Prentice Hall.
- Apple, Michael W. (1992): Šola, učitelj in oblast. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, zbirka Družboslovje.
- Astone, Marie, in McLanahan, Sara (1991): Family Structure Parental Practices and High School Completion. *American Sociological Review*, 56: 309–320.
- Beben, Benyamin, in dr. (2005): Large, Consistent Estimates of Heritability of Cognitive Ability in Two Entire Populations of 11 Year Old Twins from the Scottish Mental Surveys Of 1932 And 1947. *Behavior Genetics*, 35: 525–534.
- Bell, Daniell (1973): *The Coming of Post-Industrial Society*. New York: Basic Books.
- Blau, Peter, in Duncan, Otis (1967): *The American Occupational Structure*. New York: John Wiley and Sons.
- Bonnel, Victoria (1996): *Identities in Transition: Eastern Europe and Russia after the Collapse of Communism*. Berkeley: IAS Press.
- Bourdieu, Pierre (1986): The Forms of Capital. V J. G. Richardson (ur.): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*: 241–258. New York: Greenwood Press.
- Bourdieu, Pierre (1996): *The State Nobility*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre, in Passeron, Jean-Claude (1984): *Reproduction in Education, Society and Culture*. Beverly Hills, CA: Sage Publications.
- Breen, Richard, in Jonsson, Jan (2005): Inequality of Opportunity in Comparative Perspective: Recent Research in Educational Attainment and Social Mobility. *Annual Review of Sociology*, 31: 223–243.
- Buckingham, Jennifer (1999): *The Puzzle of Boys' Educational Decline: A Review of the Evidence*, Issue Analysis No. 9. St Leonards: Centre for Independent Studies.
- Cattell, Raymond (1971): The Inheritance of Mental Ability. *American Psychologist*, 13: 1–15.
- Cattell, Raymond B., in Horn, John L. (1966): Refinement and Test of the Theory of Fluid and Crystallized Intelligence. *Journal of Educational Psychology*, 57 (5): 253–270.
- Coleman, James S. (1988): Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 94: 95–120.
- Coleman, James S., in dr. (1966): *Equality of Educational Opportunity*. Washington, DC: Government Printing Office.
- Considine, Gillian, in Zappalà, Gianni (2003): The Influence of Social And Economic Disadvantage in the Academic Performance of School Students in Australia. *Journal of Sociology*, 38 (2): 129–148.
- Davis, Kingsley, in Moore, Wilbert E. (1945): Some Principles of Stratification. *American Sociological Review*, 10: 242–249.

- De Bellis, Michael D. (2005): The Psychobiology of Neglect. *Child Maltreatment*, 10 (2): 150–172.
- Devlin, Bernie, in dr. (ur.) (1997): *Intelligence, Genes and Success*. New York: Copernicus.
- Downey, Douglas (1994): The School Performance of Children from Single-mother and Single-father Families. *Journal of Family Issues*, 15: 129–147.
- Dubowitz, Howard, in dr. (2005): Examination of a Conceptual Model of Child Neglect. *Child Maltreatment*, 10 (2): 173–189.
- Eliot, Lise (1999): *What's Going on in There? How the Brain and Mind Develop in the First Five Years of Life*. New York: Bantam Books.
- Entwisle, Doris R., in Alexander, Karl L. (1995): A Parent's Economic Shadow: Family Structure vs. Family Resources as Influences on Early School Achievement. *Journal of Marriage and the Family*, 57: 399–409.
- Fenigstein, Allen, in dr. (1975): Public and Private Self-Consciousness: Assessment and Theory. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 43 (4): 522–527.
- Flere, Sergej, in Lavrič, Miran (2003): Social Inequalities in Slovenian Higher Education. *International Studies in Sociology of Education*, 13 (3): 281–290.
- Flere, Sergej, in Lavrič, Miran (2005): Social Inequity and Educational Expansion in Slovenia. *Educational Studies*, 31 (4): 449–464.
- Forsterling, Friedrich, in Binsler, Martin J. (2002): Depression, School Performance and the Veridicality of Perceived Grades and Causal Attributions. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28 (10): 1441–1449.
- Glick, Jennifer E., in dr. (2006): Educational Engagement and Early Family Formation: Differences by Ethnicity and Generation. *Social Forces*, 84 (3): 1392–1415.
- Gottfredson, Linda S. (1998): The General Intelligence Factor. *Scientific American*, 9: 24–29.
- Gottfredson, Michael, in Hirschi, Travis (1990): *A General Theory of Crime*. Stanford: Stanford University Press.
- Graetz, Brian (1995): Socioeconomic Status in Education Research and Policy. V J. Ainley, B. Graetz, M. Long and M. Batten (ur.): *Socioeconomic Status and School Education*: 32–35. Canberra: DEET/ACER.
- Hansen, Marianne N. (2001): Closure in an Open Profession. The Impact of Social Origin on the Educational and Occupational Success of Graduates of Law in Norway. *Work, Employment & Society*, 15 (3): 489–510.
- Hanushek, Eric (1996): School Resources and Student Performance. V G. Burtless (ur.): *Does Money Matter? The Effect of School Resources on Student Attainment and Adult Success*: 43–73. Washington: Brookings Institution.
- Hartlage, Lawrence C., in dr. (1976): Culturally Biased and Culture Fair Tests Correlated with School Performance. *Journal of Clinical Psychology*, 32 (3): 658–660.
- Heaven, Patrick C. L., in dr. (2007): Conscientiousness and Eysenckian Psychoticism as Predictors of School Grades: A One-Year Longitudinal Study. *Personality and Individual Differences*, 42 (3): 535–546.
- Hedges, Larry V., in Greenwald, Rob (1996): Have Times Changed? The Relationship Between School Resources and Student Performance. V G. Burtless (Ur.): *Does Money Matter? The Effect of School Resources on Student Attainment and Adult Success*: 74–92. Washington: Brookings Institution.

- Herrnstein, Richard J., in Murray, Charles (1994): *The Bell Curve. Intelligence and Class Structure in American Life*. New York: The Free Press.
- Horn, John L. (1985): *Remodeling Old Models of Intelligence*. V B. B. Wolman (ur.): *Handbook of Intelligence*: 267–300. New York: John Wiley & Sons.
- Horne, Robert (2000): *The Performance of Males and Females in School and Tertiary Education*. *Australian Quarterly: Journal of Contemporary Analysis*, 72 (5/6): 21–26.
- Hout, Michael (1988): *More Universalism, Less Structural Mobility: The American Occupational Structure in the 1980's*. *American Journal of Sociology*, 93: 1358–1400.
- Ishida, Hiroshi, in dr. (1995): *Class Origin, Class Destination and Education: A Cross-National Study of Ten Industrial Nations*. *American Journal of Sociology*, 101: 145–193.
- Jencks, Christopher (1979): *Who Gets Ahead? The Determinants of Economic Success in America*. New York: Basic Books.
- Jencks, Christopher (1972): *Inequality: A Reassessment of the Effect of Family And Schooling*. New York: Basic Books.
- Jensen, Ben, in Seltzer, Andrew (2000): *Neighbourhood and Family Effects in Educational Progress*. *The Australian Economic Review*, 33 (1): 17–31.
- Jocelyn, Brown, in dr. (1998): *A Longitudinal Analysis of Risk Factors for Child Maltreatment: Findings of a 17-year Prospective Study of Officially Recorded and Self-reported Child Abuse And Neglect*. *Child Abuse & Neglect*, 22 (11): 1065–1078.
- Justin, Janez (2002): *Poraba časa za šolo glede na učenčevo šolsko uspešnost v mednarodni perspektivi: ekspertiza*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- Kim, Kyounggho, in Rohner, Ronald P. (2002): *Korean American Adolescents Parental Warmth, Control, and Involvement in Schooling: Predicting Academic Achievement among*. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 33: 127–140.
- Kinard, E. Milling (2001): *Maternal Knowledge about Children's School Performance*. *Journal of Interpersonal Violence*, 16 (3): 195–204.
- Kulik, Liat (2002): *The Impact of Social Background on Gender-role Ideology Parents' Versus Children's Attitudes*. *Journal of Family Issues*, 23 (1): 53–73.
- Lasch, Christopher (1986): *Narcistička kultura: američki život u doba smanjenih očekivanja*. Zagreb: Naprijed.
- Lassiter, Kerry S., in dr. (2001): *The Validity of the Comprehensive Test of Nonverbal Intelligence as a Measure of Fluid Intelligence*. *Assessment*, 8: 95–103.
- Lewis, Oscar (1966): *The Culture of Poverty*. *Scientific American*, 155: 19–25.
- Lister, Dena, in Ansalone, George (2006): *Utilizing Modality Theory to Achieve Academic Success*. *Educational Research Quarterly*, 30 (2): 19–29.
- Long, Michael P., in dr. (1999): *Participation in Education and Training 1980–1994, LSAY Research Report No. 13*. Camberwell: Australian Council for Educational Research.
- Luo, Shanhong, in Klohnen, Eva C. (2005): *Assortative Mating and Marital Quality in Newlyweds*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88 (2): 304–326.
- Mackintosh, Nicholas J. (1998): *IQ and Human Intelligence*. Oxford: Blackwell.
- Makarovič, Jan (1984): *Družbena neenakost, šolanje in talenti*. Maribor: Založba obzorja.
- Marks, Garry, in dr. (2000): *Patterns of Participation in Year 12 and Higher Education in Australia: Trends and Issues, LSAY Research Report No. 17*. Camberwell: Australian Council for Educational Research.

- Marks, Helen M., in Printy, Susan M. (2003): Principal Leadership and School Performance. *Educational Administration Quarterly*, 39 (3): 370–397.
- Marx, Karl, in Engels, Friedrich (1848/1988): *The Communist Manifesto*. London: W. W. Norton.
- Merton, Robert (1968): *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press.
- Mills, C. Wright (1956): *The Power Elite*. London: Oxford Press.
- Musher-Eizenman, Dara R., in dr. (2002): Perceived Control and Academic Performance: A Comparison of High- And Low-performing Children on Within-person Change Patterns. *International Journal of Behavioral Development*, 26 (6): 540–547.
- Neisser, Ulric in dr. (1996): Intelligence: Knowns and Unknowns. *American Psychologist*, 51 (2): 77–101.
- Parkin, Frank (1979): *Marxism and Class Theory: A Bourgeois Critique*. London: Tavistock Press.
- Parsons, Talcott (1977): *The Evolution of Societies*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
- Peček, Mojca (2006): Šola in ohranjanje družbene slojevitosti – učni uspeh in vpis osnovnošolcev na srednje šole glede na izobrazbo staršev. *SP 57* (1): 10–34.
- Piciga, Darja (2002): Temeljne razsežnosti šolske neuspešnosti v RS: sistemski in vsebinski vidiki. Ljubljana: Inštitut za psihologijo osebnosti.
- Pogačnik, Vid (1994): TN: test nizov. Priročnik. Ljubljana: Produktivnost, Center za psihodiagnostična sredstva.
- Powers, Jeanne M. (2003): An Analysis of Performance-Based Accountability: Factors Shaping School Performance in Two Urban School Districts. *Educational Policy*, 17 (5): 558–585
- Pueyo, Maraňon, in Pueyo, Andrés (2000): The Study of Human Intelligence: A Review at the Turn of the Millennium. *Psychology in Spain*, 4 (1): 167–182.
- Razdevšek - Pučko, Cveta (2002): Identifikacija kriterijev za vrednotenje pravičnosti v izobraževanju. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Rich, Alison (2000): *Beyond the Classroom: How Parents Influence their Children's Education*, Policy Monograph 48. St Leonards: Centre for Independent Studies.
- Richardson, Ken (2002): What IQ Tests Test. *Theory & Psychology*, 12 (3): 283–314.
- Roderick, Melissa (2003): What's Happening to the Boys? High School Experiences and School Outcomes Among African American Male Adolescents in Chicago. *Urban Education*, 38 (5): 538–607.
- Sewell, William (1967): Inequality of Opportunity for Higher Education. *American Sociological Review*, 36: 793–808.
- Sewell, William, in Shah, Vimal P. (1970): Socioeconomic Status, Intelligence and the Attainment of Higher Education. *Sociology of Education*, 40: 1–23.
- Smith, T. E. (1989): Mother-Father Differences in Parental Influence on School Grades and Educational Goals. *Sociological Inquiry*, 59 (1): 88–105.
- Sun, Yongmin, in Li, Yuanzhang (2001): Marital Disruption, Parental Investment, and Children's Academic Achievement. *Journal of Family Issues*, 22: 27–62.
- Suzuki, Lisa A., in Valencia, Richard R. (1997): Race-ethnicity and Measured Intelligence. *American Psychologist*, 52: 1147–1150.

- Swartz, David (1997): *Culture and Power. The Sociology of Pierre Bourdieu*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Szelenyi, Ivan, in Szelenyi, Szonja (1995): Circulation or Reproduction of Elites During The Postcommunist Transformation Of Eastern Europe. *Theory & Society*, 24: 615–638.
- Vazsonyi, Alexander T., in dr. (2003): Exotic Enterprise No More? Adolescent Reports of Family and Parenting Process in Adolescents from Four Countries. *Journal of Research on Adolescence*, 13: 129–160.
- Wenglinsky, Harold (1997): How Money Matters: The Effect of School District Spending on Academic Achievement. *Sociology of Education*, 70 (3): 221–237.
- Wenglinsky, Harold (1998): Finance Equalization and Within-school Equity: The Relationship Between Educational Spending and the Social Distribution of Achievement. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 20 (4): 269–283.
- Wiggins, James D., in Schatz, Elizabeth (1994): The Relationship of Self-esteem to Grades, Achievement Scores, and Other Factors Critical to School Success. *School Counselor*, 41 (4): 1–13.
- Williams, Trevor (1987). *Participation in Education*. Hawthorn: ACER.
- Wilson, George, in dr. (1999): Reaching the Top. Racial Differences in Mobility Paths to Upper-Tier Occupation. *Work and Occupation*, 26 (2): 165–186.
- Young, Michael (1958): *The Rise of Meritocracy, 1870–2033*. London: Thames and Hudson.

Naslovi avtorjev:

Rudi Klanjšek, mladi raziskovalec, asistent,
UM, oddelek za sociologijo, FF Maribor.

Rudi.klanjssek@uni-mb.si
00386 (0)31 503 720

Dr. Sergej Flere, redni profesor,
UM, oddelek za sociologijo, FF Maribor.

sergej.flere@uni-mb.si

Mag. Miran Lavrič, asistent,
UM, oddelek za sociologijo, FF Maribor.

miran.lavric@uni-mb.si

Uroš Matelič, Franc Mali, Anuška Ferligoj

Kreativno okolje in uspešnost mladih raziskovalcev

POVZETEK: Rezultati raziskave, ki jo povzemamo v tem članku, potrjujejo rezultate drugih empiričnih analiz s področja sociološkega preučevanja delovanja znanstvenih skupnosti (na primer Hemlin in dr. 2004), da je kreativnost oziroma raziskovalna produktivnost v odločilni meri odvisna od intrasocialnih dejavnikov: ustrezne avtonomije, fleksibilnosti, sodelovanja itd. Opravljena analiza v slovenskem prostoru potrjuje, da imajo odnosi med raziskovalci za sistem znanosti na mikroravni pomembno vlogo v doseganju znanstvenih rezultatov. Posebej to velja v fazi »socializacije« in »profesionalizacije« mladih znanstvenikov.

KLJUČNE BESEDE: mladi raziskovalec, kreativno okolje, publicistična produktivnost, znanstvena skupina, sociologija znanosti

1 Izhodišče in opredelitev raziskovalnega problema

V družbah znanja sta človeški in socialni kapital med najpomembnejšimi razvojnimi dejavniki. Če je nekoč glavna vloga pripadala delu in kapitalu, je to danes znanje. Nosilci znanja so lahko le visoko izobraženi strokovnjaki, ki delujejo na različnih področjih družbenega življenja. Mednje v prvi vrsti spadajo raziskovalci, ki so najbolj poklicani za ustvarjanje novega znanja. Brez trdnega raziskovalnega jedra in njegove stalne kadrovske reprodukcije ni mogoče pričakovati znanstvenega, tehnološkega in družbenega napredka. Zdi se, da so se akterji znanstvene politike v Sloveniji tega dejstva zavedali že razmeroma zgodaj. Upali bi si trditi, da celo prej kot v marsikateri drugi razviti evropski državi. V Sloveniji namreč na pobudo Slovenske akademije znanosti in umetnosti že od leta 1986 pod imenom Projekt mladih raziskovalcev poteka načrtna podpora države usposabljanju mladih doktorandov. Cilj tega projekta je bil od samega začetka povečati ali vsaj ohraniti jedro raziskovalcev na znanstvenih ustanovah, obenem pa podjetja v gospodarstvu in drugih uporabniških organizacijah kadrovsko okrepiti z visoko usposobljenimi strokovnjaki (Bertoncelj 2001).

Akcija mladih raziskovalcev se je doslej v glavnem izkazala za uspešno. Ena največjih zaslug te akcije je nedvomno, da se je kadrovski potencial slovenske znanosti v zadnjem desetletju in pol izredno pomladil. Njegova starostna struktura je ena najbolj ugodnih med vsemi članicami Evropske unije.

O splošnih ciljih, infrastrukturnih pogojih delovanja, tudi o dobrih in slabih straneh te akcije je bilo pri nas že kar nekaj povedanega. Dejstvo je, da je šlo doslej skozi omejnjeni proces usposabljanja izredno veliko število mladih nadarjenih ljudi v Sloveniji. Po nekaterih ocenah je največja hiba projekta še vedno premajhen pretok mladih raziskovalcev, ki so končali doktorski študij, v gospodarstvo in druga družbena okolja.

Namen našega preučevanja, katerega rezultate predstavljamo v nadaljevanju, ni bil toliko zasledovanje teh splošnih ciljev in pogojev delovanja akcije mladih raziskovalcev, temveč analiza t. i. mikrosocialnih dejavnikov, ki so nujni in prvi pogoj za uspešno izvedbo akcije mladih raziskovalcev. Natančneje, zanimalo nas je, kako lastnosti mentorja mladega raziskovalca in odnos med mentorjem in mladim raziskovalcem vplivajo na uspešnost mladega raziskovalca. Študija, ki smo jo opravili, ne daje samo zanimivih rezultatov za potrebe konkretne znanstvene politike v Sloveniji, temveč ponuja celo vrsto izredno zanimivih nastavkov za splošnejša sociološka razmišljanja o vlogi družbenih dejavnikov na kreativnost in produktivnost raziskovalcev. V sicer dolgi zgodovini socioloških raziskovanj različnih družbenih dimenzij znanosti je tem vprašanjem tudi v razvitejših znanstvenih okoljih še vedno namenjena razmeroma majhna pozornost. Temeljnih empiričnih analiz ni ravno na pretek, z gotovostjo pa to lahko rečemo za Slovenijo, saj smo ravno z našo raziskavo skušali z ustreznim empiričnim instrumentarijem prodreti v notranje socialne mehanizme delovanja znanstvenih skupin in na tej osnovi odkriti, v kolikšni meri neko mikrosocialno omrežje (v tem članku smo se omejili na t. i. diado, tj. odnos med mentorjem in mladim raziskovalcem) vpliva na znanstveno publicistično produktivnost. Gre za tip sociološkega preučevanja znanosti, ki je bistveno zahtevnejši od klasičnih scientometričnih analiz, ki jih zanima samo razmerje med »inputom« in »outputom«, ne pa tudi to – če nekoliko karikiramo – kaj se dogaja v »črni skrinjici« znanosti.

Ne glede na še vedno redke teoretske in empirične sociološke študije o mikrosocialnih pogojih delovanja znanosti so teorije kreativnega okolja v zadnjem času vendarle opravile izredno inovativen preboj v preučevanju te zanimive in za delovanje znanstvenih sistemov relevantne tematike. Tudi v našem preučevanju, ki se omejuje na situacijo v Sloveniji, smo izhajali iz osnovnih konceptov in kategorij, ki so jih razvile teorije kreativnega okolja (glej npr. Hemin, Allwood in Martin 2004). Uvodoma predstavljamo nekaj osnovnih teoretskih izhodišč, sledijo operacionalizacija in empirično preverjanje postavljenih hipotez, interpretacija dobljenih rezultatov, na koncu pa je podanih tudi nekaj teoretskih in praktičnih zaključkov (v smislu predlogov za ukrepanje znanstvene politike v Sloveniji).

2 Teoretična izhodišča

Eno od vprašanj, ki se neprestano pojavlja v vseh znanstvenih skupnostih, je, ali so mladi raziskovalci, ki delujejo v svojih najustvarjalnejših letih in ki so na začetku svoje znanstvene kariere (ali se nanjo pripravljajo), tudi glede na dosežene rezultate dovolj uspešni. V socioloških študijah o znanstveni produktivnosti se starost že dolgo pojavlja kot ena od pojasnjevalnih spremenljivk. V skladu z rezultati dosedanjih raz-

iskav je pomembno, da se raziskovalcem v mlajših letih tudi dejansko omogoči, da pridejo do odličnih znanstvenih dosežkov. V starejših socioloških delih, ki produktivnost znanstvenikov povezujejo z njihovo starostjo, med drugim v klasičnem delu Harveyja Lehmana »Age and Achievement« (1953), bomo našli na tezo, da se znanstveni vrh praviloma doseže v tridesetih ali vsaj začetku štiridesetih let človekovega življenja. Vrh intelektualnega ustvarjanja naj bi bil prej dosežen v abstraktnih in teoretskih kot v empiričnih znanstvenih disciplinah. V nekaterih poznejših pristopih je bila omenjena teza omiljena, kot na primer v analizi Donalda Pelza in Franka Andrews (1966), ki sta postavila tezo o dveh vrhovih znanstvene produktivnosti v karierah posameznih raziskovalcev: ena naj bi bila praviloma dosežena v tridesetih in druga v začetku petdesetih let človekovega življenja. Raziskovanja nekoliko novejšega datuma, ki so bila podprta s številnimi dodatnimi empiričnimi raziskovanji, so sicer opozorila, da se je treba izogniti vsem poenostavljenim razlagam, ki znanstveno produktivnost postavljajo v preveliko odvisnost od starosti raziskovalcev (Sharon in Levin 1991). Vseeno opravljene raziskave niso v ničemer zmanjšale vloge znanstvene ustvarjalnosti in produktivnosti v začetnih obdobjih intelektualnega ustvarjanja mladih raziskovalcev.

Ob vseh institucionalnih, organizacijskih in drugih družbenih dejavnikih je za uspešnost mladega raziskovalca izredno pomembna tudi vloga mentorja. Kljub vsem spremembam v organizaciji modernega raziskovalnega dela se v razmerju med mentorjem in učencem ohranja neka patina tradicionalnega »cehovskega« razmerja med mojstrom in vajencem. Ali kot se je o tem izrazil sociolog znanosti in organizacijskih ved Richard Whitley (1984: 196): »V nekaterih bistvenih aspektih lahko znanstveno delo opisujemo kot 'obrtiški sistem', ki po svojih zakonitostih delovanja ni enak 'birokratskim sistemom', in to celo v času 'velike znanosti' (big science), ko se zdi, da se vloga posameznika v velikih znanstvenih kolosih vedno bolj zgublja.«

Danes se tudi v nekaterih drugih družbenih podsistemih vedno bolj sledi specifičnim vzorcem mentorstva, ki so se uveljavili v znanosti. Posamezne študije ugotavljajo, da je v poslovnih organizacijah mentorstvo mladim ljudem na začetnih stopnjah njihove profesionalne kariere vedno bolj podobno mentorstvu mladim raziskovalcem v sistemu znanosti (Kram 1983; Kram in Isabella 1985; Chao in dr. 1992; Noe 1988; Dreher in dr. 1990). Kathy E. Kram je v svojih preučevanjih prišla do sklepa, da se v poslovnih organizacijah mentorska vloga izpeljuje na opravljanje dveh temeljnih funkcij: karijerne in psihosocialne (več v Kram 1983). Prva se nanaša bolj na profesionalno usmerjanje, zaščito itd., druga na potrjevanje, dajanje nasvetov in prijateljstvo. Vse študije bolj ali manj ugotavljajo isto, namreč, da neformalni in mehkejši tip mentorstva pozitivno vpliva na delovno klimo, pričakovanja mladih ljudi glede napredovanja in seveda predvsem na njihovo zadovoljstvo z delom.

Obstaja tudi precej študij, ki so odkrile precejšno povezanost med znanstveno uspešnostjo mentorja in uspešnostjo njihovih učencev. Posamezni sociologi in psihologi znanosti so v svojih analizah odkrili, da so uspešni znanstveniki v svojih začetnih obdobjih kariere delovali pod mentorstvom ravno tako eminentnih znanstvenikov (npr. Simonton 1997; Zuckerman 1977). V zvezi s tem je poučna tudi izjava Paula Samu-

elsona, Nobelovega nagrajenca iz ekonomije, ki je pomen dobrega mentorskega dela v zgodnjih fazah znanstvene kariere izrazil na naslednji preprosti način: »Rečem vam lahko samo to, kako priti do Nobelove nagrade ... imeti velike učitelje (I can tell you how to get a Nobel prize ... have great teachers)« (Samuelson 1972: 155).

Že omenjena študija Harriet Zuckerman o 92 Nobelovih nagrajencih, ki so delovali v ZDA in prejeli to najvišjo znanstveno nagrado v obdobju med 1901 in 1972, je pokazala, kako pomembno vlogo je za njihov uspeh odigralo mentorstvo (Zuckerman 1977). Študija je namreč pokazala, da so Nobelovi nagrajenci na začetku svoje znanstvene kariere delovali pod mentorstvom znanstvenikov, ki so že pred njimi dobili Nobelovo ali kakšno drugo pomembno znanstveno priznanje. Zuckermanova je celo uporabila izraz »social inbreeding«, da bi razložila že kar neko zakonitost, po kateri je uspeh v znanstveni karieri odvisen zlasti od tega, pri katerem mentorju znanstvenik svojo znanstveno kariero začne.

3 Uspešnost in kreativnost v znanosti

Znanost je v težnji po odkrivanju vedno novega in naprednega tisto področje človekove intelektualne dejavnosti, za katerega predpostavljamo, da potrebuje še posebno stimulatívno delovno okolje. Kreativnost je pogoj za kontinuirano in kumulatívno rast znanstvenega vedenja. H kreativnosti nedvomno izredno prispeva tekmovalnost, kar za sistem v znanosti najboljše ponazarja ravno znana krilatica »publiciraj ali pogini« (angl. publish or perish). Tekmovanje za nagrade, ugled, objave v najbolj prestižnih znanstvenih revijah itd. – vse to predstavlja (ali vsaj naj bi predstavljal) življenjski »vsakdan« znanosti. Tekmovalnost spodbuja kreativnost, vendar je samo eden in nujni, ne pa že zadostni pogoj za doseganje pomembnih znanstvenih rezultatov. Za uspeh v znanosti je pomembno celotno okolje, v katerem delujejo raziskovalci. V zadnjem času se govori o vlogi t. i. kreativnega znanstvenega okolja (Hemlin in dr. 2004). Že sam termin, ki se uporablja, navaja k temu, da so za uspeh enako pomembni tako psihološki kot socialni dejavniki.

Kreativnost je predmet študija različnih ved: psihologije, pedagogike, zgodovine, sociologije in tudi političnih ved. Na tem mestu se seveda ne bomo ukvarjali z različnimi definicijami znanstvene kreativnosti in vsemi odprtimi vprašanji veljavnosti in zanesljivosti njenega merjenja. Naj omenimo zgolj študijo Sternberga (1999), ki je razlikoval šest različnih pristopov, uporabljenih za razumevanje kreativnosti: mistični, pragmatični, psihodinamični, psihometrični, kognitivni in osebnostni pristop. V sodobnih raziskovanjih znanstvene kreativnosti se vedno bolj upošteva širši pojem znanstvene kreativnosti. Ta se ne nanaša samo na generiranje produkta, ki je nov in domiseln, ampak mora biti tudi uporaben in kakovosten. Nov in domiseln produkt ni nujno tudi kreativen, ker so produkti lahko kreativni, ampak neuporabni ali nekakovostni. Če ne upoštevamo uporabne in kvalitativne dimenzije, znižujemo in zamegljujemo vrednost okolja kreativnega znanja. Zato je zelo pomemben poudarek ne samo na kreativnosti, ampak tudi na kakovosti in uporabnosti.

Za potrebe naše raziskave smo pojem znanstvene kreativnosti izenačili s kategorijo znanstvene publicistične produktivnosti. Razlogi za to so bili tako konceptualne kot praktične narave.

1. Če začnemo s splošnejšimi konceptualnimi razlogi, potem je treba reči, da publicistični output predstavlja precej standardiziran in utečen indikator merjenja uspešnosti raziskovalcev; in to kljub vsem odprtim vprašanjem in dilemam, ki spremljajo kvantitativne postopke spremljanja znanstvene uspešnosti. Nagrajevanje in napredovanje v sistemu (akademske) znanosti je za vsakega posameznega raziskovalca, raziskovalno skupino, raziskovalni inštitut itd. odvisno od števila publikacij, patentov, nagrad itd. Raziskovalci so podvrženi najrazličnejšim postopkom ocenjevanja svojega raziskovalnega dela. Lahko bi dejali, da gre za neki ubikvitarni pojav. Srečamo ga v vseh državah in na vseh ravneh znanstvene dejavnosti. V tem kontekstu niso nobena izjema mladi raziskovalci oziroma doktorski študentje. Habilitacijske komisije na univerzah povsod po svetu ocenjujejo njihovo delo tudi in predvsem na temelju njihove publicistične produktivnosti, zato je ravno ta del njihove profesionalne uspešnosti eden najpomembnejših dejavnikov pri njihovem začetnem vstopu v sistem znanosti in seveda pri poznejšem napredovanju na karierni lestvici (več v Mali 2002).
2. V Sloveniji je razmeroma enostavno in zanesljivo meriti publicistično produktivnost vsakega raziskovalca. Z ustanovitvijo Instituta informacijskih znanosti (IZUM) in vzpostavitvijo bibliografskega sistema COBISS je Slovenija dobila enega najpreglednejših in javno dostopnih seznamov o različnih tipih publikacij. Z uvedbo sistema COBISS so postali bibliografski podatki za vsakega posameznega raziskovalca pregledni in dokaj zanesljivi.

4 Kreativno znanstveno okolje

Že uvodoma smo dejali, da nas v naši raziskavi ni zanimala uspešnost mladih raziskovalcev, merjena z njihovo publicistično produktivnostjo, sama po sebi, temveč glede na njihovo socialno okolje. Kreativnost je v veliki meri odvisna od okolja, v katerem posameznik dela. Seveda je treba upoštevati tudi dejstvo, da se posamezniki med sabo razlikujejo in da so nekateri potencialno veliko kreativnejši. Že obstoječe raziskave so pokazale, da je kreativnost spodbujena s strani novih znanj ali novih idej, novih kontaktov ali novega okolja. Kombinacije teh komponent tvorijo potrebne pogoje za kreativne rezultate.

Notranji dejavniki znanstvene kreativnosti so se v vseh raziskavah pokazali kot izredno pomembni; še zlasti, če jih opazujemo v kombinaciji z drugimi socialnimi, organizacijskimi in institucionalnimi dejavniki. Amabile (1999) je povezala kreativnost s tremi dejavniki: intrizično motiviranostjo, relevantnim znanjem in sposobnostjo. Intrizična motiviranost je povezana z močnim raziskovalčevim zanimanjem za predmet svojega raziskovanja in razvoj njegovega predmetnega področja. Po avtoričinem prepričanju je interna motivacija v odnosu do kreativnosti pomembnejša od zunanje motivacije. Za kreativnost je ob tem nujno potrebna določena količina znanja, torej vadba

in učenje. Z vidika socioloških teorij kreativnega okolja to pomeni, da je pomembno, da imajo posamezniki dovolj časa in priložnosti za vaje in učenje v svojem okolju.

Unsworth (2001) si je pri opredelitvi pogojev znanstvene kreativnosti pomagal z naslednjimi analitsko določenimi pari: »odprto versus zaprto« in »eksterno versus interno«. Dobimo matriko dva krat dva, kjer obstajajo štiri vrste kreativnosti – pričakovana (odprti in eksterni tip), odgovorna (zaprti in eksterni tip), proaktivna (interni in odprti tip) in prispevalna kreativnost (interni in zaprti tip). Najzahtevnejši tip je proaktivna kreativnost. Tudi raziskovanja Unswortha, tako kot Amabiljeve, so pokazala, da notranja motivacija posameznika še vedno ostaja ena gonilnih sil znanstvene kreativnosti.

Tudi interakcija posameznika, področje in domena so zelo pomembni dejavniki za kreativnost. Obstajati mora specifično znanje o področju, posebej pa mora obstajati področje, kjer delujejo strokovnjaki, ki lahko ocenijo in ovrednotijo znanstveno delo (Csikszentmihalyi 1999).

Toda nič manj kot notranja motivacija ni pomembno okolje, v katerem raziskovalec deluje in razvija svoje potenciale. Okolje tudi po mnenju priznanih psihologov igra eno ključnih vlog v procesih znanstvene kreativnosti in produktivnosti (glej npr. Amabile 1999). Kako sploh definirati okolje kreativnega znanja? S splošnimi definicijami si seveda ne moremo prav veliko pomagati. Navsezadnje vedno obstaja določena nevarnost, da zaidemo v tautologije. Namreč, da neko trditev dokazujemo s to isto trditvijo, ki bi jo v bistvu morali v postopku naše pojasnitve dokazati. Zdi se, da se tej nevarnosti niso v celoti izognili niti avtorji že omenjenega dela »Creative Knowledge Environments: The Influences on Creativity in Research and Innovation«, saj so v uvodu svoje knjige podali naslednjo definicijo: »Okolja kreativnega znanja so taka okolja, katerih karakteristika je, da s svojimi lastnostmi pozitivno učinkujejo na kreativnost ljudi, ki delujejo znotraj teh okolij« (Hemlin in dr. 2004: 1).

Bolj kot splošne definicije so v pomoč konkretnejše opredelitve posameznih vrst kreativnih okolij znanja. Te so seveda močno odvisne od kriterija izbire, ki ga določa raziskovalni interes.

1. Ena od možnih delitev je glede na raven opazovanja: gibljemo se lahko od najnižjega (posameznik ali manjša delovna skupina) do najvišjega, tj. globalnega okolja. Posamezne študije na tej osnovi sledijo delitvi na tri skupine: prva raven je »mikrookolje«, kamor spadajo že prej omenjeni posamezniki ter delovne in raziskovalne skupine. Drugo raven predstavlja »mezookolje«, v katerega se uvrščajo raziskovalne institucije in podjetja. Najvišja raven so »makrookolja«, v katera spadajo globalno, nacionalno in interorganizacijsko okolje. Seveda se vse predhodno naštetih ravni lahko tudi prepletajo (Jackson in Rushton 1987). V okviru naše raziskave smo se omejili predvsem na mikroraven.
2. Druga delitev izhaja iz ločevanja med fizičnim, družbenim in kognitivnim okoljem. Prvo se nanaša na prostor, sem pa spadajo tudi oprema in ostali viri, ki so na voljo. Drugo se nanaša na odprtost za nove ideje in inovacije, odnose med mentorjem in učencem, med kolegi v skupini ipd. Tretje se nanaša na okoliščine, kako se posamezniki srečujejo z mnogimi znanji, informacijami, veščinami in pri tem z odločitvami, kakšen način dela bodo sami ubrali. Z vidika naše raziskave so pomembne

vse tri vrste okolja, saj je delovanje vsakega od njih močno skoncentrirano ravno na mikroraven, ki nas je v okviru raziskave najbolj zanimala.

3. Svoj pristop lahko seveda bistveno zožimo. Z vidika institucionalne organiziranosti znanosti lahko ločimo akademsko, industrijsko ali vladno okolje. Kar je okolje kreativnega znanja v eni disciplini, ni rečeno, da je lahko tudi v drugi, in se lahko zelo razlikuje. To pomeni, da novosti v znanosti tudi z vidika kognitivnega razvoja znanosti ni mogoče vedno meriti po istih vatlih. V okviru institucionalno-organizacijske delitve so zanimivi zlasti rezultati tistih analiz, ki opozarjajo, da so skupine oziroma posamezniki, ki delujejo v teh skupinah, tem uspešnejši, v čim bolj heterogenih disciplinarnih in institucionalnih skupinah se nahajajo.

Naj uvodno predstavitev nekaterih splošnejših problemov okolja kreativnega znanja zaključimo še s kratkim pregledom treh osnovnih paradigem raziskovanja, ki so se do sedaj uveljavile v zvezi s to tematiko. Gre za tri ključne paradigme raziskovanja: prva smer preučevanja se je osredotočila na probleme raziskovalnega okolja, druga na probleme inovativnega okolja in tretja na probleme okolja delovnega tima.

1. Študije raziskovalnega okolja

Številne študije so že bile izdelane za področje raziskovalnega okolja (npr. Andrews 1979; Bland in Ruffin 1992; Martin in Skea 1992; Pelz in Andrews 1966). Njihov osnovni namen je bil identificirati glavne dejavnike, ki vplivajo na uspešnost raziskovalnih skupin na univerzah ter drugih javnih in zasebnih raziskovalnih organizacijah in laboratorijih. Njihove osnovne ugotovitve so, da mora kreativno raziskovalno okolje imeti naslednje karakteristike: jasne načine delovanja in koordinacije za raziskovalce, primarna zadolžitev je raziskovanje, vzpostaviti je treba dolgoročno raziskovalno kulturo, pozitivno vzdušje v skupini, necentralizirano ureditev skupine, interno in eksterno komunikacijo, osnovne vire za raziskovalce (dovolj časa, denarja, opreme, dovolj raznolikosti v starosti, izkušnjah v skupini, visoka stopnja motivacije), nagrade, dobro vodenje, dobre individualne sposobnosti in karakteristike, kakovosten nadzor (ne preveč omejevalen).

2. Študije inovativnega okolja

Glavni avtorji na tem področju so Kanter (1996) in Amabile s sodelavci (1996; tudi Amabile 1999). Kanterjeva je v svojih študijah inovacij v mikrookoljih prišla do zaključkov, da imajo kreativne organizacije dokaj jasno strukturo, poudarja pa različnost, veliko povezav znotraj in zunaj organizacije, fleksibilne omejitve, jasen kolektiven duh, sodelovanje znotraj skupin in zaupanje v nadarjenost posameznikov. Amabiljeva je označila klimo v delovni skupini kot enega najpomembnejših dejavnikov za inovativnost.

3. Študije okolja delovnih skupin

Največ študij je bilo narejenih na okoljih delovnih skupin. Omenimo samo nekatere od njih. Unsworth in Parker (2003) sta na podlagi svojih analiz identificirala tri glavne skupine dejavnikov, ki vplivajo na kreativnost in inovativnost v okoljih delovnih skupin: naloge in načrt samega dela (stopnja samostojnosti, kompleksnost, časovna omejenost, obremenjenost na delu, organizacijske težave), družbene karakteristike

(komunikacija v skupini, vodenje, delo v skupini) in organizacijske karakteristike (vzdušje, organizacijski načrt). Sparrowe in soavtorji (2001) so prišli do zaključka, da so tisti člani delovnih skupin, ki so bili zaznani kot središčne osebe pri dajanju nasvetov v skupini, zaznani tudi kot osebno uspešnejši. Tudi druge raziskave (npr. Lechler 2001) so pokazale, da kakovostna družbena interakcija v delovnih skupinah vodi k uspehu v smislu inovativnih kapacitet. V Franciji (Bouty 2000) je bila izvedena raziskava, ki je pokazala pomembnost socialnega kapitala, v smislu neformalne izmenjave idej in razmišljanj med strokovnjaki. Ta proces je močno vplival na proces učenja v organizacijah.

Vse predhodne raziskovalne paradigme so sicer prišle do zaključka, da ne obstaja neko univerzalno pravilo oziroma recept za kreativnost in inventivnost v znanosti. So pa vseeno odkrile nekaj skupnih značilnosti delovanja kreativnega okolja, za katere bi lahko rekli, da so univerzalne in veljajo ne glede na čas in prostor.

1. Prva takšna značilnost je, da vloga posameznika kot aktivnega dejavnika v okolju ostaja ključna, posebno v zgodnjih fazah inventivnega procesa (v fazi generiranja idej in predlogov).
2. Uspešno okolje zahteva poseben način vodenja in določen način dela, kjer delo vodje ni pretirano izpostavljeno, kjer mora obstajati določena avtonomija skupine in kjer sta zelo pomembni samostojnost in interakcija.
3. Okolje mora biti tolerantno, odprto do drugačnih pogledov, tako da obstaja ves čas neki element kreativne napetosti, ne pa da smo priča konformizmu in rutini.
4. Razlikovanje med različnimi fazami procesa kreativnega dela in inovativnosti je ključna za razumevanje okolja kreativnega znanja. Ena faza namreč lahko zahteva povsem drugačne pogoje kot druga.

5 Kreativna mikrookolja

V primeru preučevanja odnosa mentor – mladi raziskovalec in okolja, v katerem delujeta, gre za kreativna mikrookolja. Do nekaterih zanimivih spoznanj je prišel norveški sociolog Gulbrandsen (2004). Ugotovil je, da imajo lahko okolja kreativnega raziskovanja veliko pozitivnih vplivov, kot so visoka stopnja sodelovanja in svobode, lahko pa tudi negativne lastnosti, kot so različne vrste pritiskov in napetosti. Nekateri dejavniki so lahko kombinacija obeh, na primer visoka pričakovanja in ambicije. Lahko so vir inspiracije, pa tudi stresa in s tem pritiska. Raziskovalna uspešnost je bila najvišja pod pogoji, ki so se zdeli nasprotujoči – visoka stopnja avtonomije in hkrati odvisnost od drugih. Takrat se ustvari kreativna napetost, ki pripomore k večji uspešnosti.

Tudi v okviru izhodiščnega modela naše raziskave smo izhajali iz predpostavke, da lahko obstajajo tako pozitivni kot negativni vplivi kreativnega okolja: pozitivni, kot so spodbudno delovno okolje, svoboda in avtonomija pri delu, ter negativni, kot npr. že omenjena časovna omejenost, ki prinaša stres in negativno napetost. Na ta dejavnik ambivalentnosti, kjer hkrati delujeta pozitivni in negativni pol in silita k večji kreativnosti posameznikov, so opozorile tudi nekatere druge študije znanstvene inovativnosti. Na primer: vprašalnik, ki so ga razvili Ekvall in dr. (1983) ima deset dimenzij, tako

pozitivnih (humor, zaupanje, pomoč) kot negativnih. Ugotovili so, da dimenzija »konflikt«, ki kaže na navzočnost »osebnih in emocijskih napetosti«, pomembno prispeva h kreativnemu ozračju v skupini.

Večina opravljenih raziskav opozarja, da je uravnotežena količina pritiska pravzaprav dobrodošla za kreativnost in uspešnost (npr. Amabile in dr. 1988). Slabo vodenje, ki vključuje preveč avtoritarnosti, nepredvidljivosti in konzervativnosti, je lahko velika ovira kreativnosti oz. uspešnosti. Vendar si lahko predstavljamo tudi dilemo vodje ali mentorja, kako pristopiti do raziskovalca, do kolikšne mere ga spodbujati in na drugi strani dovolj kritično opozoriti na njegove slabe ideje. Dosedanje študije so tudi ugotovile, da imajo zlasti mladi raziskovalci običajno drugačne potrebe za podporo, nadzorovanje in druge voditeljske procese kot starejši.

Pokazalo se je, da večja navzočnost nagrajevalnega sistema za kreativnost ni vedno najboljše. Zmanjšuje potrebno tveganje, ki je pogoj za kreativnost. Toda po drugi strani je tekmovalnost »conditio sine qua non« vsake ustvarjalnosti v znanosti, kar smo uvodoma že opozorili. Našteli bi lahko še vrsto drugih primerov študij, ki razkrivajo ambivalentni značaj dejavnikov, ki tvorijo kreativno okolje znanja.

Vse dosedanje študije so jasno pokazale, da je treba upoštevati tako družbene kot osebne dejavnike. Osebne značilnosti ne obstajajo v nekem vakuumu, ampak se lahko realizirajo samo v družbenem okolju. Tu bi lahko omenili že kar klasično sociološko študijo Diane Crane, ki nosi naslov »Invisible Colleges« (1972). Ameriška sociologinja znanosti je že v začetku sedemdesetih let prejšnjega stoletja, ko še niso bili razviti vsi pogoji današnjih informatiziranih družb, ugotovila, da so v mednarodnem prostoru znanstveno najbolj produktivna tista omrežja znanstvenikov, ki so razvila visoko stopnjo medsebojne komunikacije in identifikacije z lastnim raziskovalnim področjem. Aktivnosti takih »nevidnih kolidžev« povečuje število znanstvenih objav in hkrati omogoča širitev takšnih omrežij v mednarodni znanstveni prostor.

6 Hipoteze

Če povzamemo osnovne zaključke iz uvodnega dela naše razprave, lahko postavimo splošno predpostavko, da na uspešnost, tako posameznika kot delovne skupine, vpliva več dejavnikov.

6.1 Avtonomnost nasproti nadzoru

Literatura o kreativnosti izpostavlja avtonomijo kot bistveni predpogoj za kreativno in uspešno delo. Vendar se je treba zavedati, da je bila močna individualna avtonomija ugotovljena tudi v tipičnih slabše rangiranih univerzitetnih oddelkih in slabih industrijskih raziskovalno-razvojnih oddelkih. Zdi se, da je pri visoko storilnostno naravnanih znanstvenih oddelkih avtonomija sicer nujna, vendar vseeno povezana s skupno vizijo, močno skupinsko kohezijo, aktivno medsebojno podporo in nadpovprečno stopnjo interakcije.

Svoboda pri delu in avtonomnost še vedno ostajata glavni karakteristiki, ki si ju želijo raziskovalci. Ti morajo imeti svobodo, ne smejo biti vedno zavrtnjeni, ko pridejo

do nove ideje ali predloga. Treba je imeti vsaj nekaj individualne svobode pri delu, da se lahko pojavijo nove ideje, začnejo lastni projekti in izberejo sodelavci. Pomembna sta zaupanje in medsebojna vzpodbuda. Če se ljudje ne počutijo varne, če ni okolja, ki jih podpira pri novih idejah, ki na začetku po pravilu veljajo za zgrešene, potem ni kreativnosti. Potrebna je potrpežljivost.

Hipoteza 1:

Bolj kot je mladi raziskovalec avtonomen pri raziskovanju, večja je njegova uspešnost.

Hipoteza 2:

Večji kot je nadzor mentorja, manjša je uspešnost mladega raziskovalca.

6.2 Notranji dejavniki nasproti zunanjim dejavnikom motivacije

Ko govorimo o uspešnosti, kreativnosti in inovativnosti raziskovalcev, seveda ne moremo mimo njihovih osebnih značilnosti. Mnoge študije kreativnosti in raziskovalne uspešnosti izhajajo iz psihologije, kjer imajo »notranja motivacija« in sorodni koncepti osrednjo vlogo. Osrednjo vlogo imajo po teh teorijah tudi močna individualna motivacija, predanost za raziskovanje, tudi ob pomanjkanju zunanjih nagrad. Da so najboljši raziskovalci zelo motivirani, so potrdile tudi različne študije (Merton 1968; Pelz in Andrews 1966).

Najpomembnejša je notranja motivacija. Posameznik je najbolj uspešen, najbolj kreativen, ko ga motivirajo interes, zadovoljstvo, uživanje in izziv samega dela, ne pa zunanji pritiski. Ugotovili so, da pričakovanja ali obljube denarnega ali drugega zunanjega tipa v večini primerov zmanjšujejo posameznikovo notranjo motivacijo za določeno aktivnost (Hemlin in dr. 2004: 39).

Hipoteza 3:

Bolj kot je vzrok za izdelavo doktorata zanimanje za raziskovanje in raziskovalna avtonomnost, večja je uspešnost mladega raziskovalca.

Hipoteza 4:

Bolj kot je vzrok za izdelavo doktorata predvsem kariera, manjša je uspešnost mladega raziskovalca.

6.3 Pomoč, nasveti

Izbira mentorja je eden najpomembnejših korakov pri doseganju doktorskega naziva. On je namreč tisti, ki nadzoruje potek študija in daje nasvete. Že definicija mentorja pravi, da je to oseba, ki »zagotavlja podporo, trening, daje nasvete in daje tudi socialno oporo v organizaciji. Zagotavlja tudi izzive na delovnem in učnem področju ter je na splošno vzor in v oporo svojemu varovancu« (Milkovich in Bourdeau 1991: 459).

Hipoteza 5:

Bolj kot je mentor pripravljen svetovati mlademu raziskovalcu, bolj je mladi raziskovalec uspešen.

6.4 Integracija doktorata v raziskovalno tradicijo raziskovalne skupine

Znanstvena uspešnost mladega raziskovalca je lahko odvisna tudi od teme samega doktorata. Doktorat mladega raziskovalca lahko predstavlja povsem novo tematiko znotraj raziskovalne ekipe. V tem primeru je potrebnega več časa, da se znanje akumulira, iz česar lahko sledijo objave in nastopi na konferencah. Druga možnost je, da je doktorat že integriran v tradicijo in delo raziskovalne skupine. V tem primeru lahko mladi raziskovalec v krajšem času pride do potrebne količine informacij in znanj, ki so potrebna za objave, in nenazadnje do kakovostne doktorske disertacije.

Hipoteza 6:

Bolj kot je doktorat integriran v raziskovalno tradicijo raziskovalne skupine, večja je uspešnost mladega raziskovalca.

Hipoteza 7:

Večja kot je uspešnost mentorja, večja je uspešnost mladega raziskovalca.

7 Metodologija

Raziskava, ki jo predstavljamo v tem članku, je del mednarodnega projekta INSOC (International Network on Social Capital and Performance), v katerem so poleg slovenskih raziskovalcev sodelovali raziskovalci iz Belgije, Nemčije in Španije. Osnovni cilj projekta je preučiti vpliv socialnega kapitala na uspešnost doktorskih študentov. Mednarodni projekt zajema raziskovanje znotraj posameznih držav ter ugotavljanje in primerjavo specifičnih značilnosti med državami.

7.1 Definicija raziskovalne skupine

V Sloveniji so bili za osnovno enoto analize izbrani mladi raziskovalci, ki so bili v tretjem letu doktorskega študija. Ti študenti naj bi že imeli izkušnje tako z raziskovanjem kot tudi z objavami. Definicija raziskovalne skupine, v kateri dela mladi raziskovalec, je bila ena najpomembnejših in najodločilnejših točk v procesu zbiranja podatkov. Ker raziskovalne skupine mladih raziskovalcev formalno ne obstajajo, je bilo treba najti način, kako zamejiti skupino in kako pristopiti k članom skupin.

Prva misel je bila, da bi za raziskovalno skupino izbrali kar oddelek, v katerem deluje mladi raziskovalec. Glavna težava pri tem so bile večje skupine, pri katerih tak način določanja meja skupin ne bi bil ustrezen. Druga težava je, če mladi raziskovalec sodeluje v projektih, ki se odvijajo med različnimi oddelki, ki so lahko na različnih lokacijah. To še posebej velja za naravoslovje, kjer fakultete sodelujejo z gospodarstvom. Zaradi takih težav je bilo treba poiskati drugačne rešitve. Porajala se je tudi ideja, da bi svojo raziskovalno skupino določil mladi raziskovalec. Vendar se je tudi tukaj pojavila težava – mladi raziskovalec ne more poznati morebitnih virov znanja in pomoči, ki bi jih bil morebiti deležen v prihodnosti.

Tako smo se v mednarodni skupini INSOC odločili, da je tisti, ki definira delovno skupino mladega raziskovalca, njegov uradni mentor. Menili smo, da je ravno on tisti, ki vidi morebitne priložnosti mladega raziskovalca v prihodnosti, na koga se lahko še obrne in s kom bi lahko dobro sodeloval.

Za definicijo in zamejitev delovnih skupin mladega raziskovalca smo torej izbrali njegovega mentorja. Sezname vseh mladih raziskovalcev, ki bi bili primerni za našo raziskavo, in njihovih mentorjev (tretje leto podiplomskega študija) nam je posredovalo Ministrstvo za znanost, šolstvo in šport v letu 2002. Najprej smo s pomočjo imenikov in interneta poiskali delovne naslove vseh mentorjev in dobili njihove delovne telefonske številke.

Stik z mentorjem je bil najprej vzpostavljen prek »obvestilnega« pisma, potem so se anketarji poskušali po telefonu dogovoriti za osebni intervju z mentorjem, kar je bilo že prvo možno mesto neodgovorov oziroma zavrnitev. Od 236 mentorjev so bili v obdobju od junija do septembra 2003 anketirani 204. 190 jih je bilo pripravljenih opredeliti delovno skupino. Mentorji so bili naprošeni, da povedo imena in priimke vseh sodelujočih v delovni skupini. Pri tem so si pomagali s tremi generatorji imen:

1. Imenujte (ime in priimek) vse mlade raziskovalce in pedagoške asistente, katerih raziskovalno delo je sedaj večinoma pod vašim mentorstvom.
2. Imenujte (ime in priimek) vse raziskovalce (ki jih še niste imenovali), katerih formalni mentor ste in ki sodelujejo v vsaj enem raziskovalnem projektu, v katerem sodelujete tudi vi.
3. Imenujte (ime in priimek) vaše kolege profesorje, raziskovalce in ljudi iz zasebnega sektorja, s katerimi sodelujete pri tistih raziskovalnih projektih, v katerih sodeluje tudi »ta in ta« mladi raziskovalec.

Prosili smo jih še, da nam posredujejo elektronske naslove vseh sodelujočih, kajti glavni del zbiranja podatkov je bila spletna anketa med vsemi člani raziskovalne skupine. Zbiranje imen in naslovov je potekalo kar nekaj časa, potem pa je bilo treba te naslove še preveriti, kajti velikokrat se je zgodilo, da mentorji enostavno niso znali povedati vseh elektronskih naslovov. Ko je bilo pregledovanje naslovov in imen končano, je bilo mogoče začeti spletno anketo.

Izdelana sta bila dva sicer različna, vendar zelo podobna vprašalnika. Eden je bil narejen za mlade raziskovalce; ta je bil daljši in je vseboval več dodatnih tem. Mentorji in ostali člani delovnih skupin so dobili manj obsežne vprašalnike. Ogled vprašalnikov je možen na povezavi <http://dk.fdv.uni-lj.si/dela/Matelic-Uros.PDF>.

7.2 Stopnja odgovaranja

Ob koncu prve stopnje anketiranja smo vzpostavili stik z 204 mentorji, kar pomeni 86% stopnjo odgovaranja. Preostalih mentorjev nismo mogli priklicati oziroma so že na začetku zavrnili sodelovanje. Število sodelujočih se je nato iz različnih razlogov še zmanjšalo. Razlogi so bili naslednji: mentor je zavrnil anketo zaradi skrbi o zaupnosti podatkov; mentor nam ni dal vseh potrebnih podatkov oz. so bili ti preveč pomanjkljivi; mentor je zavrnil anketo zaradi pomanjkanja časa ipd. Po tej stopnji anketiranja smo prišli do 190 opravljenih in veljavnih anket (81% stopnja odgovaranja), kar je bil vzorec za drugi korak zbiranja podatkov.

Slika 1: Stopnja odgovarjanja v procesu zbiranja podatkov

V drugi fazi zbiranja podatkov smo izhajali iz vzorca 190 raziskovalnih skupin, kar je skupaj pomenilo 1365 mladih raziskovalcev, raziskovalcev, sodelavcev in drugih, ki so jih mentorji imenovali kot osebe, ki delujejo v raziskovalnih skupinah mladih raziskovalcev. Omeniti je treba, da so se nekateri raziskovalci sočasno pojavili v več raziskovalnih skupinah.

Zaradi velikega števila različnih institucij, kjer so anketirani delali, predvsem pa zaradi večjega števila tujih raziskovalcev smo se odločili za izvedbo spletne ankete. Vsem sodelujočim v anketi smo v prvi polovici leta 2003 najprej poslali pismo, tujim raziskovalcem pa elektronsko sporočilo, v katerem smo jih obvestili o anketi ter jih vljudno povabili, da odgovorijo na spletno anketo. Nato smo jim čez nekaj dni poslali elektronsko sporočilo, v katerem so bile na kratko opisane značilnosti ankete in navedena povezava na mesto, kjer je bila spletna anketa. V tem koraku se je pokazalo, da smo imeli za kar nekaj raziskovalcev zastarele elektronske naslove. Precej napora je bilo potrebnega, da smo našli ustrezne elektronske naslove.

Po prvem elektronskem sporočilu s povabilom k sodelovanju smo v primeru, če niso odgovorili na anketo, anketiranim poslali še dva opomnika, s katerima smo jih opomnili, da še niso odgovorili na anketo, in jih ponovno vljudno povabili k sodelovanju.

Končno število odgovorjenih anket je bilo 711, kar pomeni 52% stopnjo odgovarjanja. Ta delež je nekoliko višji pri mladih raziskovalcih – od 194 mladih raziskovalcev (v štirih delovnih skupinah sta bila po dva mlada raziskovalca) jih je na anketo odgovorilo 117, kar pomeni 60% stopnjo odgovarjanja. V tabeli 1 prikazujemo razporeditev odgovarjanja po posameznih valih druge faze zbiranja podatkov.

Tabela 1: Stopnja odgovarjanja po fazah zbiranja podatkov

VAL	STOPNJA ODGOVOROV (%)	ODGOVORI (Abs.)
ELEK. POŠTA	36,4 %	494
OPOMNIK 1	48,7 %	660
OPOMNIK 2	52,4 %	711

7.3 Ravni analize

Ker so podatki zbrani na različnih ravneh, je tudi analiza prilagojena tem ravnem. Glede na hipoteze projekta INSOC smo analizirali:

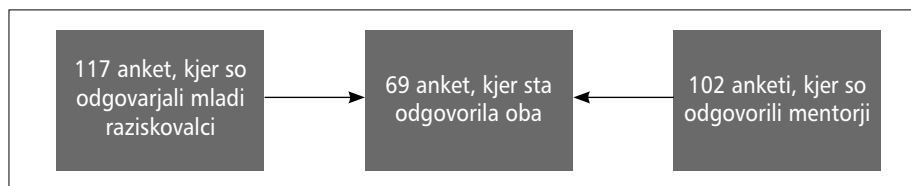
- odnos med mentorjem in mladim raziskovalcem (analiza diad),
- odnose znotraj raziskovalne skupine (analiza popolnih omrežij).

Analizirali smo tudi egocentrična omrežja (Ferligoj in dr. 2005). Pokazalo se je, da je odstotek pojasnjene variance uspešnosti mladih raziskovalcev na tej ravni majhen (okoli 10 %). Rezultati kažejo, da socialni kapital, ki ga merimo le preko mladega raziskovalca (brez informacij o obojestranskem sodelovanju z mentorjem in merjenjem odnosov med vsemi člani raziskovalne skupine), bistveno slabše pojasnjuje uspešnost mladih raziskovalcev. Razvrščanje popolnih omrežij glede na indikatorje socialnega kapitala raziskovalnih skupin so Ziherl, Iglíč in Ferligoj objavile v Metodoloških zvezkih (2006).

7.4 Vzpostavitev diade

V tem članku se osredotočamo na povezavo med mladim raziskovalcem in njegovim mentorjem. Za analizo odnosa med njima (diada) mora biti zagotovljen pogoj, da sta na anketo odgovorila oba. Zbrali smo 117 anket mladih raziskovalcev in 102 ankete mentorjev. Ker so se pojavili primeri, kjer je na anketo odgovoril bodisi samo mladi raziskovalec bodisi samo mentor, smo na koncu dobili 69 popolnih diad, to je anket, kjer je izpolnjen pogoj, da sta na anketo odgovorila oba.

Slika 2: Število diad

Na koncu je prišlo še do dodatnega »čiščenja« datoteke diad glede na logičnost odgovorov posameznikov in manjkajočih podatkov v ključnih spremenljivkah. Na podlagi tega čiščenja smo izključili še 9 diad. Tako smo na koncu imeli 60 popolnih diad.

7.5 Predstavitev vzorca diad in primerjav s celotnim vzorcem

Za predstavitev uporabljenega vzorca mladih raziskovalcev in njihovih mentorjev je v tabeli 2 prikazana primerjava vzorca diad s celotnim vzorcem po nekaterih ključnih spremenljivkah. Celoten vzorec (204 kontaktirani mentorji) vključuje mlade raziskovalce, kjer mentor ni odgovarjal (49 mladih raziskovalcev, skupaj 118), in mentorje, katerih mladi raziskovalci niso odgovorili na anketo (34 mentorjev, skupaj 103).

V vzorec »diad« je vključenih 60 mentorjev in mladih raziskovalcev. Ti večinoma prihajajo iz naravoslovnih smeri (83 %), več je tudi takih, ki delujejo v univerzitetnem okolju (55 %). V vzorcu je več moških mladih raziskovalcev (57 %).

Primerjava obeh vzorcev kaže, da se vzorec diad ne razlikuje prav veliko od celotnega vzorca. Vsi odstotki so dokaj podobni. Še največje odstopanje se pojavlja pri spremenljivki »univerza – inštitut«, kjer so v vzorcu diad malce manj zastopani raziskovalci iz univerzitetnega okolja.

Tabela 2: Primerjava ključnih spremenljivk v vzorcu diad in v celotnem vzorcem

spremenljivka			CELOTEN VZOREC		DIADA	
			% / povprečje	n	% / povprečje	n
OPIS RAZISKOVALNE SKUPINE						
naravoslovje- družboslovje	naravoslovje	%	82%	125	83%	50
	družboslovje	%	18%	27	17%	10
univerza-inštituti	univerza	%	61%	92	55%	33
	ni univerza (inštituti,..)	%	40%	60	45%	27
LASTNOSTI MLADEGA RAZISKOVALCA						
spol	moški	%	61%	71	57%	34
	ženski	%	39%	46	43%	26
starost		povprečje	29,5	116	29,2	60
LASTNOSTI MENTORJA						
spol	moški	%	73%	74	75%	45
	ženski	%	27%	27	25%	15
starost		povprečje	48	100	48,3	60

8 Operacionalizacija

8.1 Uspešnost mladega raziskovalca

Uspešnost mladega raziskovalca je ključna odvisna spremenljivka v raziskavi. Ta spremenljivka je operacionalizirana s številom objav v revijah, knjigah in drugih publikacijah. V raziskavi smo objave in druge uspehe mladega raziskovalca in drugih članov raziskovalne skupine merili z naslednjim anketnim vprašanjem:

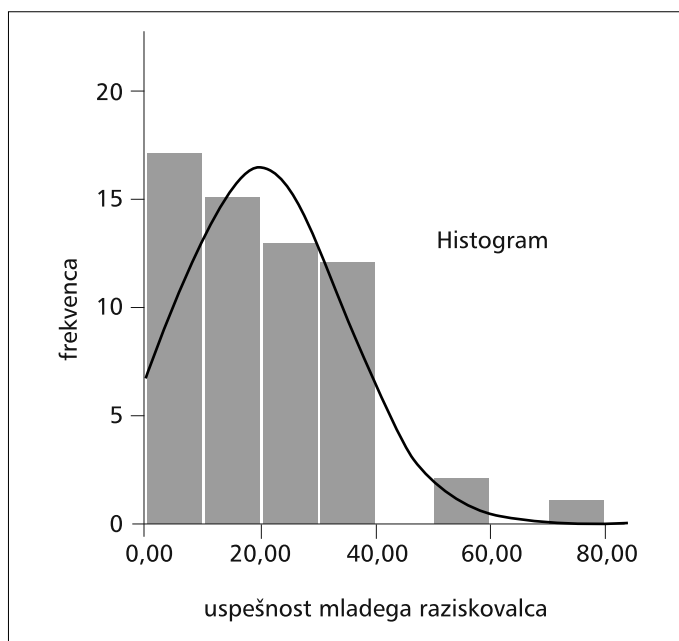
»Zanima nas, koliko člankov in kakšne vrste člankov ste objavili, odkar ste začeli pripravljati svojo doktorsko disertacijo. Ali ste od 1. januarja 2001 objavili kakšno publikacijo

oziroma so jo uradno sprejeli za objavo, kjer ste bili eden (ena) od navedenih avtorjev (avtoric)? Ali ste od 1. januarja 2001 sodelovali na kakšni konferenci ali delavnici?»

Merjenje je bilo dvostopenjsko. Najprej smo anketiranega vprašali, ali je v določenem obdobju objavil določeno publikacijo ali nastopil na kakšni konferenci. V primeru, da je bil odgovor pritrdilen, se je anketiranega vprašalo po številu objavljenih publikacij oziroma številu nastopov. Publikacije so bile razdeljene na knjige, članke in raziskovalna poročila na eni strani ter glede na objave v nacionalnih ali mednarodnih revijah s faktorjem vpliva ali brez njega ter z recenzijo ali brez nje na drugi strani. Publikacije in nastope na konferencah smo nato razvrstili v naslednje skupine:

- INT_ART – mednarodni članek z recenzijo ali brez nje, knjiga;
- PUB_REW – članek, poglavje v knjigi in druga poročila z recenzijo;
- PUB_NORM – članek, knjiga, poglavje v knjigi, poročila v nastajanju in interna raziskovalna poročila brez recenzije;
- PAP_CONF – mednarodna ali nacionalna konferenca ali delavnica s predstavitvijo ali brez.

Slika 3: Porazdelitev spremenljivke »uspešnost mladega raziskovalca«

Ker imajo publikacije tudi po zakonu o točkovanju bibliografije različno vrednost, smo v obrazec za izračun znanstvene uspešnosti vnesli še uteži za posamezne sklope. Prva dva sta zaradi večje pomembnosti dobila utež 2, preostala dva pa sta imela utež 1. Obrazec za izračun uspešnosti je tako naslednji:

$$\text{USPEŠNOST} = 2 * \text{INT_ART} + 2 * \text{PUB_REW} + 1 * \text{PUB_NORM} + 1 * \text{PAP_CONF}$$

Uspešnost smo opredelili tudi na druge načine, ki pa so vsi zelo visoko korelirali med seboj. Za vzorec 60 mladih raziskovalcev je porazdelitev uspešnosti prikazana na sliki 3.

8.2 Pomoč mentorja mlademu raziskovalcu

Pomoč mentorja je operacionalizirana s strokovno pomočjo mentorja mlademu raziskovalcu. Strokovna pomoč je v našem primeru enosmerno merjena relacija, saj hočemo izmeriti, ali ima mladi raziskovalec na voljo mentorja, da se obrne k njemu, ko naleti na probleme, povezane z njegovim raziskovalnim delom.

Anketno vprašanje je bilo:

»Razmislite o vseh problemih, povezanih s službo, kar ste jih imeli v preteklem letu (to je od 1. novembra 2002) in jih niste mogli rešiti sami. Kako pogosto ste se po strokovni nasvet zatekli k mentorju?«

Anketirani so odgovarjali po naslednji lestvici:

- 1 – ni bilo lani
- 2 – samo enkrat lani
- 3 – večkrat letno
- 4 – približno enkrat mesečno
- 5 – večkrat mesečno
- 6 – tedensko
- 7 – večkrat na teden
- 8 – vsak dan

8.3 Nadzor mentorja

Eden ključnih dejavnikov za uspešnost doktorskega študenta je odnos, ki ga ima s svojim mentorjem. Vendar pa mora biti ta odnos takšen, da mentor mlademu raziskovalcu dopušča raziskovalno svobodo, ki je ključnega pomena za razvoj kreativnosti in posledično tudi večjo uspešnost.

Spremenljivko »nadzor mentorja« smo operacionalizirali s tremi indikatorji:

- *»Moj mentor mi pri vsebini moje doktorske naloge pušča dovolj svobode«*
- *»Moj mentor mi prepogosto vsiljuje svoje mnenje«*
- *»Moj mentor preveč nadrobno usmerja potek raziskave, povezane z mojim doktoratom«*

Merili smo jih z lestvico od 1 do 7, kjer 1 pomeni, da trditev sploh ne drži, 7 pa, da trditev popolnoma drži. Z indikatorji smo tvorili Likertovo lestvico (Cronbachov alfa (α) = 0,80). Večja vrednost sestavljene spremenljivke pomeni manjši nadzor mentorja.

8.4 Motivacija za začetek doktorskega študija

Razlogi, ki študente motivirajo, da se odločijo za začetek doktorskega študija, so lahko različni. Študenta k začetku doktorskega študija lahko privedejo npr. avtonomnost, akademska kariera, zanimanje za raziskovanje, prednosti pri nadaljnji karieri ali še kakšni drugi zunanji dejavniki. Konstrukt motivacije je merjen z devetimi indikatorji, ki so jih

na univerzi v Gentu na podlagi preteklih raziskav predlagali belgijski raziskovalci iz skupine INSOC (Waeye, Agnesens, De Lange). Indikatorji so naslednji:

- moje veliko zanimanje za ta predmet,
- pridobitev doktorskega naziva kot takega,
- možnost, da bi vodil/-a lastno raziskovanje,
- ugled, ki ga daje status doktorskega kandidata,
- boljše možnosti za zaposlitev, ki jih omogoča doktorski naziv,
- možnost, da se specializiram na svojem raziskovalnem področju,
- samostojnost pri delu,
- intelektualna svoboda,
- moje veliko zanimanje za raziskovanje.

Lestvica možnih odgovorov je naslednja: 1 pomeni, da je dejavnik zelo nepomemben, 7 pa, da je dejavnik zelo pomemben.

Konstrukt »Motivacija za začetek doktorskega študija« naj bi sestavljale tri dimenzije. Belgijski raziskovalci so jih poimenovali na naslednji način:

- avtonomija pri delu (A),
- zanimanje za raziskovanje (R),
- prednosti kariere (C).

Za preverjanje, ali indikatorji res merijo predpostavljene dimenzije, smo v primeru slovenskih podatkov izvedli faktorsko analizo, in sicer z metodo glavnih osi s poševno rotacijo. Na osnovi diagrama »scree« smo se odločili za dva faktorja. Dimenziji »avtonomija pri delu« in »zanimanje za raziskovanje« se v našem primeru združita v en sam faktor. Dimenzija »prednost kariere« pa je dobljena v samostojnem faktorju. Zato smo prvi faktor poimenovali »zanimanje za raziskovanje in avtonomija pri delu«. Koeficient korelacije med faktorjema je 0,268. V tabeli 3 so predstavljene uteži »pattern«.

Tabela 3: Motivacija za začetek doktorskega študija – uteži »Pattern«

	F1	F2	komunaliteta
(R) Moje veliko zanimanje za ta predmet.	,731	,086	,618
(C) Pridobitev doktorskega naziva kot takega.	,017	,868	,518
(A) Možnost, da bi vodil/-a lastno raziskovanje.	,713	-,100	,463
(C) Ugled, ki ga daje status doktorskega kandidata.	-,052	,773	,488
(C) Boljše možnosti za zaposlitev, ki jih omogoča doktorski naziv.	,038	,443	,214
(R) Možnost, da se specializiram na svojem raziskovalnem področju.	,758	-,125	,590
(A) Samostojnost pri delu.	,805	,020	,639
(A) Intelektualna svoboda.	,643	,207	,570
(R) Moje veliko zanimanje za raziskovanje.	,760	,049	,585
Metoda glavnih osi, poševna rotacija – delež pojasnjene variance.			54,5 %

Na podlagi rezultatov faktorске analize smo konstruirali Likertovi lestvici: »zanimanje za raziskovanje in avtonomija pri delu« ($\alpha = 0,88$) in »prednost karieri« ($\alpha = 0,71$).

8.5 Integracija doktorske raziskave

Integracija doktorske naloge z delom raziskovalne skupine, ki ji pripada, merimo z enim indikatorjem, na lestvici od 1 do 7, kjer 1 pomeni, da trditev sploh ne drži, 7 pa, da trditev popolnoma drži. Natančna formulacija vprašanja se je glasila: »Moj doktorat je integriran v raziskovalno tradicijo te skupine.«

8.6 Uspešnost mentorja

Spremenljivko uspešnost mentorja smo izračunali na enak način kot uspešnost mladega raziskovalca. Mentorja smo spraševali po številu objavljenih del in publikacij v zadnjem obdobju, nato te navedbe klasificirali in izračunali spremenljivko »uspešnost mentorja«.

8.7 Kontrolne spremenljivke

V analizi smo upoštevali še štiri kontrolne spremenljivke. Prva opisuje, iz kakšnega okolja prihaja delovna skupina. Ločili smo univerzitetno okolje od inštitutov in drugih ustanov. Drugi dve spremenljivki sta spol in starost mentorja. V vzorcu diad je 75 % mentorjev in 25 % mentorice. Povprečna starost mentorjev je 48,3 leta. Najmlajši mentor šteje 32, najstarejši pa 65 let. Četrta kontrolna spremenljivka meri velikost raziskovalne skupine, v kateri deluje mladi raziskovalec.

9 Rezultati

Na osnovi hipotez in operacionalizacije vseh spremenljivk, ki v njih nastopajo, ter kontrolnih spremenljivk (spol in starost mentorja, velikost raziskovalne skupine in institucija, v kateri je raziskovalna skupina) smo opredelili operacionalni model, ki ga predstavljamo na sliki 4. Ocenili smo ga z multiplo regresijo, pri kateri smo uporabili metodo najmanjših kvadratov in v model vključili vse spremenljivke naenkrat (metoda »enter«). V tabeli 4 so prikazani nestandardizirani regresijski koeficienti in t-statistike.

Tabela 4: Nestandardizirani regresijski koeficienti in t-statistike

SPREMENLJIVKA	B	t-statistika
konstanta	- 56,550	- 2,817
strokovni nasvet	2,073	2,110 **
ne-nadzor mentorja	5,805	3,807 ***
uspešnost mentorja	0,107	2,087 **
spol – mentor	7,082	1,688 *
starost – mentor	- 0,055	- 0,245
zanimanje za raziskovanje in avtonomnost pri delu	3,143	1,730 *
prednost v karieri	- 2,287	- 1,830 *
integracija doktorata v raziskovalno tradicijo raziskovalne skupine	1,111	1,045
velikost raziskovalne skupine	0,737	1,001
institucija	5,398	1,468

$p < 0,01$ – ***

$0,01 \leq p < 0,05$ – **

$0,05 \leq p < 0,1$ – *

Rezultati potrjujejo večino postavljenih hipotez. Nobena od kontrolnih spremenljivk, razen spola mentorja, ne vpliva neposredno na odvisno spremenljivko.

Obe spremenljivki, ki merita odnos med mladim raziskovalcem in mentorjem (strokovni nasvet in nadzor mentorja), statistično značilno vplivata na uspešnost mladega raziskovalca. Najmočnejša povezava se kaže med spremenljivkama »**nadzor mentorja**« in »**uspešnost mladega raziskovalca**«. Mladi raziskovalci so tudi v tej anketi izrazito menili, da prevelik nadzor mentorja, mentorjevo preveliko vmešavanje v njihovo delo in preveliko omejevanje njihovega dela vodi k manjši uspešnosti. Na drugi strani se tudi kaže, da je pripravljenost mentorja, da pomaga mlademu raziskovalcu s »**strokovnimi nasveti**«, zelo pomembna za doseganje večje uspešnosti. Bolj kot je mentor pripravljen mlademu raziskovalcu strokovno svetovati, bolj je slednji uspešen.

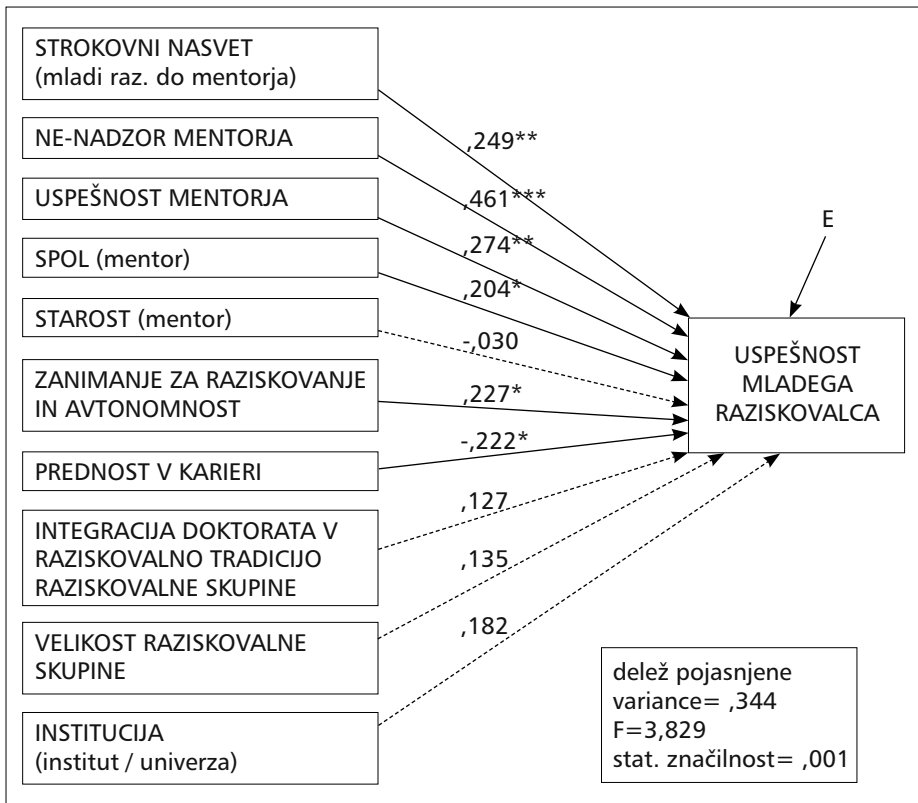
Uspešnost mentorja se prav tako pokaže kot spremenljivka, ki pomembno (statistično značilno) vpliva na uspešnost mladega raziskovalca. Uspešnejši mentorji – z vidika objavljanja in nastopanja na konferencah – imajo tudi uspešnejše mlade raziskovalce.

Večja **notranja motivacija**, v našem primeru zanimanje za raziskovanje in avtonomijo pri raziskovanju, se izkaže kot pomemben dejavnik za večjo uspešnost mladega raziskovalca. Po drugi strani pa večja **zunanja motivacija** vodi k manjši uspešnosti mladega raziskovalca. Ta vpliv je šibkejši.

Integracija doktorske raziskave v tradicijo raziskovalne skupine se ne izkaže kot dejavnik, ki statistično značilno vpliva na uspešnost mladih raziskovalcev.

Od demografskih lastnosti mentorja le **spol** mentorja vpliva na uspešnost mladega raziskovalca – moški mentorji imajo uspešnejše mlade raziskovalce. **Starost** mentorja na uspešnost mladih raziskovalcev ne vpliva.

Slika 4: Regresijski model (standardizirani regresijski koeficienti)

$p < 0,01$ - ***

$0,01 \leq p < 0,05$ - **

$0,05 \leq p < 0,1$ - *

10 Zaključki

Rezultati našega raziskovanja odpirajo vrsto novih zanimivih vprašanj, ki bodo zahtevala še dodatni razmislek in nova raziskovanja. Zaključki raziskave pa že zdaj lahko služijo kot dobra strokovna opora za sprejemanje odločitev na področju vodenja raziskovalne in razvojne politike pri nas. Z vidika celovitejše refleksije delovanja družbenih mehanizmov znanosti v Sloveniji je pomembno, da nam je uspelo s kvantitativnim instrumentarijem prodrati v mikrosocialno strukturo delovanja sistema znanosti. Posamezni znanstveniki, predvsem mentorji mladim raziskovalcem, včasih še vedno z odporom in nezaupanjem gledajo na vsako vrsto sociološke analize znanosti, ki skuša stopiti preko zidov znanstvenih inštitutov in znanstvenih laboratorijev. Res je, da je tudi pri nas teh predsodkov vedno manj, kar je nenazadnje pokazal tudi razmeroma velik odziv raziskovalcev in njihova pripravljenost, da sodelujejo v raziskavi.

Rezultati empiričnega dela raziskave so pokazali, da je po mnenju mladih raziskovalcev najpomembnejša spremenljivka, ki vpliva na njihovo uspešno delovanje, »nadzor mentorja«. Pomembni spremenljivki, ki vplivata na uspešnost, sta še uspešnost mentorja in pripravljenost mentorja za pomoč. Ugotovitev, da znanstvena odličnost mentorja pozitivno vpliva na vzgojo znanstvenega podmladka, je lahko dobra usmeritev vsem akterjem raziskovalne in razvojne politike pri nas, ki predpisujejo kriterije za izbor mentorjev mladim raziskovalcem. Nekatere kritike na račun kriterijev za izbor mentorjev mladih raziskovalcev v preteklih letih so privedle do tega, da skušajo ustrezne ustanove in ekspertni sistemi, ki imajo v rokah instrument znanstvene politike, v zadnjem času uvajati vedno transparentnejši in javni sistem izbora mentorjev in mladih raziskovalcev. Rezultati raziskave lahko še utrdijo prepričanje, kako pomembno vlogo igra znanstvena odličnost mentorjev. Le ob upoštevanju tega kriterija lahko akcijo mladih raziskovalcev kot enega najbolj pozitivnih in hvalevrednih instrumentov raziskovalne in razvojne politike v zadnjih dvajsetih letih ubranimo pred možnimi pristranostmi, kot je znanstveni »inbreeding«, umetno kadrovsko napihovanje znanstvenih skupin, ki si tega po rezultatih svojega dela ne zaslužijo, imajo pa v svojih okoljih zaradi načela večinskosti izredno moč sprejemanja odločitev itd.

Rezultati predstavljene raziskave lahko dajo veliko misliti predvsem samim raziskovalcem. Od njih je največ odvisno, kakšno delovno atmosfero bodo ustvarili v svojih raziskovalnih okoljih. Rezultati naše raziskave so pokazali, da prepogosto vsiljevanje mnenja, preveč nadrobno usmerjanje poteka projekta in omejevanje svobode pri izbiri vsebine raziskovanja zmanjšuje, velikokrat pa celo uničuje kreativnost in s tem uspešnost mladih raziskovalcev. Seveda je analitična določitev, kje je »meja«, nemogoča, ker je tak dejavnik odvisen predvsem od osebnostnih dejavnikov vpletenih.

Končno so pridobljeni rezultati in uporabljeni model raziskovanja lahko napotilo za longitudinalni, v daljših časovnih vrstah izvedeni tip empiričnih socioloških raziskav o družbenih zakonitostih delovanja znanosti. V javni govorici se namreč ravno v zvezi z vprašanji znanosti, njenih rezultatih in dosežkih, možnostih in pogojih njenega razvoja vedno pogosteje srečujemo s posplošeno frazeologijo (npr. izjave tipa »naša znanost sledi lizbonskim ciljem«, »naša znanost daje premalo uporabnih rezultatov« itd.), ki nima osnove v preverjenih znanstvenih dejstvih.

Literatura

- Amabile, Teresa M. (1999): *How to Kill Creativity*. Harvard Business Review on Breakthrough Thinking. Boston: Harvard Business School Press.
- Amabile, Teresa M., in dr. (1996): *Assessing the Work Environment for Creativity*. *Academy of Management Journal*, 39 (5): 1154–1184.
- Amabile, Teresa M., in dr. (1988): *Storytelling: A Method for Assessing Children's Creativity*. *Journal of Creative Behavior*, 22: 235–246.
- Andrews, Frank (ur.) (1979): *Scientific Productivity. The Effectiveness of Research Groups in Six Countries*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Bertoncelj, Marjanca (2001): Mladi raziskovalci. V M. Lainščak (ur.): Mladi raziskovalci: 41–43. Ljubljana: Sekcija slovenskih študentov medicine.
- Bland, James, in dr. (1992): Characteristics of a Productive Research Environment: Literature review. *Academic Medicine*, 67 (6): 385–397.
- Bouty, Isabelle (2000): Interpersonal and Interaction Influences on Informal Resource Exchanges Between R&d Researchers Across Organizational Boundaries. *Academy of Management Journal*, 43 (1): 50–66.
- Chao, Gary, in dr. (1992): Formal and Informal Mentorship: A Comparison on Mentoring Functions and Contrast with Nonmentored Counterparts. *Personnel Psychology*, 45: 619–636.
- Csikszentmihalyi, Mihaly (1999): Implications of a Systems Perspective for the Study of Creativity. V R. J. Sternberg (ur.): *Handbook of Creativity*: 313–35. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crane, Diana (1972): *Invisible Colleges: Diffusion of Knowledge in Scientific Communities*. Chicago: University of Chicago Press.
- Dreher, Bruno, in dr. (1990): A Comparative Study of Mentoring Among Men And Women in Managerial, Professional, And Technical Positions. *Journal of Applied Psychology*, 75: 539–546.
- Ekvall, Goeran, in dr. (1983): *Creative Organizational Climate. Construction and Validation of a Measurement Instrument*. Stockholm: The Swedish Council for Management and Organizational Behaviour.
- Ferligoj, Anuška, in dr. (2005): Social Capital of Doctoral Students in Slovenia at the Egocentered Level. V J. Stare in dr. (ur.): *Program and abstracts. International Conference Applied Statistics 2005*. Ljubljana: Statistical Society of Slovenia.
- Gulbrandsen, Magnus (2004): Accord or Discord? Tensions and Creativity in Research. V S. Hemlin in dr. (ur.): *Creative Knowledge Environments*: 31–57. Northampton: Edward Elgar.
- Hemlin, Sven, in dr. (ur.) (2004): *Creative Knowledge Environments*. Northampton: Edward Elgar.
- Jackson, Daniel, in dr. (1987): *Scientific Excellence. Origins and Assessment*. London: SAGE.
- Kanter, Rosabeth Moss (1996): When a Thousand Flowers Bloom: Structural, Collective and Social Conditions for Innovation in Organizations. V P. S. Meyers (ur.): *Knowledge, Management and Organizational Design*: 93–131. Boston: Butterworth – Heinemann.
- Kanter, Rosabeth Moss (1997): *Rosabeth Moss Kanter on the Frontiers Of Management, A Harvard Business Review Book*. Boston: Harvard Business School Press.
- Kram, Kathy E. (1983): Phases of the Mentoring Relationship. *Academy of Management Journal*, 26: 608–625.
- Kram, Kathy E., in Isabella, Lynn A. (1985): Mentoring Alternatives: the Role of Peer Relationship in Career Development. *Academy of Management Journal*, 28: 110–132.
- Lechler, Thomas (2001): Social Interaction: A Determinant of Entrepreneurial Team Venture Success. *Small Business Economics*, 16: 263–278.
- Lehman, Harvey (1953): *Age and Achievement*. Princeton: Princeton University Press.
- Levin, Sharon G., in Stephan, Paula E. (1991): Research Productivity Over the Life Cycle: Evidence for Academic Scientists'. *American Economic Review*, 81: 114–32.
- Mali, Franc (2002): *Razvoj moderne znanosti*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

- Martin, Ben, in dr. (1992): *Academic Research Performance Indicators: An Assessment of the Possibilities*. Brighton: SPRU.
- Merton, Robert (1968): *Matthew Effect in Science*. *Science*, 159 (3810): 56–70.
- Milkovich, George T., in Boudreau, John W. (1991): *Human Resource Management*. Boston: Irwin.
- Noe, Raymond A. (1988): *An Investigation of the Determinants of Successful Assigned Mentoring Relationships*. *Personnel Psychology*, 41: 457–479.
- Pelz, Donald, in Andrews, Frank (1966): *Productive Climates for Research and Development*. New York: Wiley.
- Samuelson, Paul (1972): *Economics in a Golden Age: A Personal Memoir*. V G. Holton (ur.): *The Twentieth Century Science: Studies in the Biography Of Ideas*: 126–159. New York: Norton.
- Simonton, Dean Keith (1997): *Creative Productivity: A Predictive and Explanatory Model of Career Trajectories and Landmarks*. *Psychological Review*, 104: 66–89.
- Sparrowe, Robert, in dr. (2001): *The Structure of Informal Interaction and individual and Group Performance*. *Academy of Management Journal*, 44: 316–325.
- Sternberg, Robert (ur.) (1999): *Handbook of Creativity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Unsworth, Kerrie (2001): *Unpacking Creativity*. *Academy of Management Review*, 26 (2): 289–297.
- Unsworth, Kerrie, in dr. (2003): *Proactivity and Innovation: Promoting a New Workforce for the New Workplace*. V D. Holman in dr. (ur.): *The New Workplace: A Guide to the Human Impact of Modern Working Practices*: 175–196. Chichester: Wiley.
- Whitley, Richard (1984): *The Intellectual and Social Organization of Science*. Oxford: University Press.
- Ziherl, Petra, Iglič, Hajdeja, in Ferligoj, Anuška (2006): *Research groups' social capital: A clustering approach*. *Metodološki zvezki*, 3 (2): 217–237.
- Zuckerman, Harriet (1977): *The Scientific Elite*. New York: Free Press.

Naslovi avtorjev:

Uroš Matelič
Valicon d.o.o.
Kopitarjeva 2, Ljubljana
uros.matelic@valicon.net

Franc Mali
Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljana
Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana
franc.mali@fdv.uni-lj.si

Anuška Ferligoj
Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljana
Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana
amuska.ferligoj@fdv.uni-lj.si

Ksenija Šabec

Konfliktni spomini in stereotipne podobe Italijanov v slovenski kolektivni zavesti: primer slovenske tržaške književnosti

POVZETEK: Namen članka je na osnovi historičnega pregleda in analize selektivno izbranih primerov ugotoviti, kdaj so se med Slovenci oblikovale stereotipne predstave o Italijanih, kakšne so bile te predstave, kako – če sploh – so se časovno ohranjale in kakšen vpliv je nanje imel specifičen družbeno-kulturni in politični kontekst. Avtorica bo skušala pokazati, da so (bile) slovenske percepcije italijanskega naroda kljub številčni majhnosti in politični šibkosti Slovencev od pomladi narodov naprej nemalokrat izrazito podcenjevalne, zasmehljive in poniževalne, kar je bilo v preteklosti nedvomno tesno povezano z ekspanzionistično ideologijo in politiko nasilja, ki jo je Italija vodila do slovenskega ozemlja in prebivalstva, v samostojni Republiki Sloveniji, ki izhaja iz demokratičnega načela o svobodi govora in deklarativno urejenih medsosedskih odnosov z Italijo in katere enakopraven del je Italijanska narodna skupnost, pa izrazito nestrpne in sovražne.

KLJUČNE BESEDE: stereotipi, imagologija, kolektivni spomin, Slovenci, Italijani, nacionalizem

1 Uvod

Stereotipi in predsodki, ki se nanašajo na posamezne etnične skupine, pozneje pa na narode in nacije,¹ so zelo stara tema. Zaslediti jo je mogoče že v prvih poskusih etnografskih raziskovanj in celo v zgodovinopisnih zapisih Herodota in Tacita. Prav

1. Etnijo ali etnično skupnost (gr. *ethnos* – skupina ljudi, povezanih s krvnimi vezmi) se običajno definira vis-à-vis pojmomoma narod in nacija. Etnija sama po sebi še ne naredi naroda ali nacije, saj je zanj potrebna zavestna in odločna volja etnije, torej skupnosti, ki jo povezujejo skupni elementi jezika, kulture, ozemlja, religije, da si prav na etnični podlagi lasti pravico do državnosti oziroma suverenosti. Ideologija, na kateri temelji ta zahteva, je označena kot nacionalizem, torej lojalnost do naroda, jezik, ki je z njo tesno povezan, pa nacionalni jezik. Najbolj splošna definicija etnije oziroma etnične skupine vsebuje zavest skupine ljudi o skupnem izvoru in tradiciji. Tako sta občutek pripadnosti in kolektivna identiteta glavna dejavnika večine definicij etničnosti (Guerrina 2002: 156–157; Rizman 1991: 17–18). Zlasti etnična antropologija poudarja, da je etnično skupino treba obravnavati kot dinamičen proces, in ne kot fiksno družbeno kategorijo, kar bi lahko posplošili tudi na narod in nacijo. Narod je politično

tako je bila to pogosta tema srednjeveških kronik, v katerih se je o etničnem samozavedanju in občutku pripadnosti istemu *natio* v evropskem prostoru pisalo že pred začetkom prvega tisočletja. Občutja etnične drugosti in tujosti so tako med ljudmi razmeroma zgodaj povzročala podcenjevanje, zasmehovanje, strah in sovraštvo ali celo kombinacijo teh čustev. Presenetljiv primer nacionalne karakterologije je *Völkertafel* ali tabela narodov iz zgodnjega 18. stoletja, ki naj bi po mnenju njenih avstro-nemških avtorjev predstavljala značilne poteze desetih evropskih narodov (od Špancev do Turkov), predstavljenih v narodnih nošah in s seznamom njihovih odlik in pomanjkljivosti.² Zgodnji opisi značajev posameznih narodov so bili v 19. stoletju v veliki meri podprti z obsežnim korpusom stereotipov in predsodkov o tistih narodih, ki jim avtorji teh opisov niso pripadali. Tako je tovrstni diskurz postajal obvezni del časopisov, revij in drugih publikacij ter potopisov in literature zlasti od druge polovice 19. stoletja naprej. Pri tem je običajno izhajal iz predpostavk kolektivnega spomina, ki mu je kot predstavnik določenega naroda pripadal, in ideologije nacionalizma, ki je podpirala tako nastanek kot ohranitev stereotipnih zaznav »drugega«, s tem pa je prej ali slej prišel v stik z drugimi, nemalokrat konfliktnimi spomini sosednjih ali ostalih narodov.

Izhodiščno raziskovalno vprašanje, na katerega bomo v pričujočem članku poskusili odgovoriti, je torej naslednje: kako so Slovenci, ki so se v približno istem času kot večina (srednje)evropskih narodov, torej v 19. stoletju, formirali kot politično ozaveščena skupnost, utemeljevali svojo identiteto z vidika percepcij in reprezentacij »drugega«, kdo je bil ta »drugi« in v kolikšni meri lahko v zgodovinskem procesu konstrukcije kolektivnega spomina slovenskega naroda zasledimo diskurz, ki se je posluževal stereotipnih zaznav »pomembnega drugega«, kot bi rekel George Herbert Mead (1997). Zaradi zamejitev, ki so pri preučevanju tako obširne teme nujno potrebne, bo članek geografsko osredotočen samo na območje današnje zahodne slovenske meje, kjer se je slovenski narod soočal z italijanskim in ki še danes predstavlja dinamično okolje medkulturnih stikov. Poleg zgodovinske osvetlitve raziskovalnega problema o podobi Italijanov pri Slovencih, ki bo razdeljena na obdobje od pomladi narodov do konca prve svetovne vojne in od obdobja fašizma do konca druge svetovne vojne, pa bo osrednje vprašanje, na kakšen način – če sploh – se je v sodobni slovenski književnosti kot eni od oblik za slovenski narod tako konstitutivne kulturne produkcije formirala podoba »drugega«. Omejenost obsega bo seveda tudi tu zahtevala zožitev raziskovalnega fokusa, in sicer se bomo v članku omejili na sodobno tržaško slovensko književnost oziroma književnost, ki nastaja med tržaškimi Slovenci. Avtorica se pri tem zaveda specifičnosti »manjšinske« oziroma »zamejske« identitete v primerjavi z »matično« slovensko, vendar pa je ob prebiranju slovenske književnosti, predvsem literature avtorjev, ki živijo na prostoru slovenske manjšine v Italiji oziroma, ožje, v Tržaški pokrajini, ali pa iz tega

ozaveščena skupnost, ki se zaveda svoje skupne zgodovine, kolektivnega spomina, kulture, ozemlja in jezika in je kot taka prepoznana, nima pa še realizirane pravice do državnosti. Je torej politično ozaveščena etnija, ki si lasti pravico do državnosti. Nacija je v lastni in suvereni državi utemeljeni narod.

2. Tako imenovano tabelo evropskih narodov iz zgodnjega 18. stoletja danes hrani avstrijski etnografski muzej na Dunaju.

prostora zgolj izhajajo, možno vsaj spekulativno trditi, da je zaznavanje »drugega« toliko izrazitejše v heterogenem okolju, torej tam, kjer so stičišča različnih narodov, kultur, jezikov nenehno izpostavljena lastnemu samoizpraševanju, in v veliko manjši meri v razmeroma homogenih okoljih, kakršen je nedvomno »matična« Slovenija in kjer je samoumevnost slovenske nacionalne oziroma kulturne identitete le še redko postavljena pod vprašaj.

2. Opis metode

V članku se bomo opirali na uporabo kombinirane raziskovalne metode, ki izhaja iz sledečih metodoloških usmeritev:

- Primerjalne metode različnih teorij stereotipov, predvsem socialnopsiholoških in kulturoloških, in zgodovinskih kontekstov, v katerih se ti stereotipi pojavljajo. Šele primerjalna metoda namreč omogoča poglobljeno teoretično analizo in celovitejšo pojasnitev izbranih družbenih pojavov in procesov, ker izpostavlja njihovo deskriptivno raziskovanje v različnih kulturnih okoljih in s tem – v skladu s kritično teorijo stereotipnih reprezentacij Michaela Pickeringa (2001) – stereotipov ne enači povsem s socialnimi kategorijami, kot to počne zlasti kognitivna socialna psihologija.
- Socialno-zgodovinske metode v tradiciji angleških kulturnih študij, predvsem modela diskurzivne prakse in ideje drugosti, kakršne je utemeljil Stuart Hall, eden glavnih predstavnikov birminghamske šole in soustanovitelj Centra za sodobne kulturološke študije. Hallova ideja o drugosti (*otherness*) poudarja razliko in drugačnost kot bistveni koncept, s pomočjo katerega človek osmišlja svet in mu pripisuje pomen, pri čemer je jezik temeljno sredstvo človekovega sporazumevanja in hkrati glavni pokazatelj razlik v simbolnem načinu dojetja sveta (Hall 1997). Kakor hitro pa je to razlikovanje uporabljeno in izraženo skozi jezik, je seveda vključeno tudi na raven psihološkega, družbenega, kulturnega in političnega.
- Diskurzivne analize izbranih besedil, ki pa se bo zaradi specifičnosti preučevanja podob oziroma predstav o »drugem«, »tujem« v literarnih delih v veliki meri opirala na raziskovalno polje imagologije, znanstvene discipline, ki je bila dolgo v središču pozornosti zlasti francoske šole primerjalne književnosti (Jean-Marie Carré, Marius-François Guyard, René Wellek in drugi).

3 Stereotipne zaznave »drugega« v procesih oblikovanja kolektivnega spomina

Teoretska izhodišča članka se na eni strani opirajo na sodobna spoznanja o načinih in vzrokih nastanka stereotipnih zaznav ter zgodovinskih procesih njihovega ohranjanja, spreminjanja in prilagajanja, na drugi strani pa na vlogo kolektivnega spomina oziroma amnezije v reprezentacijah »drugega«.

Sodobne predsodke in stereotipe lahko razumemo kot sisteme oziroma procese naslavljanj posameznikov kot akterjev socialnih dejanj, ki so podvrženi družbeno-kulturnemu redu, pri čemer je bistveno vprašanje, kako ti motivirajo posameznika ali po-

sameznico, da se v njih prepozna in v skladu z njimi tudi obnaša.³ Predsodki in stereotipi se običajno razvijejo in delujejo v vsakdanjih življenjskih praksah ljudi vzporedno z mikrostrukturo delitve moči, zato se zdijo v vsakdanjih situacijah nenevarni, pogosto humorni. Toda zelo hitro se lahko razširijo in postanejo močan povezovalni element v družbi, opravičilo različnih oblik diskriminacije in nenazadnje tudi orodje agresije. Če predsodki in stereotipi pridobijo organizirano obliko ideološkega sistema, postanejo propagandno sredstvo določenega političnega delovanja in obenem medijsko proglašeni standardi normalnosti, večinskosti, zaželenosti (Nastran Ule 1999). Iz tega razloga jih je vedno treba preučevati v sklopu z drugimi ideološkimi sistemi v družbi, kar pomeni, da postanejo tudi predmet socioloških in kulturoloških raziskovanj.

Vendar pa predsodkov in zlasti stereotipov ne gre zoževati samo na socialnopsihološki okvir, torej zgolj na raven akterja kot posameznika, pač pa jih je treba obravnavati na širši družbeni ravni in jih razumeti kot elemente kulturnih praks in procesov, ki obenem vsebujejo določene ideološke vrednote in stališča in niso nujno integralni del človekove percepcijske in kognitivne organizacije sveta, v katerem živi. Konstrukcija predsodkov in stereotipov je torej povezana z družbenim kontekstom, saj je pripisovanje določenih stereotipnih potez posameznikom ali skupinam kulturno specifično in v veliki meri odvisno od prevladujočih ideologij in politik v posamezni družbi. Kritična študija predsodkov in stereotipov, kakršno je na primer utemeljil Michael Pickering (2001), mora zato temeljiti na zgodovinskih dejstvih, ki so vitalnega pomena za razumevanje, kako so si predsodki in stereotipi pridobili svoje simbolične pomena in vrednote v kolektivnem spominu oziroma zavesti neke (narodne) skupnosti ter kako so se skozi čas v kompleksni odvisnosti kontinuitete in sprememb prenašali, ohranjali in modificirali. Iz tega razloga je pri razkrivanju nastanka in ohranjanja stereotipnih predstav bistvena predvsem njihova rehistorizacija. Ker so stereotipi sposobni vključevati različna ideološka stališča v prevladujoči okvir tako imenovanega zdravega razuma, ne funkcionirajo v semantičnem okolju, ampak so pragmatični diskurzivni mehanizmi

3. Razlikovanje med predsodki in stereotipi se mi zdi smiselno predvsem iz razloga, ker so zlasti v socialnopsiholoških teorijah predsodki veliko bolj znanstveno analizirani kot stereotipi. Na to kažejo že definicije stereotipov, ki jih je več, in ne obstaja zgolj ena, ki bi bila soglasno sprejeta. Pri svojem delu se bom nanašala na razumevanje stereotipov kot vrednotnih reprezentacij družbenih pojavov in ljudi, ki predstavljajo oblike sodb z negativnimi ali pozitivnimi konotacijami in z bolj ali manj močnimi prepričevalnimi elementi, pri čemer se mi zdi bistven družbeni kontekst, v katerem ti stereotipi nastajajo. Izraz stereotip je bil prvotno sicer vzet in metaforično prevzet iz trgovskega besednjaka tiskanja in tiskarstva, kjer se je nanašal na besedilo toge oblike z namenom ponavljajoče se uporabe.

Predsodki so na drugi strani zelo subtilne in trdovratne mikroideologije vsakdanjega sveta, v katerem ideologija deluje »prikrito in zvijačno«. Vsakdanji svet označuje celotno področje družbenega življenja: vsakdanje interakcije, javne diskurze, množična občila, kulturo, pravna določila, politične oziroma državne institucije in tudi znanost. Tu se predsodki kažejo v obliki nespoštljivega, netolerantnega ali prezirljivega odnosa do drugih oziroma drugačnih. Izraženi so v socialnih interakcijah med ljudmi, v vsakdanjem govoru, frazah, gestah, nemalokrat v dvoumnostih, šalah, to je v ustreznih sistemih kodiranja, kjer »drugi« pogosto postane oznaka za pripadnika manjšinske skupnosti, narodne, rasne, kulturne, religiozne, spolne itd.

potencialne ideološke prevlade tako znotraj določene skupnosti kot v njenih odnosih z okoljem (Močnik 2002: 102–103).

Predsodki in stereotipi so torej pomemben del družbenih odnosov, in ne le del človekovega kognitivnega aparata; njihova navidezna stabilnost in nespremenljivost nimata toliko psiholoških, ampak predvsem družbeno-strukturne vzroke.

Predsodki ne obstajajo zgolj v glavah (in srcih) posameznikov, temveč med njimi in nad njimi. Za svoj obstoj potrebujejo določene materialne nosilce, ki pa so organizirani in artikulirani v diskurzivne mreže znakov, simbolnih sistemov, sistemov kodiranja sporočil in načinov sporočanja. Prav ta težko določljiva subjektivno-objektivna eksistenca predsodkov jih dela za tako izmuzljive predmete raziskovanja in še težje dostopne objekte načrtnih spreminjevalnih praks (Nastran Ule 1999: 338).

Zaradi tega predsodki in stereotipi niso zgolj naključne napake v sicer tolerantnem in racionalnem družbenem sistemu, ampak pomembno prispevajo k vzdrževanju obstoječega družbenega reda in razmerja moči (lahko pa ta red in razmerje tudi rušijo) med posameznimi družbenimi skupinami ali skupnostmi. Njihovo preučevanje je potemtakem treba nujno povezati s teorijo konstrukcije socialnih, ekonomskih, političnih in kulturnih razlik med večinskimi in manjšinskimi skupnostmi, ne pa ga prepustiti biološkim interpretacijam.

Vprašanje stereotipov in stereotipiziranja kot procesa konstruiranja stereotipnih predstav moramo zaradi prej navedenih dejavnikov obravnavati tudi v širšem kontekstu problematiziranja koncepta »drugega«. Ta se je oblikoval kot del politik reprezentacij, ki vsebuje procese »govora za« (*speaking for*) in »govora o« (*speaking of*) tistih, ki so reprezentirani (Pickering 2001). Že omenjeni Stuart Hall (1997) v zvezi s konceptom drugosti (*otherness*) opozarja na še en pomemben vidik, in sicer, da s pomočjo koncepta drugosti človek konstruktivno osmišlja svet in mu pripisuje pomene.⁴ Na podlagi te drugosti so konstruirani pomeni, ljudje in svet okoli nas kategorizirani na skupine, nacije, člane in nečlane, »nas« in »druge«. Jezik kot temeljno sredstvo človekovega sporazumevanja in hkrati glavni okvir posameznikovega simbolnega načina dojemanja sveta in skupin, vključno z nacionalno, katere del je, na konkretni ravni uprizarja stalno in vsakdanje kategoriziranje. To kategoriziranje poteka s pomočjo uporabe binarnih opozicij, npr. črno – belo, moško – žensko, pa tudi npr. angleško, torej »ne-francosko«, »ne-špansko«, »ne-irsko« itd. S tem smo se pravzaprav povsem približali etničnim oziroma nacionalnim stereotipom, ki bodo v naslednjem poglavju zgodovinsko analizirani na primeru slovensko-italijanskega stika.

4. Tudi Arjun Appadurai (2000) meni, da je najpomembnejši del kulture koncept razlike, s katerim je možno izpostaviti podobnosti in nasprotja med različnimi kategorijami (razredi, spoloma, vlogami, skupinami, etnijami itd.). Opisovanje kulturne dimenzije nekega fenomena torej daje prednost predvsem razliki v odnosu do nečesa drugega, drugačnega. S tem ko avtor poudarja dimenzionalnost, razsežnost kulture, ne pa njene substancialnosti, stvarnosti, je možno o kulturi razmišljati manj kot o lastnini neke skupine in bolj kot o hevrstičnem sredstvu v diskurzu o razlikah. Kultura torej za Appaduraja ni substanca, stvarnost kot taka, ampak je skupinska identiteta, ki temelji na razlikah, oziroma je proces naturaliziranja sklopa razlik, s katerimi se artikulira neka skupinska identiteta.

Etnični oziroma nacionalni stereotipi so neločljivo povezani s konstrukcijo narodov in nacionalnih držav, ki je bila podprta z ideologijo nacionalizma. Konec 18. in zlasti v 19. stoletju je ideja nacionalne pripadnosti postopoma zavzela osrednje mesto med pozitivnimi vzorci kolektivne pripadnosti kot opozicije drugosti in drugačnosti. Nacionalnost in nacionalna kultura sta postali temeljito prepleteni z izkušnjo pripadnosti skupni identiteti, čeprav se je posameznik še vedno gibal med različnimi socialnimi okolji. Simbolne in tudi povsem praktične meje kot načini razmejevanja tujega/našega navzven in združevanja identičnega navznoter seveda delujejo na skupinskih, lokalnih in regionalnih ravneh. Vendar pa se je v evropski zgodovini nacionalna pripadnost v približno zadnjih dveh stoletjih izkazala kot najmočnejši integrativni element, na osnovi katerega so nacionalne države funkcionirale in se v mednarodnem okolju soočale z drugimi. Nacionalni stereotipi so v tem pogledu obvezni del kulturološke in politološke analize nacionalizmov, saj je nacionalizem kot ideološka oblika lojalnosti narodu odločilno vplival na upoštevanje in razumevanje drugih ljudi, pri čemer se je drugačnost pogosto navezovala na pripadnost drugemu narodu. Ti poskusi razumevanja drugih ljudi pa so pogosto proizvajali stereotipne oblike karakteriziranja tako drugih kot njih samih. Nacionalni stereotipi so postali pomembno sredstvo, s katerim se je poskušalo zanikati narode in nacije kot dinamične in heterogene zgodovinske kolektivitete, kot ugotavlja John Hutchinson (2000).

Toda preden se posvetimo konkretnemu primeru, moramo opredeliti še en pomemben koncept, s katerim šele lahko razumemo načine ohranjanja in modificiranja nacionalnih stereotipov in širših nacionalnih identitet⁵ v zgodovinski perspektivi. To je kolektivni spomin, ki ga za potrebe tega članka opredeljujemo kot način razlage in sprejemanja preteklosti oziroma, natančneje, kot način, kako družbene in politične skupine (naroda) selektivno dojemajo dogajanja v preteklosti, pri čemer si prizadevajo, da bi prav preko kolektivnega spomina in na njegovi podlagi utemeljene identitete zavarovale svoje interese (Huysen 1995). Kolektivni spomin je seveda dinamična kategorija, ki je nenehno izpostavljena preoblikovanju v smislu dialektičnega procesa spominjanja in pozabe, to selektivno preoblikovanje pa je, kot ugotavlja Todor Kuljić (2003), zapleteno vsaj v dveh pogledih: najprej navznoter, torej na ozemlju posamezne države, in nato navzven, v mednarodnem okolju. Iz tega razloga so za raziskovalce še posebej zanimiva stičišča dveh ali več narodov, kjer prihaja do intenzivnejšega medkulturnega stika. To medkulturno soočanje seveda ne poteka v družbenem vakuumu, ampak ga – tako kot v primeru stereotipov – pomembno določa širši kontekst različnih interesov in moči posameznih akterjev, v tem primeru narodov oziroma nacionalnih držav. Kot ugotavlja Inka Štrukelj (2000), močne, dominantne države sicer ne ovirajo dotoka elementov drugih, običajno prav tako vplivnih kultur zaradi ekonomskih in političnih mednarodnih stikov, vendar pa obenem navznoter krepijo svojo kulturno integriteto in ohranjajo dominantni značaj

5. Smith (1991) nacionalno identiteto definira kot eno od kolektivnih kulturnih identitet, ki temelji na politični skupnosti, zgodovini, ozemlju, državljanstvu, skupnih vrednotah in tradicijah ter zavesti o »domovini«. Gibernau (2004: 137–140) v svoji kritiki Smitha nacionalno identiteto opredeli kot občutek pripadnosti narodu ali naciji, ki ima naslednje dimenzije: psihološko (zavest), kulturno (jezik, vrednote, običaji), zgodovinsko, ozemeljsko in politično.

svoje kulture. Pogosto tudi ne razvijajo enakovrednih, enakopravnih in večsmernih stikov s kulturami manjših ali manj vplivnih nacionalnih držav, do katerih so netolerantne in omejujoče, ter pospešujejo predvsem procese asimilacije, s čimer močne nacionalne države ohranjajo diferenciran odnos do etničnega pluralizma. Ta ugotovitev spodbija tradicionalno teorijo medkulturnega komuniciranja, ki se je opirala na simbolični interakcionizem, zgodnje sociološke teorije o komunikacijski interakciji v skupinah in strukturalno-funkcionalne analize množičnega komuniciranja. Tradicionalisti so namreč v skladu z naštetimi teorijami medkulturno komuniciranje obravnavali kot miren stik kultur z različno zgodovinsko in kulturno tradicijo ter različnim vrednotnim sistemom. Nova paradigma medkulturnega komuniciranja, ki ga je izoblikovala sodobna komunikacijska teorija, pa v ospredje postavlja tezo, da medkulturnega komuniciranja ni mogoče obravnavati zgolj kot mirno in nekonfliktno soočanje različnih kulturnih entitet, ampak kot interakcijo med dvema ali več komunikacijskimi sistemi, kar sproža napetosti in v sebi skriva latentni medkulturni konflikt zaradi interesnih nasprotij, merjenja in uveljavljanja politične, gospodarske in tehnološke moči ter ohranjanja obstoječih odnosov dominantnosti. Medkulturno komuniciranje je torej ustrezneje dojemati kot protislovne procese zблиževanja dveh ali več kultur: negotovosti, nezaupanja, zaostrene tujosti in hkrati varovanja identitete in interesov moči, pri katerem vloga kolektivnega spomina ni zanemarljiva. Te ugotovitve so še toliko pomembnejše pri preučevanju stika med večinskim in manjšinskim narodom znotraj ene države, torej ko imamo opravka z etničnimi oziroma narodnimi manjšinami, ki so se v novem okolju naselile bodisi po izselitvi iz lastnih držav ali pa so se tam znašle po spremenjenih državnih mejah. Narodne manjšine je pri tem treba obravnavati kot »subjekt lastnega razvoja« oziroma aktivno soustvarjalko lastne identitete (Komac 1988: 1238–1239). To dejstvo bomo še posebej upoštevali v poglavju, v katerem se bomo ukvarjali s podobo »drugega« v slovenski tržaški literaturi. Še prej pa naredimo zgodovinski pregled formiranja, ohranjanja in spreminjanja podobe Italijanov pri Slovencih preko ustnega izročila, medosebnih izkušenj, časopisnih zapisov itd.

4 Podoba Italijanov pri Slovencih od pomladi narodov do konca prve svetovne vojne

Kljub zgodnejši zgodovinski navzočnosti prednikov današnjih Slovencev na mejnem območju z današnjim italijanskim narodom⁶ je šele pomlad narodov leta 1848 pomenila najočitnejšo prelomnico v ozaveščanju slovenskega (in tudi mnogih drugih) naroda v smislu konstituiranja bodisi avtonomne (v okviru širših večnacionalnih držav) bodisi

6. S Slovenci naseljene zahodne pokrajine, t. i. slovenska Primorska, predstavljajo stičišče treh velikih evropskih kulturnostno-jezikovnih skupin: Germanov, Romanov in Slovanov, in najsevernejši del Sredozemlja, ki vodi v osrčje evropske kvazi-celine. Prvotne naseljence teh krajev – Ilire, Venete, Histre ter nato Kelte in Karne – so Rimljani začeli osvajati v 2. stoletju pr. n. št. V 4. stoletju se začne štiristoletno medvladje zlasti vzhodnorimskega cesarstva in vse pogostejših vdorov Gotov, Hunov, Langobardov, Avarov in Slovanov. V 8. stoletju pripade to področje (l. 788 vključno z Istro, ki je prej bizantinska) frankovski državi Karla

povsem samostojne politične skupnosti. To ozaveščanje, ki je pridobilo obliko tako političnih in ekonomskih kot tudi socialnih in kulturnih zahtev po enakopravnejšem, če že ne enakovrednejšem sprejemanju »novih« narodov v primerjavi s tako imenovanimi »zgodovinskimi«, pa je seveda pomenilo tudi izrazitejše napetosti in nemalokrat konflikte v percipiranju pripadnikov »druge« narodne skupnosti. Po poročilu Slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije (2001) lahko začetek »konfliktnega odnosa« med Italijani in Slovenci zgodovinsko umestimo v čas okoli leta 1880. V času pred prvo svetovno vojno sta se namreč tako slovenska kot italijanska politika v Istri ter na Tržaškem in Goriškem borili za prevlado nad ozemljem z mešanim prebivalstvom, kar je zelo vplivalo na podobo Italijanov v slovenskih očeh in obratno tedaj in tudi pozneje.

Vendar pa so se obojestranske, pogostokrat stereotipne percepcije oblikovale tudi v drugih stikih, ne samo političnih, ki so bili tedaj še razmeroma kratki. Zlasti so bili na delu spomini in izkušnje iz številnih spopadov z Italijani na Apeninskem polotoku, kjer so bili navzoči tudi Slovenci; ti spomini so se z ustnim izročilom prenašali na naslednje generacije.⁷ Vse večjo vlogo pri oblikovanju javnega mnenja so začeli dobivati tudi časopisi. Obenem je treba upoštevati, da so bili italijanski delavci (zlasti zidarji, lesarji ipd.) zelo pogosta delovna sila na slovenskem ozemlju. Pisatelj Janez Trdina je na primer italijanske delavce, ki se jih je spominjal iz svoje mladosti, v *Spominih* opisal kot nevedne spoštovanja, saj so »jedli ostudno, z vsako nesnago namešano polento« [od tu tudi pogost izraz »polentarij« za Italijane, op. a.], nenehno preklinjali, se medsebojno pretepali in bili nasilni do žensk« (Trdina 1946–1959). Dodaten razlog negativnih stališč Slovencev do Italijanov je bil, kot ugotavlja že Rok Stergar (2002), njihov izrazito latinski oziroma mediteranski, ekstrovertirani temperament, ki se je zdel slovenski zaprtosti nastopaški in glasen.

Oznaka »Lah«, ki sprva ni imela negativnega prizvoka, je sčasoma postala žaljiv izraz za pripadnika italijanskega naroda. Recipročni izraz v italijanski percepciji Slovencev bi bil »Sciavi«, izraz, ki se predvsem v Trstu še vedno zaničevalno uporablja večinoma za Slovence, sicer pa izhaja iz besede beneškega izvora »Schiavi« (Slovani) in sovпада s pomenom »sužnji«. Marija Jurić - Pahor ugotavlja, da ta razvrednotujoča enačba Slavi = sc'iavi (Slovani = sužnji), pod katero so bili sicer strpani vsi Slovani ne glede na narodno pripadnost, v latentni in delno tudi manifestni obliki pa se je ohranila vse do danes, nakazuje zlasti vpliven pomen italijanskega zedinjevalnega gibanja, znanega tudi kot *risorgimento*, ki se je od vsega začetka snovalo na etnonacionalni legitimacijski

Velikega. Od njegove smrti pa do približno polovice 14. stoletja je nekdanje frankovsko ozemlje porazdeljeno na posamezne marke, ki težijo po čim večji avtonomiji. Ena od njih je prva slovenska država Karantanija, ki izgubi samostojnost okrog leta 820. V tem času začnejo na moči in ugledu vse bolj pridobivati Benetke, ki so z nemškimi fevdalci v stalnih bojih za premoč zlasti nad severnim Jadranom. Leta 1382 Trst zasedejo Habsburžani in 14. stoletje je začetek njihove vse močnejše oblasti. Zahodni del Istre ostane pod beneškim nadzorom vse do Napoleonovih časov. Tedaj Avstrija zasede beneško republiko in njena posestva v Istri, a leta 1866 izgubi Beneško Slovenijo.

7. Več o tem na primer v Pahor (2000: 325–332).

matrici in ki je sebe stiliziralo v »lastno enkratnost« oziroma v *genus humanum*, vse drugo in druge pa označilo za »barbarsko« (Jurić - Pahor 2000: 366).

Prav tako poniževalen epitet zlasti v času fašizma je bil »Schiavoni«, izvirajoč iz semantične asociacije izraza »Slavi« s »Schiavi«, torej sužnji. O časovni primarnosti enega ali drugega izraza je težko govoriti, še danes pa malo Italijanov, zlasti v Istri, kot ugotavlja Pamela Ballinger (2003), razlikuje med slovenskim ali hrvaškim jezikom, tako da njihove uporabnike vestno označujejo s skupnim imenom Slovani.

Italijanskemu pesniku, pisatelju in dramatikumu Gabriellu D'Annunziu so Slovenci namenili precej javnih kritik, saj je ta »laški pesnik«, kot ga označi katoliški časopis Domoljub leta 1915, izjavil, da »ne alpski Nmec, ne kraški Slovenec, ne Madžar iz puste, ne Hrvat /.../, niti Turek /.../, nihče ne bo nikoli mogel zaustaviti smrtonosnega ritma uspeha, rimskega ritma« (cit. pri Stergar 2002: 94). Obenem je D'Annunzio javno agitiral za vstop Italije v vojno in v svojih delih pogosto uporabljal iredentistične elemente – npr. v svoji drami *Ladja (La Nave)*, pa tudi sicer naj bi posebej slovenski stereotip Italijana: glasen, ekstravaganten, moralno sporen, opravljaliv, problematičen oziroma nediscipliniran pri vračanju izposojenega, podkupljiv, o čemer je pisal tudi slovenski pisatelj Ivan Cankar (Stergar 2002: 95).

Propagandni »protilahovski« odnos doseže svoj višek v prvi svetovni vojni, ki je italijanski vojaki niso vedno in povsod vodili s patriotskim navdušenjem, slovenska javnost pa se je zlasti obrnila proti Italijanom ob italijanski napovedi vojne Avstro-Ogrski, ko je Italija 23. maja 1915 prestopila na stran antantnih držav. Do takrat je bilo v slovenskih časopisih Italiji posvečenih razmeroma malo novic. Prepričanje o vojaški nesposobnosti in strahopetnosti Italijanov je bilo zlasti tedaj med Slovenci zelo razširjeno. Janez Trdina je pisal, da so »zajčje plašljivi« in kako naj bi vsak Kranjec zlahka opravil z desetimi (cit. pri Stergar 2002: 98). V maju 1915 je koroški časopis Mir objavil članek *Po Lahu*, Slovenski narod je pisal, da so prebivalci Piemonta sicer »trden, izboren vojaški material«, vendar pa so Furlani in prebivalci vzhodne Beneške »duševno zaostali, Neapolitanci, Kalabreži [to je še danes, poleg Laha, pogosta splošna oznaka za Italijane, ki vsebuje predvsem predstave o lenih, glasnih, podkupljivih, kaotičnih ljudeh, op. a.] in prebivalci Puglije leni in neutrjeni. Sardinci zmožni, a samovoljni, Sicilijanci neustrašni, a brez discipline« (Stergar 2002: 99).

V dneh po 23. maju 1915 je izraz Lah vse bolj pridobival na svojem negativnem prizvoku in na svoji pogostnosti, ideje o slovenskem Trstu pa so bile vedno aktualnejše. Ivan Cankar je tako v svojem predavanju *Očiščenje in pomlajenje*, ki ga je imel v tržaškem Delavskem domu leta 1918, povedal (cit. pri Pirjevec 1995: 430):

Kdor pride iz Ljubljane k vam, čuti, da pride domov, da stoji na domačih tleh, da govori s sebi enakimi, ki ga razumejo, ki sočustvujejo z njim in so z njim *enih* misli. /.../ Iz ponižanja, iz hlapčevstva, iz sramote in bede se bo vzdignil naš narod v novo, svetlo življenje, očiščen in pomlajen, vreden član v družini narodov, očiščenih in pomlajenih.

5 Od fašizma⁸ do konca druge svetovne vojne

Ko govorimo o percepcijah Italijanov v slovenskem kolektivnem spominu, je treba omeniti, da je zlasti stereotip o bojazljivosti Italijanov med slovenskim narodom preživel prvo svetovno vojno (še okrepljen ga je hud vojaški poraz pri Kobaridu) in ponovno oživel med drugo svetovno kataklizmo, predvsem seveda po italijanski kapitulaciji septembra leta 1943. Iz obdobja narodnoosvobodilnega boja še pred kapitulacijo Italije je glede tega stereotipa zgovorna izjava Izvršnega odbora Osvobodilne fronte z dne 28. februarja 1942, v kateri piše, da je Slovencem »prešel upor v meso in kri /.../, ki mu ne more nihče več nagnati strah v kosti«; od tod tudi »posmeh, ki ga je od vseh strani deležna italijanska vojna«. Prav tako so slovenski domobranci skupaj z nemškimi vojaki Italijane prikazovali kot ljudi »brez vsakršnega vojaškega ugleda«, Slovenci pa so na demonstracijah za novo Jugoslavijo v letih 1945/46 prepevali: »Dol s čerini, dol s čerini / nočemo jih imet« (cit. pri Stergar 2002: 101).⁹ Nedvomno je ta stereotip pri Slovencih spodbujala navzočnost nemških okupatorjev in predvsem njihov domnevno odločnejši, resnejši, strožji in predvsem bolj discipliniran odnos do fašistične oziroma nacistične ideologije. Primerjave med Nemci in Italijani tako (tudi) pri Slovencih niso bile redke, pa tudi v literaturi jih ne manjka.¹⁰ Boris Pahor, eden najuglednejših slovenskih pisateljev in predstavnik slovenskega literarnega kroga v Italiji, v svojem delu *Nekropola* (1967) govori prav o tem, kako so bili Italijani deležni omalovaževanja in zaničevanja celo v koncentracijskem taborišču:

V glavnem je bil vir zaničevanja in sovraštva strahovita nemška jeza nad narodom, ki je znova izdal, kakor je bil izdal v prvi svetovni vojni. Ta prezir pa so v neizprosni boju za obstanek v taborišču prevzeli vsi, ki so imeli nad brezimno množico kakršno koli oblast (Pahor 1967: 50).

Omenjeni stereotip naj bi obstajal še danes, prav tako kot stereotip o Italijanah kot »maminih sinčkah«, saj naj bi med ljudmi še vedno krožila (sicer za Slovence precej cinična) šala, da je za obrambo slovensko-italijanske meje zadolžena (zgolj) občina Sežana. Do podobnih ugotovitev je prišla tudi Jurić - Pahorjeva, ki je v svoji raziskavi in intervjujskih razgovorih¹¹ potrdila pogoste stereotipe zlasti med tržaškimi Slovenci

8. Konec prve svetovne vojne ne prinese združitve slovenske Primorske z matično državo Kraljevino Jugoslavijo, pač pa se – nasprotno – začne največji raznarodovalni pritisk na slovenski narod. Zaradi prestopa k zavezniški antanti (na podlagi tajne pogodbe, podpisane 16. aprila 1915 v Londonu med zahodnimi silami in Italijo na pobudo italijanskega zunanjega ministra Sidneyja Sonnina) velike zahodne sile Italiji izročijo okoli 200.000 Hrvatov in 350.000 Slovencev, kar je približno četrtina celotnega tedanjega slovenskega naroda; obljubljena ji je bila tudi celotna Julijska krajina (kamor so takrat prištevali tudi Istro, a brez Reke, ki pa jo je Italija prav tako zahtevala), zahodno Kranjsko z Gorico, del Koroške in velik del Dalmacije do rta Planka (z otoki, toda brez Splita). Rapalska mirovna pogodba iz leta 1920 med Jugoslavijo in Italijo potrdi določbe omenjene tajne Londonske pogodbe.

9. Čerin, it. *cerino*, voščena vžigalica, tudi pripadnik Civilne policije ZVU.

10. O tem na primer Pahor (2000).

11. Avtorica je v letih 1992–1993 med slovenskimi zamejci na Koroškem in Tržaškem opravila štirideset intervjujev, pri čemer je bila polovica vprašanih žensk, polovica moških, vsi so bili

o Italijanih kot bojzljivi, nedisciplinirani in v primerjavi z Nemci neurejeni populaciji. Eden od intervjuvancev je takole obrazložil:

Da, res je, do Italijanov imamo predsodke: mi smo vedno gledali na Nemce »gor«, na Italijane pa »dol«. Predpostavka o Italijanih je torej dihotomna tisti o Nemcih: prvi ne razpolagajo s pozitivno konotiranimi lastnostmi, kot so »nemškost«, torej narodni ponos; nordijska, hladna zadržanost; možatost; vojaška zanesljivost; disciplina; red, odraslost ipd., ampak veljajo za »ne-nemške«, narodno neponosne, nemožate, vojaško nezanesljive, mediteransko živahne, temperamentne, občutljive, zgovorne, nedisciplinirane, neurejene, otroške.

Zgovorna je tudi ugotovitev Antona Trstenjaka, ki piše, da naj bi ta prezirljivi odnos čutili tudi Italijani sami. Tedanji predstojnik Inštituta za italijansko kulturo v Ljubljani mu je namreč zatrjeval in kot jezikoslovec lingvistično dokazoval, da naj bi Slovenci vse izposojenke iz italijanščine uporabljali v slabšalnem pomenu, čeprav imajo v italijanskem jeziku še tako nevtralen ali pozitiven pomen. Slovenska miselna nastrojenost tako predstavlja dve vrsti odnosov navzven: laskajoč in ponižen odnos do Nemcev in neprijazen, ironičen, ciničen in vzvišen odnos do Italijanov; njegovi začetki pa, kot že omenjeno, segajo predvsem v čas slovenskega narodnega vzpona, izvirajo pa tudi iz avstrijskega brambovskega patriotizma in napoleonskih vojn (Jurič - Pahor 2000: 325).

Kot smo izpostavili že v teoretskih izhodiščih pričujočega članka, je pri tem treba nujno upoštevati kulturni kontekst nastanka oziroma ohranjanja in krepitve tovrstnih percepcij italijanskega naroda. Medvojno obdobje je bilo čas, ki ga nekateri zgodovinarji imenujejo »Bonifica etnica«, saj je prihajalo do načrtne italijanizacije slovenskega naroda, procesov in obsodb pred posebnimi fašističnimi sodišči,¹² zapiranj, mučenj in ubijanj v vsaj dvesto italijanskih koncentracijskih taboriščih predvsem za jude, Slovence in Hrvate (Trst je imel s taboriščem v Rižarni edini krematorij v Italiji), zaseganj slovenske lastnine in uničevanja slovenskih ustanov. Na področju šolstva je bila leta 1923 uvedena Gentilejeva reforma, na podlagi katere je s šolskim letom 1923/1924 v prvih razredih vseh osnovnih šol s tujim jezikom učni jezik postala italijanščina, tako da so bile ob koncu leta 1928/1929 ukinjene vse slovenske in hrvaške (pa tudi nemške) šole. Že pred temi spremembami v šolstvu je v aprilu leta 1922 tržaško sodišče uradno prepovedalo uporabo slovenskega jezika na tržaških sodiščih, medtem ko se je na drugih sodiščih in v javnih uradih slovenščina obdržala še največ tri leta. Leta 1923 se je začelo tudi poitalijančevanje slovenskih krajevnih imen, čez štiri leta (1927) pa tudi osebnih imen in priimkov. Osmega marca 1928 je izšel zakon, ki je prepovedoval otrokom dajati

rojeni po letu 1945 in z zaključenim višješolskim ali univerzitetnim študijem. V svojem delu se bom sicer opirala samo na izsledke njene raziskave o Slovencih, živečih v Italiji, vendar pa so prav tako zanimive njene ugotovitve o samopodobi koroških Slovencev kot »tužnih Korotancev« in »Sicilijancev Avstrije« ter o njihovih stereotipih do Avstrijcev (prim. Pahor 2000: 332–365).

12. Največji proces fašistične Italije proti Slovencem je bil t. i. drugi tržaški proces leta 1941 proti 60 Slovencem, na katerem je bilo izrečenih devet smrtnih obsodb, od tega pet izvršenih z ustrelitvijo na Opčinah (prvi tržaški proces je bil leta 1930, na katerem so bili v Bazovici ustreljeni štirje Slovenci).

slovanska imena. Z vračanjem priimkov v izvorno obliko so v Trstu začeli šele v 70. letih 20. stoletja, a do danes še ni izšel odlok, ki bi poitalijančene slovenske priimke avtomatično vrnil v prvotno obliko.

Obdobje italijanske fašistične raznorodovalne politike pri Slovencih (in Hrvatih), ki je tako pomembno zaznamovalo ves poznejši čas, predvsem pa kolektivni spomin in identiteto Slovencev, zlasti primorskih, se je zaključilo z italijansko kapitulacijo septembra leta 1943. Kljub temu pa se je razmerje bolj in manj izrazitih napetosti – vsaj na obmejnem območju – nadaljevalo še globoko v povojni čas, ki je bil na tedanji zahodni jugoslovanski meji v znamenju navzočnosti zavezniških sil, teritorialnih con, nedorečenih nacionalnih meja in konstrukcije narodnih manjšin. Šele šestdeseta leta prinesejo določeno otoplitev odnosov, ko je sprejetih več dvostranskih sporazumov med obema državama. S tem stopamo v čas druge polovice 20. stoletja, ki predstavlja časovni okvir naslednjega poglavja, v katerem bomo opisani zgodovinski kontekst s pomočjo ugotovitev imagološke znanstvene discipline aplicirali na kulturno produkcijo sodobne tržaške slovenske književnosti oziroma književnosti tržaških Slovencev.

6 Konfliktni spomini in podobe Italijanov v slovenski tržaški književnosti

Že omenjena imagologija kot izrazita znanstvena disciplina se ukvarja s preučevanjem podobe iz literarnih del in njihovega soočanja z bolj razširjenimi predstavami iz *življenjskega sveta*, predvsem iz kulturne produkcije množične industrije tiska, trivialne literature in filma. Njeni avtorji pri tem opozarjajo na nujno vzdrževanje ravnovesja med spoznanjem, da literarne podobe (»drugega«) (v potopisih, fikciji, esejih, glasbi, tudi poeziji) ohranjajo svoje specifične lastnosti, vendar pa so obenem del širšega družbenega konteksta, socializacije in ne zgolj literarizacije, saj povezujejo vsaj dve kulturni realnosti (opazujočo – *la culture regardante* in opazovano – *la culture regardée*). S tem so izpostavljene nemalokrat uresničeni nevarnosti, ko v svoji množični različici postane nosilka stereotipnih predstav o »drugem«, pri čemer postane ena sama možna interpretacija enopomenska in edina veljavna podoba opazovanega. Čeprav torej imagološke raziskave odpirajo številna nova polja znanstvenega preučevanja, je treba pozornost nameniti tudi posameznim pastem, ki jim imagologija lahko podleže. Pri tem mislimo predvsem na preprosto nizanje tem in površno obravnavanje izbranih besedil, preobilje navedkov ter zabrisovanje meja med zgodovinskim in literarnim področjem (Pageaux 2002: 9). Osrednji pojem imagologije je torej podoba, ki nastane v odnosu med dvema posameznikoma ali skupinama in je kot taka izraz »nekega pomembnega razhajanja med dvema vrstama kulturne realnosti« (Pageaux 2002: 10). Kakor hitro pa imamo opravka s »kulturnimi realnostmi«, moramo upoštevati širši kulturni oziroma družbeni kontekst, ki smo ga v sicer zgoščeni obliki predstavili v predhodnih poglavjih.¹³

13. Kot piše Tone Smolej (2002: 21), je literarna dela (pa ne samo ta), ki vsebujejo podobe različnih narodov, zelo težko obravnavati brez natančnega zgodovinskega konteksta.

Izbor imagološke zapuščine sodobnih slovenskih (tržaških) pesnikov in pisateljev, ki so delovali v mejnem slovensko-italijanskem duhovnem in fizičnem ozračju, zaradi že v uvodu omenjenih vzrokov ni naključen, saj je prav to omogočalo vsakdanje stike in ustvarjanje neposrednih in posrednih predstav o »nasprotnem« narodu. Pri tem bomo na podlagi že opravljenih raziskav in nekaterih lastnih spoznanj poskušali ugotoviti, ali obstajajo bodisi podobnosti bodisi razlike med starejšo generacijo (Boris Pahor, Alojz Rebula), torej tisto, ki je osebno izkusila italijanski fašizem in raznorodovanje, in mlajšo generacijo (Miran Košuta, Igor Škamperle, Alenka Rebula Tuta), ki ni bila neposredno izkustveno vpletena v italijansko medvojno in povojno antislovenstvo, čeravno seveda ni ostala imuna pred poznejšimi segregacijskimi in asimilacijskimi težnjami zlasti na Tržaškem. Pri izbranih avtorjih bomo sicer pozorni na njihov nacionalni »input«, vendar pa se bomo razpravi o tem, ali slednji presega »zmerne« nacionalne ideje in že posega onkraj »vsakdanjega nacionalizma«, ¹⁴ torej postaja tendenčno sovražno nacionalističen, skušali izogniti, saj je zlasti za »vojne« avtorje, ki jim je fašistično nasilje predstavljalo tragično osebno izkušnjo in ki so delovali v času najhujšega vojnega terorja, tovrsten diskurz predstavljal bivanjsko držo preživetja in obstoja ne samo njih osebno, pač pa naroda v celoti.

V slovenski književnosti tržaških pisateljev je poleg nekaterih splošnih tipoloških lastnosti slovenske književnosti mogoče odkriti kar nekaj specifičnih potez, do katerih je prišlo in še prihaja zaradi posebnih zgodovinskih, kulturnih in politično-gospodarskih razmer mejnega področja. Marija Pirjevec (1992, 2001, 2002) ugotavlja, da so te posebnosti najbolj ugotovljive prav pri dveh sodobnih avtorjih: krščansko eshatološkem Alojzu Rebuli in liberalno humanističnem Borisu Pahorju, in sicer tako zaradi njunega več kot polstoletnega aktivnega povojnega kulturnega in literarnega ustvarjanja v italijansko-slovenskem prostoru, kjer sta bila za italijanske intelektualne kroge v Trstu, mestu, ki ga je Rebula v *Zelenem izgnanstvu* (1981) opisal kot »kotiček, ki mu je bil en ročaj Dunaj, drugi pa Benetke in v katerem se je kuhalo sovraštvo do obeh, v milem prepričanju, da je nekje med Riborgom in Kavano popek sveta«, še do nedavnega neznanke, kot zaradi nekompromisnega in kritičnega odnosa do uradne kulturne politike v Sloveniji.

Paradoks je morda v tem, da se je slovenska književnost pravzaprav začela rojevati prav v Trstu, kjer je v 16. stoletju italijanski škof in humanist Pietro Bonomo svoje

14. Izraz »vsakdanji nacionalizem« je uporabil Michael Billig (1995), da bi z njim zajel tiste ideološke navade in postopke, ki omogočajo obstoječim narodom in nacijam njihovo vsakdanjo reprodukcijo. S tem se avtor izogne pomenoslovni zmedi, v kateri ne bi bilo nobenega razlikovanja med zastavo, s katero so korakali srbski vojaki nad Bošnjaki v zadnjih jugoslovanških vojnah, in zastavo, ki visi pred pošto v nekem ameriškem mestu in ne zbujajo nobene pozornosti. Vendar pa zaradi te svoje »normalizirane« vsakdanjosti, ki ne izkazuje nasilnih čustev, prav tako ni nenevaren. Vsakdanji nacionalizem seveda ni prepoznaven samo v uporabi nacionalnih simbolov, ampak implicitno deluje v jeziku (politični govori, vsakdanji diskurz, množični mediji), kulturi ipd., skratka na toliko načinov, da ga posamezniki in posameznice, ki jih vsakodnevno spominja na njihovo nacionalno mesto v svetu nacij, ne prepoznavajo več zavestno in nerutinsko.

učence, med katerimi je bil tudi Primož Trubar, prvi slovenski pisec, učil demokratičnega odnosa do vseh jezikov. Leta 1848, ko Slovenci iz »dobrih divjakov« zaradi svoje politične angažiranosti čez noč postanejo za italijanske sosede »nevarni barbari«, skorajda preseka dotedanjo italijansko-slovensko korespondenco in komunikacija postane skoraj izključno enosmerna.¹⁵

Narodna identiteta je od Trubarjevih časov dalje postala tako zaveznica literature kot tudi njeno breme, saj je zlasti na mejnih področjih pogosto (tudi nasilno) posegala v ustvarjalčevo neodvisnost. Seveda pa ni dvoma, da je jezikovna getoizacija slovenskega jezika zlasti po prvi svetovni vojni najbolj vplivala prav na tiste kulturne ustvarjalce, ki sta jim beseda in jezik glavni orodji lastnega ustvarjanja in preživljanja. Srečko Kosovel je bil bržkone prvi med njimi.¹⁶ Ta »pesnik s Krasa« se je dobro zavedal, da je italijanski nacionalizem pod geslom »Trieste italianissima« preganjal drugače govoreče someščane, aretiral t. i. »slavoboljševike« (med drugim Kosovelova znanca Vladimirja Martelanca in Jožeta Pahorja) in se posluževal najnasilnejših metod. Vendar pa je bil Kosovel kritičen tudi do jugoslovanske države, ki je vse bolj postajala tarča velikosrbskega nacionalizma. V razpravi *Narodnost in vzgoja* je ločeval nacionalizem kot nekaj materialnega, kar je zavračal, od narodnosti kot nečesa duhovnega, kar je imel za »izraz duše in kulture«. Nenazadnje pa je za tak položaj krivil tudi Slovence, bolj v osrednji Sloveniji kot na Primorskem, in jih označil za »podpetnike jugoslovenstvu« (Kosovel, v Pirjavec 1995).

V literarni produkciji Alojza Rebule, pisatelja, ki je bil ob Kosovelovi smrti leta 1926 star komaj dve leti, je »križ slovenstva« kot majhne in zmeraj spet zgodovinsko tepene skupnosti pogosto pribit na njegovo narodno tematiko in v tesnem prepletu z italijansko navzočnostjo.

Slovenski je bil v Trstu kruh, slovensko je bilo mleko, slovenski je bil marmor, Slovenec je bil pristaniški delavec, Slovenec je bil policaj, desetletja je bil Slovenec škof. Kako to, da te stvarnosti ob vsem njenem sociološkem in človeškem zajemu ni zaznala niti občutljivost največjih, niti Svevova ne Sabova, čeprav jo je zapazila Joyceova, vsaj v onkrajkulturnem Finnegaus Wake?

se sprašuje Rebula (1991) in ugotavlja, da tržaški poldnevnik poteka med italijanskimi in slovenskimi arijci, med italijanskimi in slovenskimi rimokatoličani, med dvema enako latinskima alfabetoma, med dvema človeško enakima načinoma življenja in umiranja.

15. Do prvega prevoda (narodnih pesmi) iz slovenščine v italijanščino pride okrog leta 1840, od leta 1865 pa izhaja v Italiji po en prevod slovenske beltristike letno; skupno naj bi do leta 1997 izšlo okrog 120 knjižnih prevodov slovenskega leposlovja.

16. Poleg Alojza Gradnika in Otona Župančiča je bil v italijanskem prostoru največ pozornosti deležen Srečko Kosovel. Treba pa je dodati, da je z italijanskim prostorom mišljena predvsem notranost Italije, ne pa neposredno stičišče italijanske in slovenske kulture v Tržaški pokrajini, kjer so v Trstu prizadevanja urednice antološke zbirke Kosovelove poezije v italijanščini *Poesie di velluto e Integrali* (1972) Aurelie Gruber Benco v tržaškem občinskem svetu, da bi se ena od kraških poti poimenovala po Kosovelu, naletela na »zasmehljiv in absolutno negativen odgovor«.

Svetovnonazorsko različen od Rebule, idejno pa vendarle precej blizu je Boris Pahor. V obsežnem literarnem opusu tega pisatelja je glavna vloga podeljena človekovi svobodi, zlasti evropskega in slovenskega človeka 20. stoletja, ki se je v svoje nasprotje, torej nesvobodo, za Pahorja prvič sprevrgla, ko je kot otrok na lastne oči opazoval požig Narodnega doma v Trstu (o tem piše v zbirkah *Kres v pristanu*, 1959, in *Grmada v pristanu*, 1972). A bolj kot požig je narodno ponižanje Pahor občutil ob vsiljenem pouku v italijanščini v šoli, ki je bila med prvimi na udaru, ko se je začelo poitalijančevanje slovanskih narodov:

Tisto režanje celega razreda ob branju šolske naloge je na občutljivega otroka, kakršen sem bil, vplivalo tako porazno, da sem bil ob zaupanje vase in pri učenju hendikepiran. /.../ Posmeh namreč seže dosti globlje kot sovraštvo ali prezir. (Pahor, v Berger in dr. 2001: 73)

V črtici *Metulj na obešalniku* (*Grmada v pristanu*, 1972) razkriva spomin na šolski dogodek, ko je učitelj zagrabil dekletce, ki je v razredu spregovorila po slovensko, jo porival v kot, jo dvignil in z njenimi kitami nataknil na obešalnik, kjer je za kazen visela. »Nočem slišati tega grdega jezika,« je rekel, »nočem.« /.../ »Napišite stokrat.« /.../ »Napišite tisočkrat,« je ukazoval učencem, ki so morali napisati v zvezek »Devo parlare soltanto italiano«. Pahorjeva internacija po aretaciji s strani domobrancev v koncentracijska taborišča (Dachau, Natzweiler, Harzungen, Bergen Belsen) je še ena travmatična izkušnja, ki pa jo avtor presega s tem, da njegov upor ni samo upor proti fašističnim krivicam do njega in njegovega naroda, pač pa proti ponižanju, ki ga izvaja sleherna totalitarna ideologija, fašizem in nacizem ter metode koncentracijskih taborišč med drugo svetovno vojno pa prve med mnogimi. Taboriščni svet je z ozračjem niča naredil sporno vse, kar je človeško, piše avtor v delu *Skarabej v srcu*. Zaradi javnega zagovarjanja preddolomitekega osvobodilnega gibanja in njegovega pluralističnega značaja ter zaradi prijateljavanja s krščanskim socialistom Edvardom Kocbekom, ki spregovori o povojnih pobojih domobrancev, je bil namreč deležen prepovedi vstopa v tedanjo Jugoslavijo, na prepoved in pogoste probleme pa je naletel tudi pri poskusu objavljanja svojih besedil. Zato je bil v svoji pozornosti do vprašanj nacionalne identitete in manjšin ter vztrajanju pri človekovi opredeljenosti z narodnostjo, ki je najprej partikularna, šele potem pa tudi univerzalna, kritičen tudi do komunističnih oblasti v Sloveniji, ki so nemalokrat težile po preskočitvi narodnosti zavoljo okultnega svetovljanstva, zaradi česar se je slednji pogosto sprevrgel v ideološki dogmatizem, ki je skregan z občutkom za pravo mero in navadno ne premore niti prave duhovne globine. V tem smislu Igor Škamperle opisuje Pahorja kot pisatelja, ki je kljub svoji zavzetosti z narodnostjo izrazito »neslovenski« pisatelj, saj slovenskost v njeni tipičnosti – ta pa se kaže v stalno ponavljajočih se stereotipnih vzgojnih modelih, po katerih je Slovenec človek podeželja, kmet, ki ceni preproščino in harmoniko, prezira meščanstvo in se počuti zares varnega le na zemlji – presega s svojo zgodovinsko naddoločeno metaforiko, liričnimi prizori in prefinjenih motivih (Škamperle 1993). Personalizem in slovenstvo sta Pahorju bistveni vodili pri pisanju, pri čemer je italijanska kultura, zlasti književnost, del njegovega notranjega bogastva. Nenazadnje velja omeniti, da je zlasti francoski bralni prostor prek prevedenega Pahorjevega literarnega opusa spoznaval nov pogled na Trst,

v katerem je svoje mesto nenadoma dobil tudi slovenski narod. Tako ni bilo naključje, da je nemalo italijanskih piscev za slovenske literate izvedelo prek francoskih (pa tudi nemških) prevodov.

Tako so jezikovni, narodni, eksistencialni in ontološki etos po Pirjevčevi glavne značilnosti sicer dinamične in duhovno odprte tržaške slovenske književnosti. Miran Košuta, mlajši esejist, pisatelj, prevajalec in glasbenik iz slovenske manjšine v Italiji, ki je izdelal zelo natančen zgodovinski pregled prevodov slovenskih del v italijanski jezik in obratno, se v svojih analizah o slovenskem slovstvu v Italiji strinja z omenjenimi konstitutivnimi elementi, s tem da jim dodaja še prostorsko dimenzijo (Košuta 1995). Najzanimivejši teh elementov je za pričujočo razpravo seveda narodnostna zaznamovanost, ta pa se med starejšo in mlajšo generacijo do določene mere pomembno razlikuje. Tako za razliko od Alojza Rebule, ki pravi, da zvestoba narodu sega do samega bistva človeka, da je slovenstvo zanj tako klic krvi kot življenjska izbira, njegova hči, Alenka Rebula Tuta, piše, da nočejo biti »Slovenci kremeniti«, in vzpostavi dvom v narodne vrednote. Sergej Verč v romanu *Rolandov steber* (1991) pravi, da ga je rodila slovenska mati, vendar je s tem njegovega slovenstva tudi konec. Miran Košuta vidi manjšince kot soustvarjalce odprte, mlade, vitalne, strpne in omikane družbe, ki ne tožari nad svojo majhnostjo, ampak jo koncentrira kot čim višjo kakovostno kulturo, a z globokim razumevanjem in spoštovanjem za minula trpljenja. Biti z eno nogo v svojem, z drugo pa v tujem vinogradu, družiti v sebi več jezikov in svetov, rušiti dogme, prekate, barikade, podirati plotove tesnobnih nacionalizmov: ni to mavrično, se še sprašuje, ko odkriva v manjšini prej nebo kot pekel. In ko nadaljuje, da smo bili tudi Slovenci lopovi, tatje, izdajalci, oblastniki, buržuji, rablji in ovce, sebičneži do bližnjih vojn in tuje lakote, sektaši, fanatiki, spužvasti asimiliranci in zakrknjeni nacionalisti. Medtem ko je pri starejših navzoč nacionalni aktivizem – primorski, a ne tržaški pisatelj Saša Vuga, ki je občutil italijanski fašizem na lastni koži, ga utemeljuje z besedami: »Kdor jih ni okusil, zahrbtnih, umazanih, ampak parfumiranih, ne ve. /.../ Med nami zevajo številne bele lise – ki pa so za nas katransko črne« (Vuga, v Zorn 2002) – ki ga, izvzetega iz konkretnega zgodovinskega konteksta, na trenutke lahko obravnavamo kot sovražno nacionalističnega, mlajša generacija literatov uteleša relativizacijo nacionalnega s (pogosto ironičnim) poskusom obstoja slovenstva brez kompleksov majhnosti in ogroženosti. S tem sicer oboji še vedno ostajajo v horizontu narodnostne stigmatizacije, vendar na kakovostno različnih ravneh. Starejši so zaradi prestanih krivic bolj nezaupljivi in narodnostno hermetični do Italijanov od mlajših, čeprav slednji zato – s Košutovimi besedami – nič manj nacionalno pokončni in samozavestni.

Že omenjeni Igor Škamperle, v Trstu rojeni pisatelj mlajše generacije, ki se sicer na intelektualni ravni ukvarja predvsem s sociologijo kulture in religije, tako v svojem delu *Sneg na zlati veji* (1992) piše o – kajpak slovenskem – junaku, ki se ni mogel učiti slavonspevov italijanskim kulturnim velikanom. »Ne sredi tega laškega direndaja. Dvojnost šole in ulice je bila pretežka, prezahtevna, da bi jo lahko obvladal,« kajti zaradi ogroženosti so zmagovali arhetipi: ulice so bile italijanske, drevje slovensko. Iz tega razloga se »plemena« zamejski Slovenci niso mogli niti naveličati niti ga zapustiti. Tudi Škamperle podobno kot Košuta izpostavlja osebnostno zaznamovanost z drugostjo, ki

je bila recipročno navzoča tako na slovenski kot na italijanski strani. S tem potrjuje domnevo, da je prisotnost italijanskega »drugega« v imagološki perspektivi literarnih del izbranih slovenskih tržaških avtorjev opazna ne glede na generacijsko pripadnost in neposredno ali posredno izkustvo zgodovinskega maltretiranja italijanske politike nad slovenskim narodom, vendar na kvalitativno drugačen način. Oboji se namreč imagološko gibajo v mejah narodnostne stigmatizacije, vendar starejša generacija v luči svoje eksistencialne izkušnje pri tem ostaja bolj hermetična do italijanskega »drugega«, medtem ko mlajša odločneje usmerja svoje literarne motive v iskanje potencialno izrazitejših sobivanjskih možnosti in manj obremenjene odprtosti.

6 Sklep

Preučevanje stereotipnih predstav o neki družbeni skupini, etniji ali narodu poleg zaznavanja samih oblik in izvorov stereotipov nujno zahteva tudi vključitev širšega družbeno-kulturnega in političnega konteksta, v katerem te predstave nastajajo, se krepijo ali izginjajo in ki pomeni bistveno kategorijo njihovega nastanka ali ohranitve oziroma krepitve, nenazadnje pa – v določenih primerih – tudi njihove racionalizacije. Študija izbranih primerov o percepcijah Italijanov v slovenski zavesti to jasno pokaže. Obdobje po prvi svetovni vojni, zaznamovano z nasilno fašistično ideologijo in italijanskim ekspanzionizmom, ter druga svetovna vojna sta močno vplivala na kulturno produkcijo tiste generacije literatov, ki so nasilje, ki ga je izvajala Italija nad slovenskim narodom, občutili kot lastno eksistencialno izkustvo. Mlajša generacija, ki tega neposrednega izkustva ni imela, je zato do narodne zaznamovanosti in slovenstva veliko bolj kritična ter pogosto ironična in humorna. Kaj bodo prinesli najsodobnejši globalizacijski procesi v smislu krepitve ali slabitve medsebojnih stereotipnih percepcij, je spekulativno napovedovati. Za že potrjeno dejstvo pa se je pokazala domneva, da bo globalizacija – če bo omejena zgolj na ozek krog gospodarskih, političnih in intelektualnih elit, ne bo pa zajela širših populacij – nadnacionalne integracije v smislu spreminjanja in prilagajanja kolektivnih spominov in identitet v duhu strpnega medkulturnega sobivanja prej ovirala, kot pa jih spodbujala. Kot ugotavlja Ronald Inglehart (1997), so se nacionalistične napetosti celo v nekaterih ekonomsko najrazvitejših in izrazito pluralističnih državah, kot so Švedska, Nizozemska in Norveška, v devetdesetih letih prejšnjega stoletja krepile. Avtor vidi enega pomembnih razlogov za tovrsten pojav v stopnjevanju lokalnih pripadnosti, pri čemer še vedno ni povsem jasno, ali je to posledica negativnih učinkov globalizacije ali vse večje ekonomske negotovosti kot njene pomembne dimenzije. Nesporno pa ostaja dejstvo, da ljudje veliko bolj kot v globalni vasi živijo v »elektronskih kočah« kot simbolu postmodernih lokalizmov, kjer odprtost v svetovni splet preko sodobnih tehnologij še ne vodi samoumevno tudi v odrekanje bodisi nacionalnim bodisi lokalnim identitetam in v ustvarjanje evropske, kaj šele svetovljanske identitete.

Literatura

- Appadurai, Arjun (2000): *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Modernity*. London, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Ballinger, Pamela (2003): *History in Exile: Memory and Identity at the Borders of the Balkans*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.
- Berger, Aleš, Grafenauer, Niko, in Jančar, Drago (2001): *Zamejstvo ni balast: Pogovor z Borisom Pahorjem*. Ampak, II (6–7): 72–75.
- Billig, Michael (1995): *Banal Nationalism*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Guerrina, Roberta (2002): *Europe: History, Ideas and Ideologies*. London: Arnold.
- Guibernau, Montserrat (2004): Anthony D. Smith on Nations and National Identity: A Critical Assessment. *Nations and Nationalism*, X (1–2): 125–141.
- Hall, Stuart (ur.) (1997): *Representation: Cultural Representation and Signifying Practices*. London: Sage.
- Huysen, Andreas (1995): *Twilight Memories: Marking Time in a Culture of Amnesia*. New York: Routledge.
- Hutchinson, John (2000): Ethnicity and Modern Nations. *Ethnic and Racial Studies*, XXIII (4): 651–669.
- Inglehart, Ronald (1997): *Modernization and Postmodernization*. New Jersey: Princeton University Press.
- Jurić - Pahor, Marija (2000): *Narod, identiteta, spol*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Komac, Miran (1988): Kaj se dogaja znotraj manjšin? Antropologizacija zgodovine kot metodološki prispevek k proučevanju slovenskih nacionalnih manjšin. *Teorija in praksa*, XXV (9–10): 1238–1242.
- Kosovel, Srečko, Kosovel, Stano, Pahor, Boris, in Bambič, Milko (1970): *Srečko Kosovel v Trstu*. Trst: Zaliv.
- Kosovel, Srečko (1974): *Zlati čoln*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Košuta, Miran (1995): Sodobno slovensko slovstvo v Italiji. *Slavistična revija*, XXXXIII (3): 377–401.
- Košuta, Miran (1996): *Krpanova sol: Književni liki in stiki na slovenskem zahodu, študije in eseji*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Kuljić, Todor (2003): Kolektivni spomin in globalizacija. *Revija 2000*, (153–155): 45–63.
- Mead, George Herbert (1997): *Um, sestvo, družba*. Ljubljana: Krtina.
- Močnik, Rastko (2002): The Balkans as an Element in Ideological Mechanisms. V D. I. Bjelić in O. Savić (ur.): *Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation*: 79–115. Massachusetts, London: The MTT Press.
- Nastran Ule, Mirjana (1999): Socialna psihologija predsodkov. V M. Nastran Ule (ur.): *Predsodki in diskriminacije: Izbrane socialno-psihološke študije*: 299–342. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Pageaux, Daniel-Henri (2002): Uvod v imagologijo. V T. Smolej (ur.): *Podoba tujega v slovenski književnosti. Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti (imagološko berilo)*: 9–20. Ljubljana: Filozofska fakulteta – Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo.

- Pahor, Boris (1967): *Nekropola*. Maribor: Obzorja, Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Pahor, Boris (1972): *Grmada v pristanu: novele*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Pahor, Boris (2002): *Premišljevanje o Trstu*. *Ampak*, III (10): 10–13.
- Pickering, Michael (2001): *Stereotyping: The Politics of Representation*. Hampshire, New York: Palgrave.
- Pirjevec, Marija (1992): *Na pretoku dveh literatur: Študije in eseji*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Pirjevec, Marija (1995): *Narodnost in nacionalizem v razmišljanju Srečka Kosovela*. *Primorska srečanja*, XIX (170–171): 429–431.
- Pirjevec, Marija (ur.) (2001): *Tržaška knjiga: pesmi, zgodbe, pričevanja*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Pirjevec, Marija (2002): *Odnos do »drugačnih« v italijanski tržaški književnosti 20. stoletja*. V T. Smolej (ur.): *Podoba tujega v slovenski književnosti. Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti (imagološko berilo)*: 165–170. Ljubljana: Filozofska fakulteta – Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo.
- Rebula, Alojz (1981): *Zeleno izgnanstvo*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Rebula, Alojz (1991): *Na slovenskem poldnevniku: predavanja in eseji*. Maribor: Obzorja.
- Rizman, Rudi (ur.) (1991): *Študije o etnonacionalizmu*. Ljubljana: Krt.
- Smith, Anthony D. (1991): *National Identity*. London: Penguin Books.
- Smolej, Tone (2002): *Perspektive imagologije*. V T. Smolej (ur.): *Podoba tujega v slovenski književnosti. Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti (imagološko berilo)*: 9–20. Ljubljana: Filozofska fakulteta – Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo.
- Stergar, Rok (2002): *Podoba Italijanov pri Slovencih (Ob italijanski napovedi vojne Avstro-Ogrski)*. V T. Smolej (ur.): *Podoba tujega v slovenski književnosti. Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti (imagološko berilo)*: 91–104. Ljubljana: Filozofska fakulteta – Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo.
- Škamperle, Igor (1992): *Sneg na zlati veji*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Škamperle, Igor (1993): *Portretna skica Borisa Pahorja*. *Dialogi*, XXIX (6–7): 105–109.
- Štrukelj, Inka (2000): *Uvod k zborniku*. V I. Štrukelj (ur.): *Kultura, identiteta in jezik v procesih evropske integracije*: 7–10. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije.
- Trdina, Janez (1946–1959): *Zbrano delo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Zorn, Aleksander (2002): *Vse vzmrgoli, če le pripreš oko: Pogovor s Sašo Vugo*. *Ampak*, III (11): 40–47.

Naslov avtorice:

Ksenija Šabec
Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani
Kardeljeva pl. 5, SI-1000 Ljubljana
ksenija.sabec@fdv.uni-lj.si

Blaž Križnik

Prenova potoka Cheonggye v Seulu: globalna mesta in skupnostni prostor¹

POVZETEK: V članku obravnavamo širši družbeni okvir preobrazbe javnega prostora v razmerah nadnacionalnega odpiranja in medmestne tekmovalnosti. Na račun večje instrumentalne vloge, ki jo javni prostor igra v razvoju mest, postaja ta po svojem značaju bolj homogen in izključevalen. S tem se zmanjšuje njegov pomen pri oblikovanju demokratične in heterogene civilne družbe. Na primeru potoka Cheonggye v Seulu v Južni Koreji bomo skušali pokazati, kako je nedavna prenova potoka vplivala na njegovo družbeno vlogo, in tako preveriti podmeno o izključevalni naravi javnega prostora v globalnem mestu. V zaključku bomo povzeli vzroke, zaradi katerih Cheonggyecheon izgublja nekdanjo vlogo kraja reprodukcije civilne družbe in lokalne kulture.

KLJUČNE BESEDE: Cheonggyecheon, družbeno izključevanje, globalizacija mest, javni prostor, Koreja, preobrazba mestnih središč

1 Uvod

V članku obravnavamo širši družbeni okvir preobrazbe javnega prostora v razmerah nadnacionalnega odpiranja in medmestne tekmovalnosti. Uvodni del začnemo z opredelitvijo metropolitanskih regij kot tistih družbenoekonomskih in prostorskih struktur, ki v kontekstu globalizacije mest predstavljajo temeljni okvir za razumevanje sprememb javnega prostora. Hkrati izpostavljamo nekatere posebnosti globalizacije vzhodnoazijskih metropolitanskih regij. Ugotavljamo, da postaja javni prostor na račun večje instrumentalne vloge, ki jo ima v mestnem razvoju, po svojem značaju vse bolj homogen in izključevalen. S tem se zmanjšuje njegov pomen pri oblikovanju demokratične in heterogene civilne družbe. Z opredelitvijo skupnostnega prostora skušamo natančneje opisati diferenciacijo javnega prostora v globalnih mestih. Predpostavljamo, da je prav skupnostni prostor tista oblika javnega prostora, kjer se najbolj neposredno odslikava nasprotje med težnjami metropolitanskih regij po večji tekmovalnosti in konkurenčnosti ter neposredno vsakodnevno izkušnjo mestnega okolja njihovih prebivalcev. V nadaljevanju predstavljamo zgodovinski razvoj in različne oblike skupnostnega prostora v Seulu

1. Raziskavo je finančno podprla Korea Foundation. Avtor članka se za pomoč pri raziskavi zahvaljuje profesorjem Lee Ki-Suk, Choo Sungjae, Lee Chang-Woo, Cho Myung-Rae ter drugim sodelavcem v Južni Koreji.

v Južni Koreji (v nadaljevanju Koreja) ter območje potoka Cheonggye kot nekdanj enega osrednjih tradicionalnih skupnostnih prostorov v Seulu. Na primeru nedavne prenovе potoka skušamo ugotoviti, kako je ta vplivala na njegovo družbeno vlogo, in preveriti podmeno o izključevalni naravi javnega prostora v globalnem mestu. Družbeno vlogo prenovljenega potoka vrednotimo tako s strateškega vidika globalizacije Seula kot z vidika lokalnih učinkov prenovе na vsakdanje življenje tamkajšnjih prebivalcev. V zaključku ugotavljamo, da Cheonggyecheon² s tem, ko je njegova prenova postala orodje krepitve konkurenčnosti mesta, izgublja svojo nekdanjo družbeno vlogo kraja reprodukcije civilne družbe in lokalne kulture.

Članek je rezultat raziskave, ki jo je avtor izvedel na Seoul Development Institute v Koreji. Raziskava temelji na polstrukturiranih intervjujih z različnimi v prenovu potoka vključenimi akterji, kot denimo mestnimi uradniki, urbanisti, raziskovalci, predstavniki nevladnih organizacij in lokalnimi prebivalci. Sočasno z intervjuji je avtor v času raziskave redno obiskoval lokacijo potoka Cheonggye. Avgusta 2006 je bila izvedena tudi pilotna anketa³ o življenju in lokalni kulturi v soseski Sangwangsimni. Zaradi razmeroma majhnega števila anketirancev, metode kvotnega vzorčenja in nekaterih kulturnih posebnosti soseske je ugotovitve ankete težko posplošiti na celotno prebivalstvo vzdolž potoka. Da bi dobili natančnejšo sliko o tem, kako je prenova potoka vplivala na vsakodnevno življenje prebivalcev in kakšen je njihov odnos do prenovljenega prostora, bi morali anketo ponoviti na večjem vzorcu v različnih soseskah na območju Cheonggyecheon. Kljub temu pa smo z anketo, zlasti v povezavi z intervjuji in študijem sekundarnih virov na Seoul Development Institute, pridobili pomembne podatke, potrebne za razumevanje lokalnih učinkov prenovе potoka Cheonggye.

2 Opredelitev skupnostnega prostora v mestih

2.1 Globalizacija mest in javni prostor

Oblikovanje velikanskih funkcionalno povezanih *metropolitanskih regij* spada med najopaznejše posledice globalizacije mest v začetku enainvajsetega stoletja. V severovzhodni Aziji štejemo med takšna območja regije Tokio–Jokohama–Nagoja in Osaka–Kobe na Japonskem, Seul–Incheon–Gyeonggi-do v Južni Koreji ter Hong Kong–Shenzhen–Macau–Zuhai in Šanghaj–Pudong na Kitajskem. V Evropi imata primerljivo vlogo metropolitanski regiji Pariz–Ile de France in širši London (Tabela 1). Družbena in prostorska struktura metropolitanskih regij ter njihovo gospodarsko delovanje in nadnacionalno povezovanje nam določajo okvir, znotraj katerega moramo razmišljati o spremembah javnega prostora v času globalizacije mest. Eni glavnih

-
2. Izgovarjamo Čonggyečeon. Po priporočilu prof. Andreja Bekeša z Oddelka za azijske in afriške študije, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, uporabljamo pri zapisu korejskih imen njihovo mednarodno romanizacijo, razen kadar zanje že obstaja uveljavljeno slovensko ime.
 3. Anketo je avtor izvedel skupaj s prof. Kim Muncho, Institute for Science & Technology Studies, Korea University, ob pomoči Choi So-Mang, Kyunghee University, in Lee Han-Sol, Korea University.

razločevalnih lastnosti nastajajočih metropolitanskih regij sta njihova zunanja povezovalnost in sočasna notranja izključevalnost. Na globalni in deloma regionalni ravni namreč prihaja do intenzivnega povezovanja med različnimi mesti in regijami v globalno omrežje, ki je postalo prevladujoča prostorska oblika informacijske družbe. Hkrati s procesom globalnega povezovanja prihaja na lokalni ravni do izključevanja tistih prostorov in prebivalstva, ki so »funkcionalno nepotrebni in družbeno moteči« (Castells 2000: 404). V globalnih metropolitanskih regijah se namesto nekoč jasno razločljive mestne morfologije oblikuje hibridna in prepletena prostorska struktura, kjer nekateri kraji prevzemajo vlogo globalnih vozlišč, medtem ko ostaja večina drugih krajev po svojem značaju pretežno lokalnih. Stopnja povezanosti mesta v globalno ekonomijo neposredno določa njegovo notranjo strukturo. Zaradi podobne funkcionalne vloge, ki jo imajo mesta v procesu globalnih ekonomskih in kulturnih izmenjav, naj bi bile podobne tudi njihova »ekonomska baza, prostorska organizacija in družbena struktura« (Sassen 2001). Številne spremembe v prostorski organizaciji vzhodnoazijskih mest – kot denimo pojav zaprtih skupnosti (gated communities), rast velikih nakupovalnih središč, privatizacija javnih prostorov ali muzealizacija mestnih središč – se tako ne razlikujejo pomembneje od podobnih procesov v Evropi.

Tabela 1: Primerjava nekaterih metropolitanskih regij, 2000.

	velikost (km ²)	prebivalstvo (mil.)	gostota prebivalstva (preb./km ²)	velikost (km ²)	prebivalstvo (mil.)	gostota prebivalstva (preb./km ²)
	mesto			metropolitanska regija		
Seul	605	9,90	16.364	11.753	21,35	1.817
Tokio	621	8,13	13.092	13.494	33,25	2.484
Peking	1.370	6,59	4.810	16.808	11,00	654
London	1.580	7,38	4.671	26.976	18,24	676
Pariz	762	6,16	8.084	12.072	10,95	907
New York	824	8,01	9.721	32.792	29,28	893
Los Angeles	1.215	3,69	3.037	12.500	12,37	990

Vir: Seoul Development Institute (2002: 59).

Vendar Hill in Kim (2000) opozarjata na nekatere omejitve »globalističnega« razumevanja preobrazbe mest, ki da ne posveča potrebne pozornosti vpetosti mest v nacionalno politično ekonomijo in nacionalnim oziroma regionalnim medmestnim povezavam. V primeru Seula in Tokia dokazujeta, da se preobrazba obeh mest v globalni metropolitanski regiji zaradi različne vloge »globalne baze mest« in njunih »globalnih kontrolnih možnosti«, drugačne ekonomske organizacije, družbene in prostorske polarizacije, vloge elit ter specifične povezave med mestom in nacionalno državo pomembno razlikuje od razvoja primerljivih zahodnih mest. Razvojne posebnosti vzhodnoazijskih mest se neposredno kažejo v njihovi notranji organizaciji, kjer na razširjenost in organizacijo javnih prostorov vplivajo hitra in izključno na gospodarski rasti temelječa

urbanizacija, v veliki zgoščenosti prebivalstva, rušenju tradicionalnih mestnih prostorov kot domnevnih razvojnih ovir ter v neposrednem umeščanju prometne infrastrukture v mesto oziroma v njeni prevladujoči vlogi pri mestnem načrtovanju. Kljub temu da sta za vzhodnoazijske družbe značilna kultura konsenza, ki poudarja iskanje skupnih vrednot, ter močna tradicija nadzora in načrtovanja *od zgoraj*, pa nasprotno tamkajšnja mesta in javni prostor kažejo za evropsko razumevanje močno fragmentirano podobo. Rowe (2005) vidi glavne razloge za takšno stanje v (1) pragmatični in zelo splošni zakonodaji, ki običajno ne namenja pozornosti lokalnim podrobnostim, (2) šibki civilni družbi, ki se malo ukvarja z vprašanji mestnega razvoja, (3) odsotnosti participativnih oblik načrtovanja oziroma iskanju konsenza, ki v praksi vodi v rešitve z najmanjšim skupnim imenovalcem, (4) relativno nižji strokovni izobrazbi načrtovalcev in (5) pomanjkanju izkušenj v načrtovanju kompleksnih urbanih sistemov.

Vendar se želimo na tem mestu osredotočiti na tiste globalizacijske vidike mestne preobrazbe, ki neposredno spreminjajo mestne javne prostore, pogojujejo njihovo rabo in na novo določajo njihove pomene. Short (2004) ugotavlja, da prakse *globaliziranja mest* na zelo podoben način širom po svetu strukturirajo družbeno in prostorsko preobrazbo mest in metropolitanskih regij. Med glavnimi cilji takšnih praks sta pospeševanje neposrednih tujih vlaganj v mesta in pridobivanje novih delovnih mest, zlasti tistih, ki so vezana na visokotehnoški in storitveni sektor. Posebno vlogo v globaliziranju mest igrajo lokalni diskurzi o prednostih globalizacije, ki pogosto izhajajo iz podmene, da je pridobitev statusa globalnega mesta lahko rezultat preišljenih mestnih politik in strategij. Tovrstni diskurzi izpostavljajo vlogo lokalnih elit in svetovljanskega načina življenja ter potrebo po spektakularizaciji urbanih prizorišč in oblikovanju »ekonomsko, kulturno in politično specifičnih globalnih krajev in krepitvi nadnacionalnih lokacij« znotraj samega mesta (Short 2004).

Ena od oblik javnega prostora v mestih je *skupnostni prostor*.⁴ V praksi je konkretni prostor sicer težko opredeliti kot izključno skupnostni, saj pogosto prihaja do prepletanja različnih vidikov javne dostopnosti in institucionalne avtonomnosti prostora. Lahko pa govorimo o prevladujoče skupnostnem značaju določenega prostora. Zato moramo skupnostni prostor razumeti kot idealnotipski koncept, ki nam omogoča ustreznejše razumevanje diferenciacije javnega prostora v razmerah globaliziranja mest. Za razliko od javnega prostora nasploh, ki poleg skupnostnih vključuje še druge po rabi in dostopu pretežno javne prostore v javni ali zasebni lasti ter upravljanju, je za skupnostne prostore značilna njihova sorazmerna neodvisnost od države in trga. Ker je skupnostni prostor po svoji naravi vključevalen, se njegova raba in pomen vedno znova določata

4. S pojmom *skupnost* razumemo vse tiste lokalno, življenjskostilsko ali simbolno opredeljene oblike kolektivnega delovanja, ki za razliko od abstraktnih, posredovanih in univerzalnih družbenih norm temeljijo na neposredovani vsakdanji praksi in specifični skupnostni kulturi (Day 2006). Čeprav so skupnosti vpete v širši družbenoekonomski sistem, pa je njihovo delovanje razmeroma avtonomno, kar med drugim omogoča prav skupnostni prostor, ki predstavlja materialno oporo, kraj reprodukcije in izraz posamezne skupnosti. Še toliko bolj je prostorski vidik pomemben za konstituiranje lokalnih skupnosti, ki so predmet našega zanimanja.

skozi proces demokratičnega soočanja široke in heterogene palete interesov, izraženih znotraj polja civilne družbe, zaradi česar nekateri avtorji skupnostni prostor imenujejo tudi *prostor civilne družbe*, kot bomo videli v nadaljevanju.

Borja (2003) glede na način njihove rabe in njihovo institucionalno naravo ločuje *javne prostore* (*espacio público*) in *kolektivne prostore* (*espacio colectivo*). Javni prostor je po njegovem mnenju rezultat delovanja javne administracije ali javnih korporacij, ki prostor upravljajo in mu tako določajo rabo in pomen. Čeprav lahko tudi kolektivni oziroma skupnostni prostor nastane kot rezultat javne ali zasebne pobude, pa so njegove raznolike rabe in pomeni posledica delovanja civilne družbe in njene polastitve prostora. Skupnostni prostor v mestih zato predstavlja okvir druženja, medkulturne izmenjave, razreševanja konfliktov in je pomemben simbol demokratičnega razvoja civilne družbe. Tudi Douglass, Ho in Ling (2002) poudarjajo pomembno civilnodružbeno vlogo skupnostnih prostorov kot krajev, kjer se mestni prebivalci z različnimi družbenimi ozadji ali interesi svobodno združujejo in sodelujejo brez prevladovanja in vsiljevanja institucionalnih ali korporativnih interesov. V vzhodnoazijskih družbah imajo skupnostni prostori tudi močan politični pomen zaradi svoje zgodovinske vloge »katalizatorjev oblikovanja civilne družbe« v procesu demokratizacije (Cho 2002; Douglass, Ho in Ling 2002; Machimura 1997).

Notranja heterogenost skupnostnih prostorov je drugi pomembni vidik njihovega razlikovanja glede na javne prostore nasploh. Za današnja mesta je značilno, da javni prostori kot kraji reflektivne umestitve kolektivnih ali individualnih identitet »izgubljajo demokratičen značaj *heterogene krajevnosti* in dobivajo značilnosti *standardizirane instrumentalne prostorske*« (Hočevar 2000). Iz Hočevarjeve opredelitve homogenih instrumentalnih prostorov, za katere so značilne standardizacija, univerzalnost in globalizacija, ter zunajinstitucionalnih, razločljivih in individuuiranih heterogenih reflektivnih krajev izhaja, da je javni prostor sicer lahko tako instrumentalen kot refleksiven, medtem ko je skupnostni prostor glede na svojo raznoliko naravo lahko le refleksiven. Refleksivni kraji namreč omogočajo ne le raznovrstnost rabe in množstvo prostorskih izrazov, ampak tudi možnost soobstoja različnih simbolnih predstavitev prostora (Kos 2002). In prav te vrste prostori postanejo materialni nosilci različnih mestnih kultur in kraji reprodukcije lokalnega življenja skupnosti.

2.2 Oblike skupnostnega prostora v Seulu

Pozna, a izjemno hitra modernizacija pod močnim vplivom *razvojnne države*⁵ je bila v Koreji zelo svojstvena, kar je neposredno vplivalo tudi na razvoj civilne družbe. Ta se je skozi dolgotrajne boje za demokratizacijo oblikovala razmeroma pozno. Hitra

5. Za razvojno državo (developmental state) je značilen avtoritarni režim, ki v celoti nadzoruje in usmerja družbeni razvoj. Takšen režim je odvisen od represivnega in birokratskega aparata, ki družbeno delovanje podrejata maksimalni gospodarski ekspanziji na račun socialne blaginje, varovanja okolja, izboljšanja kakovosti vsakdanjega življenja itn. Vloga države v Koreji je bila omejena na določanje glavnih smeri razvoja, medtem ko so razvojne premike izvajali veliki družinski konglomerati *chaeboli*. Takšna povezava je izključevala civilno družbo kot neodvisni prostor med državo in trgom.

urbanizacija Seula je bila v preteklosti instrumentalna za gospodarski razvoj države in ohranjanje avtoritarnega režima. Avtonomni in vključujoči skupnostni prostori so bili v tedanjem obdobju redki in zvečine na družbenem obrobju, medtem ko je bil javni prostor pod strogim institucionalnim nadzorom države. Pomembne strukturne spremembe javnih prostorov so se v Seulu zgodile šele po letu 1987 v obdobju demokratizacije in pozneje po finančni krizi leta 1997 v času intenzivne neoliberalizacije in korejskega odpiranja v svet (Douglass, Ho in Ling 2002).

Čeprav so v predmoderni Koreji sicer obstajali javni prostori, pa o njih težko govorimo kot o krajih svobodnega združevanja različnih družbenih skupin. Odnose v predmoderni korejski družbi je namreč togo določala konfucijanska ideologija. Nekdanja stroga družbena delitev se je odražala tudi v prostorski organiziranosti Seula, kjer je bil vladajoči razred ločen od preostalega prebivalstva. V času japonske okupacije so se v Seulu sicer pojavili po zahodnem zgledu oblikovani javni prostori, vendar sta bili pri njih z nekaj izjemami v ospredju njihova ideološka in reprezentativna vloga. Podobno je veljalo za javne prostore v času avtoritarne vladavine predsednika Park Chung-Heeja. V osemdesetih letih so se pojavila množična protirežimska gibanja za demokratizacijo. Skozi njihov boj so se v študentskih naseljih, cerkvah in budističnih svetiščih začasno oblikovali avtonomni in vključevalni skupnostni prostori zunaj vpliva države. Po uveljavitvi demokracije je v devetdesetih letih prišlo do hitre rasti novih družbenih gibanj ter do oblikovanja močne in aktivne civilne družbe.⁶ Delovanje novih družbenih gibanj se je z ideološkega polja preusmerilo v reševanje raznolikih vprašanj, povezanih z vsakdanjim življenjem v mestih (Cho 2000). Poleg tega se je takrat zaradi ugodnega gospodarskega položaja v Koreji močno okrepil srednji razred, ki je uveljavljal svoje interese prav skozi delovanje civilne družbe. Pojav novih družbenih gibanj in številčnega srednjega razreda je v devetdesetih letih posredno vplival tudi na večjo funkcionalno, prostorsko in pomensko raznolikost novih javnih in skupnostnih prostorov v Seulu.

Nastanek civilne družbe je zahteval ustrezne prostore, kjer se skozi vsakodnevno prakso in kolektivno delovanje (civilne družbe) uresničuje njen družbeni, ekonomski in politični potencial. Z drugimi besedami – množstvo dejavnosti civilne družbe se lahko udejanji le v različnih oblikah skupnostnih prostorov (Cho 2002: 423).

Glede na način, kako so nastali, kaj predstavljajo, kakšno vlogo igrajo v razvoju civilne družbe, ter glede na to, katera protislovja in omejitve jih zaznamujejo, razlikuje Cho (2002) štiri osnovne oblike skupnostnih prostorov v Seulu. (1) *Prostor borbe proti državi* vključuje najpomembnejše trge, nekatere ceste in parke ter odprti prostor ob pomembnejših javnih zgradbah v starem središču Seula. Vse od začetka osemdesetih let so bili prostori, kot so denimo Jongmyo park, Tapgol park, Seoul Plaza ali širše območje Gwanghwamun, kraji mnogih množičnih protestov. *Politika ulice* je vse do danes ostala najpomembnejša oblika množične demokracije v Koreji. Omenjeni prostori imajo poseben simbolni pomen za celotno korejsko civilno družbo in ostajajo

6. V Koreji s pojmom družbena gibanja enačijo nevladne organizacije. V imeniku nevladnih organizacij za leto 2000 je bilo 56,6 % vseh vpisanih organizacij ustanovljenih po letu 1990, skoraj 70 % pa po letu 1987 (Cho 2000: 277, 291).

osrednji kraj izražanja njenih zahtev. Drugo obliko predstavlja (2) *prostor uveljavljanja civilnodružbenih pravic*. Za razliko od prejšnje oblike, kjer prostor predstavlja zgolj okolje, v katerem se udejanja boj med civilno družbo in državnimi institucijami oziroma se borba za prostor vrši predvsem na simbolni ravni, je pri drugi obliki predmet boja prostor sam. V primeru načrtovane preselitve vojaške baze Yongsan so se številne civilnodružbene skupine in posamezniki uspešno povezali v široko koalicijo in prisilili oblast, da je pri načrtovanju prihodnje rabe prostora upoštevala tudi civilnodružbene interese. Tretja oblika skupnostnega prostora v Seulu je (3) *vsakdanji prostor kulturne reprodukcije življenja skupnosti*; obsega zelo raznolike prostore, ki predstavljajo vsakodnevno okolje lokalne skupnosti, interesnih skupin in prebivalcev mesta nasploh. Kljub temu da ti prostori pogosto prehajajo v domeno zasebnega, pa zanje ni običajna prevladujoča institucionalna raba ali nadzor; kot takšni omogočajo svobodno srečevanje in kulturno izmenjavo. Podobno vlogo pridobivajo tudi velike mestne zelene površine, kjer se prebivalci bolj kot na podlagi lokalnih združujejo glede na svoje interesne opredelitve. Zadnjo obliko predstavlja (4) *postmoderni javni prostor*, ki je večinoma povezan s prostori potrošnje in glede na svoj izvor nima daljše tradicije. Prostore te vrste najdemo na primer v bogatejših mestnih soseskah Myeongdong, Apgujeong, Hongdae in Shincheon ali v velikih nakupovalnih središčih. Tudi ti prostori imajo pomembno vlogo v reprodukciji različnih kultur, zlasti tistih, ki temeljijo na življenjskostilskih opredelitvah in torej na drugih vrednotah kot omenjene lokalne skupnosti (Cho 2002: 224–229). Zato so lahko postmoderni javni prostori pogosto izključujoči in od svojih uporabnikov zahtevajo podrejanje pravilom, zagotovljenim s stalnim nadzorom. Med takšne prostore lahko danes uvrstimo tudi območje Cheonggyecheon, kljub temu da je bila skozi zgodovino njegova vloga močno povezana z reprodukcijo lokalnega življenja v mestu.

3 Razvoj in prenova potoka Cheonggye

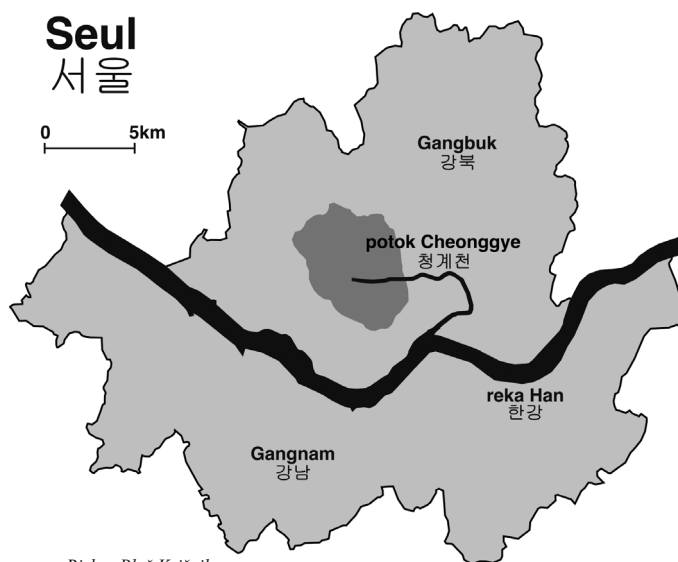
3.1 Zgodovina območja Cheonggyecheon

Cheonggyecheon je večji potok, ki teče skozi osrednji del Seula in se skupaj s potokom Jungrang izliva v reko Han (Slika 1). Vse od ustanovitve mesta leta 1394 je imel Cheonggyecheon ne le pomembno ekološko, gospodarsko in družbeno vlogo, ampak tudi izjemen simbolni pomen. Pri izbiri lokacije za novo korejsko prestolnico Hanyang, kakor se je tedaj imenoval Seul, je namreč prav Cheonggyecheon igral ključno vlogo, saj naj bi voda po tradicionalnih korejskih načelih razumevanja sveta⁷ v mesto prinašala energijo, zagotavljala harmonijo z naravo in s tem razcvet mesta (Ryu 2004). V času od ustanovitve mesta do začetkov modernizacije v 19. stoletju se položaj in vloga

7. *Pungsu* je starodavno korejsko vedenje, znano tudi kot *geomantika*, ki naravno okolje obravnava kot živ organizem. Mesto je del naravnega okolja in je podrejeno naravnim tokovom ter energiji zemlje, katere simbolni nosilci so gore, reke in nebo. Seul je idealno umeščen med štiri okoliške gore, ki simbolizirajo štiri strani neba, medtem ko stare ceste sledijo potoku Cheonggye. Načelom *pungsu* ustreza tudi razporeditev kraljevih palač in svetišč, parkov ter ostalih pomembnejših zgradb v mestu (Ryu 2004: 17).

potoka nista pomembneje spreminjala. Cheonggyecheon je mesto delil geografsko in družbeno. Severno od potoka so bile kraljeve palače, svetišča ter bivališča visokih uradnikov in kraljevih vojakov, vzdolž ceste Jong-ro so bivali trgovci in obrtniki, medtem ko so južno živeli nižji uradniki, običajna vojska in nižji razred (Lee 2003). Zaradi velikega števila ob potoku živečega prebivalstva, še bolj pa zaradi pogostih poplav je bil potok skozi zgodovino predmet številnih ureditev, ki so močno vplivale na videz mesta. Današnje ime, ki v korejščini pomeni »voda čiste doline«, je Cheonggyecheon dobil šele v začetku prejšnjega stoletja med japonsko okupacijo Koreje, ko je začelo območje vzdolž potoka družbeno in ekonomsko nazadovati. Predvsem ob spodnjem toku so se naseljevali revni prišleki s podeželja. Za prebivalce je potok predstavljal tako vsakodnevni življenjski prostor kot tudi kanal, ki je odvajal odplake. Ne glede na slabo ekološko stanje in dejstvo, da v času japonske okupacije zelo težko govorimo o svobodi združevanja, je Cheonggyecheon kot kraj srečevanja različnih družbenih skupin ohranil značaj skupnostnega prostora.

Slika 1: Položaj potoka Cheonggye v Seulu. Temneje je označeno območje starodavnega Seula, imenovanega Hanyang.

Risba: Blaž Križnik.

Podobno velja tudi za čas neposredno po koncu korejske vojne, ko sta se začeli dramatična industrializacija mesta in ena najhitrejših urbanizacij v človeški zgodovini.⁸ Potok je zaradi svoje središčne lege kmalu postal ovira hitrejšemu razvoju mesta. Med letoma 1958 in 1966 je bil v celotni dolžini prekrit z betonsko konstrukcijo, leta 1971

8. Pred začetkom korejske vojne leta 1950 je imel Seul 1.693.224 prebivalcev. Po vojni se je do leta 1960 število prebivalstva povečalo za 55,3 % na 2.445.402. Leta 1970 je ob 63,8% rasti število prebivalstva doseglo 5.433.198. Leta 2006 je imel Seul 10.297.004 prebivalcev (Lee 2003; Seoul Metropolitan Government 2005b).

pa je bila nad potokom zgrajena dvignjena hitra cesta, ki je središče Seula povezala z njegovim hitro razvijajočim se vzhodnim delom. Cesta in nove soseske ob njej so v sedemdesetih postale gonilo gospodarskega razvoja mesta in simbol avtoritarnega režima. Vzdolž ceste se je razvilo močno omrežje trgovine na veliko, tržnic, drobne industrije, delavnic, uličnih prodajalcev in restavracij. Sredi devetdesetih let so se v javnosti pojavile zahteve po vnovični oživitvi potoka; v času predzadnjih volitev je eden od županskih kandidatov obljubil prenovo potoka kot glavni cilj svojega mandata. Z izvolitvijo novega župana se je tako začel proces, ki je leta 2005 pripeljal do »vrnitve« potoka Cheonggye v Seul.

3.2 Prenova potoka Cheonggye

Predvidene cilje in pomen prenove območja Cheonggyecheon lahko opazujemo na dveh ravneh – na lokalni, ki zajema vpliv v nacionalnem in mestnem merilu, ter globalni, kjer vpliv prenove ocenjujemo glede na položaj Seula v nadnacionalni delitvi dela in kapitala. Lokalne in globalne vplive seveda težko obravnavamo ločeno, saj se prekrivajo in imajo skupne vzroke. Mestni načrtovalci in župan Lee Myung-Bak so kot glavne razloge za prenovo potoka Cheonggye navajali varnostne, okoljske, gospodarske in kulturne potrebe mesta (Seoul Metropolitan Government 2005a: 69). Varnostni razlogi so bili povezani s slabim stanjem podporne konstrukcije dvignjene ceste Cheonggye Expressway. Ugotovljeno je bilo, da sta zaprtje in razgradnja ceste gospodarsko sprejemljivejša rešitev kot pa njena dolgotrajna in draga prenova. Z razgradnjo ceste bi tako pridobili prostor za zeleno obnovo pod cesto skritega potoka. Okoljske potrebe so načrtovalci utemeljevali s pomanjkanjem okolju prijaznih prostorov in javnih zelenih površin v širšem mestnem središču ter z zahtevami prebivalcev po čistejšemu okolju. Gospodarski razlogi so bili povezani z načrtovanim prestrukturiranjem lokalne industrije in trgovine ter revitalizacijo domnevno nerazvitih mestnih predelov vzdolž potoka. Med pričakovanimi učinki gospodarskega prestrukturiranja je bil tudi razvoj turistične industrije, povezane s prenovljenim potokom kot novo mestno turistično zanimivostjo. Prenova potoka Cheonggye naj bi omogočila obnovo nekaterih pozabljenih in med hitrim gospodarskim razvojem Seula uničenih kulturnih in zgodovinskih spomenikov.⁹ Hkrati naj bi Cheonggyecheon okreplil identiteto Seula kot starodavne »vzhodnoazijske prestolnice« in »nacionalnega simbola«.

Projekt prenove potoka Cheonggye ni pomemben zgolj kot del urbanističnega načrtovanja Seula, ampak je tudi simbolni projekt in je zato v interesu celotne nacije, da na pragu 21. stoletja oživi del korejske zgodovine in naravne dediščine (Seoul Metropolitan Government 2005a: 105).

Glede na takšno utemeljevanje razlogov za prenovo lahko kulturne in okoljske vidike prenove razumemo tudi kot izrazito ideološke. Zato za celovito razumevanje prenove

9. Precejšnja pozornost je bila namenjena obnovi starih mostov čez potok. O ustreznosti obnove mostu Gwangtonggyo, nekoč najpomembnejšega in največjega mostu v Seulu, je bilo s strani strokovne javnosti slišati številne pomisleke (Kyug-Hyang Sinmun, 26. 7. 2004), saj most zaradi prevladujočih gospodarskih interesov in hitrosti prenove ni bil obnovljen na prvotni lokaciji, ampak je bil prestavljen na »funkcionalno primernejše« mesto (Lee 2005).

ne moremo upoštevati zgolj predvidenih funkcionalnih, gospodarskih, okoljskih ali kulturnih učinkov, ampak moramo pogledati tudi njen *ideološki učinek*. Govorimo seveda o prostoru kot nosilcu ideoloških sporočil in o predstavitev mestnih prostorov v različnih diskurzivnih praksah, ki skušajo nagovorjenim posameznikom ali skupinam posredovati izbrano predstavo stvarnosti. Tako posredovana ideološka podoba predstavlja namišljeno razmerje med posameznikom in njegovimi resničnimi pogoji eksistence ter hkrati neposredno odslikava interese dominantnih skupin v družbi (Križnik 2005).

V širši javnosti je glede ciljev prenove sicer obstajalo soglasje, medtem ko so bila mnenja o načinu prenove različna. Cho (2003) ugotavlja, da je v času javne razprave kmalu prevladalo »dominantno mnenje«, ki sta ga zastopala Metropolitanska vlada Seula (v nadaljevanju mestna vlada) in župan Lee. Ta je izvolitev razumel kot brezpogojni mandat volivcev za realizacijo prenove in je celotno javno razpravo vodil na izrazito »unilateralen način« ter iz nje izključeval zlasti tiste pomisleke ali alternativne predloge, ki bi kakorkoli upočasnili proces odločanja ali odložili predviden začetek gradnje. Dominantno mnenje, o katerem govori Cho, je prenavo dejansko razumelo kot gospodarski »razvojni koncept, skrit pod krinko okoljevarstva« in skrbi za zgodovinsko dediščino (Cho 2003; Ryu 2004).

Slika 2: Potok Cheonggye v središču Seula po prenovi.

Fotografija: Blaž Križnik, 7. 5. 2006.

Mestna vlada je vse od začetka poudarjala pomen prenove za izboljšanje kakovosti vsakdanjega življenja prebivalcev Seula. Z željo po njihovem dejavnem vključevanju v proces odločanja in načrtovanja je oblikovala tridelno posvetovalno telo za usklajevanje različnih interesov glede prenove in reševanje morebitnih sporov. Javne interese je zastopal Svet javnosti, v katerem so sodelovali predstavniki civilne družbe, strokovna izhodišča je oblikovala raziskovalna skupina z inštituta Seoul Development Institute, medtem ko je mesto sodelovalo s Centrom za izgradnjo Cheonggyecheon. Še pred začetkom gradnje so mestna vlada in načrtovalci opravili več kot 4.000 sestankov z zainteresirano javnostjo in prebivalci, ki naj bi jih prenova potoka prizadela (Seoul Metropolitan Government 2005a: 71). Največ pozornosti je bilo posvečene reševanju prometnih težav, ki bi nastale po odstranitvi hitre ceste, položaju uličnih trgovcev, ki bi

s prenovo izgubili delo, in vprašanjem varovanja kulturne dediščine. Kljub večinoma uspešnemu delu pa so se kmalu po začetku gradnje pojavili očitki, da tridelno posve-tovalno telo nima pravega vpliva na odločitve mestne vlade, ki da je slednjega zgolj izrabila za legitimiranje svojih predhodno sprejetih odločitev (Lee 2005).

Prenova potoka Cheonggye se je začela julija 2003 z razgradnjo hitre ceste Cheonggye Expressway. Hitra cesta in prekrivna talna konstrukcija nad potokom sta bili odstranjeni do konca leta 2004. Sledila je izgradnja dveh novih cest vzdolž potoka in vmesnih povezovalnih mostov. Dela na koritu potoka so se začela septembra 2003 in so bila končana dve leti pozneje, ko je bil prenovljeni Cheonggyecheon v začetku oktobra 2005 tudi uradno odprt (Slika 2). Prenova je zajemala tehnično in krajinsko ureditev korita potoka, obrežja in okolice, sprehajalnih poti, oblikovanje novih dostopov do potoka ter ureditev kanalizacije in sistema za oskrbo z vodo. Zaradi močno spremenjenega vodnega režima v središču Seula je namreč večji del leta iz naravnih virov nemogoče zagotoviti zadovoljiv dotok čiste vode. Vodo zato črpajo iz reke Han, jo prečistijo in nato spustijo v Cheonggyecheon.¹⁰ Vzporedno z omenjenimi deli so potekala tudi številna arheološka izkopavanja, na novo pa je bil urejen tudi celoten prometni režim vzdolž potoka.

3.3 Strateški pomen prenove

Kot vidimo, je bil za mestno vlado pri načrtovanju najpomembnejši gospodarski vidik prenove, kar potrjujejo tudi nekateri strateški dokumenti. Mestna vlada je kljub drugačni retoriki prenovo razumela predvsem kot instrument, ki naj pospeši razvoj sosesk v širši okolici Cheonggyecheon, ki da so bile v preteklosti »relativno zanemarjene«. Prenova naj bi prispevala k bolj »uravnoveženemu razvoju mesta« kot celote (Seoul Metropolitan Government 2004: 43). V zadnjih dveh desetletjih se je namreč težišče mestnega razvoja s severa mesta, imenovanega Gangbuk, prestavilo na jug v danes bogatejši in razvitejši Gangnam (Slika 1). Posledično so se v južnem Seulu močno dvignile cene zemljišč in nepremičnin, medtem ko so soseske na severu začele nazadovati v razvoju.¹¹ Kljub razlikam v razvitosti različnih delov mesta – ali pa morda prav zato – so v zadnjem desetletju neposredne tuje naložbe v gradbeniški in nepremičninski sektor stalno naraščale in leta 2003 predstavljale že 13,5 % vseh tujih naložb v Seulu. Naložbe v nepremičninski sektor so bile za financami, zavarovalništvom in trgovino tretje najprivlačnejše področje za tuje vlagatelje (OECD 2005: 62). Da bi tudi v prihodnje zagotovil tuje naložbe v mestu ter hkrati razrešil razlike med severnim in južnim delom Seula, je župan Lee začel več strateških projektov preobrazbe mesta, kot denimo Seoul Digital Media City ali New Town Development. Tudi prenova območja Cheonggye naj

10. 120.000 ton čiste vode, ki je dnevno potrebna za »oskrbo in normalno ekološko delovanje« potoka Cheonggye, prečrpavajo s čistilne naprave Ttukseom, kar stane 725.000 EUR letno (Lee 2005).

11. Leta 2004 je bila povprečna cena za stanovanje v Seulu 6.000 EUR za pyong (3,3 m²). V okrožju Gangnam na jugu mesta je bila povprečna cena 12.100 EUR, medtem ko je bila na severu v soseski Geumcheon povprečna cena le 3.900 EUR za pyong (Seoul Metropolitan Government 2005b).

bi v tem pogledu pozitivno vplivala na nepremičninski trg na severu Seula, ustvarila pogoje za nove naložbe in razvoj dejavnosti z visoko dodano vrednostjo ter tja pritegnila nove naložbenike.¹²

Študija OECD med razlogi, ki zavirajo hitrejši razvoj Seula kot mednarodno konkurenčnega in privlačnega poslovnega okolja, izpostavlja zlasti prostorske in okoljske vidike. Zaradi hitre rasti mesto v preteklosti ni vlagalo dovolj sredstev v razvoj infrastrukture, premalo pozornosti pa je posvečalo ekološkim vprašanjem in trajnostnemu razvoju. Notorični prometni zastoji in huda onesnaženost zraka sta med najbolj perečimi posledicami takšnega razvoja. Hkrati ima Seul v primerjavi s konkurenčnimi mesti v samem središču mesta ali njegovi bližini zanimivo naravno in kulturno dediščino. Velik del omenjene dediščine je tuji javnosti neustrezno predstavljen in slabo dostopen ter ne pripomore k večji mednarodni konkurenčnosti in prepoznavnosti mesta. Tudi študija SDI vidi razmeroma nizko kakovost življenjskega okolja v Seulu kot eno glavnih primerjalnih slabosti mesta glede na konkurenčne Tokio, Hong Kong ali Singapur (Seoul Development Institute in Nomura Research Institute 2003: 43).

V kolikor želi tudi v prihodnje igrati vodilno ekonomsko vlogo doma in izboljšati svojo mednarodno konkurenčnost, mora Seul izboljšati svoj urbani razvoj, okolje in kvaliteto življenja, ki so pomembni dejavniki določanja poslovnih lokacij. /.../ Kulturna in naravna dediščina še ni dovolj izkoriščena, glede na to, da za tuje vlagatelje in turiste predstavlja pomemben dejavnik kvalitete življenja in privlačnosti (mesta) (OECD 2005: 59).

Študija OECD opozarja na pomembno strateško vlogo, ki jo lahko ima potok Cheonggye z vidika izboljšanja mednarodne prepoznavnosti mesta, česar se očitno zaveda tudi mestna vlada. Ta Cheonggyecheon v mednarodnem prostoru intenzivno predstavlja kot svoj *paradni projekt*, ki da izraža njeno odločenost spremeniti Seul v »čisto, atraktivno in globalno mesto«. Cheonggyecheon naj bi s tem neposredno pripomogel k oblikovanju nove identitete Seula kot dinamične in »vzhajajoče globalne metropole«.

Projekt se osredotoča na izboljšanje bivanjskega kot tudi poslovnega okolja in naj bi pomembno prispeval k uresničitvi namere Seula, da postane finančno in trgovsko vozlišče v vzhodni Aziji (Seoul Metropolitan Government 2005a: 105).

Tudi v tem primeru lahko govorimo o ideoloških učinkih prenove. Bolj kot raba bodočega prostora je v primeru znamenja Cheonggyecheon pomembna njegova predstavitev. Mestna vlada je že v času izgradnje potoka organizirala številne razstave in financirala njegovo medijsko promocijo. V tem pogledu, predvsem glede na ogromna javna sredstva, ki so bila vložena v projekt,¹³ vidimo, da so bila pričakovanja velika. Na globalni ravni naj bi prenova potoka vplivala na mednarodno konkurenčnost Seula, medtem ko naj bi na lokalni ravni spremenila obstoječo podobo in delovanje mesta ter hkrati začrtala politično usodo župana Leeja.¹⁴

12. Kim (2005) izpostavlja vprašljivost dolgoročnih učinkov tovrstnih projektov urbane prenove. Ugotavlja, da župan s projektom New Town Development ni pomembneje zmanjšal razlik v razvitosti znotraj mesta, pač pa je nepremičniskim špekulantom in gradbenim korporacijam omogočil velikanske zasluge.

13. Neposredni stroški projekta so znašali 390 milijonov EUR (Times Asia, 15. 5. 2006).

14. Zdaj že nekdanji župan Lee Myung-Bak je eden glavnih kandidatov za bodočega predsednika

3.4 Lokalni učinki prenove

Hwang in Rah (2005) ugotavljata, da je bila, upoštevaje hitrost, obseg in njeno kompleksnost, prenova potoka Cheonggye uspešna, vsaj kar se tiče osnovnega cilja, to je izboljšanja kakovosti življenja v mestu. Kot glavne razloge za uspešnost prenove navajata (1) angažiranost župana Leeja in njegovo vodenje projekta, (2) oblikovanje učinkovitega akcijskega načrta za realizacijo projekta, (3) sodelovanje javnosti in (4) številne vnaprej predvidene in s strani javnosti prepoznane pozitivne učinke, ki jih ima prenova na različne vidike življenja v mestu. V splošnem lahko potrdimo, da je bil velik del pričakovanj mestne vlade vsaj glede lokalnih učinkov prenove že uresničen. Proti pričakovanjem zaradi odstranitve hitre ceste ni prišlo do večjega poslabšanja prometnega stanja na območju. Kot kaže, se je večji del prometa spontano preusmeril na okoliške ceste. S tem se je vsaj na območju Cheonggyecheon opazno izboljšalo stanje okolja. Mesto je pridobilo nove javne površine, v novi (umetno vzdrževani) ekosistem se je naselilo 140 novih rastlinskih in živalskih vrst (The Korea Times, 30. 9. 2005). Tudi učinki prenove na turizem so po letu dni nad pričakovanji. Potok privlači ne le številne domače obiskovalce, ampak postaja tudi v tujini prepoznaven kot ena glavnih turističnih zanimivosti Seula.¹⁵ V prvih treh mesecih po otvoritvi je Cheonggyecheon obiskalo 10 milijonov obiskovalcev, do sedaj pa naj bi ga tudi že obiskalo več kot dva milijona tujih turistov (Times Asia, 15. 5. 2006).

Vendar odzivi na prenovo niso samo pozitivni. Civilnodružbena združenja mestni vladi očitajo troje: (1) da ni vnaprej pripravila načrta za varovanje naravne in kulturne dediščine, (2) da se je namesto za celovito sanacijo vodnega režima v Seulu raje odločila za enostavnejši, a okoljsko nevzdržen pristop črpanja vode iz reke Han in (3) da je prenovo potoka načrtovala in izvedla brez potrebnih načrtov, ki bi celovito predvideli posledice, določili pogoje ter začrtali prihodnjo ureditev in upravljanje širšega območja prenove. Zato ne preseneča, da so denimo investitorji in gradbene korporacije izsilili mnoge spremembe gradbenih omejitev, kar jim je prineslo visoke dobičke na račun lokalnih skupnosti. Prenova je namreč močno vplivala na nepremičninski trg, in območje vzdolž potoka je postalo eno najdražjih v severnem delu Seula. Posledica takšnega stanja sta rušenje mnogih starejših sosesk in gradnja visokih stavb povsem izven lokalnega merila neposredno ob potoku. Kot ugotavlja Lee (2005), za takšno popuščanje mestne vlade ni bilo potrebe. Dobički gradbenih korporacij so veliki tudi brez izsiljenih sprememb, kar po njegovem potrjuje, da je bil za mestno vlado in župana resnični namen prenove pritegniti zasebne investitorje in jim s pomočjo javnih sredstev omogočiti donosne naložbe.

Projekti izjemno zgoščene izgradnje, ki se izvajajo v soseskah Dapsimni, Hwanghak, Wangsimni ali Sinseol, so dejansko postali finančno zanimivi šele po prenovi

Koreje. Njegovo vodenje prenove naj bi javnosti pokazalo Leejeve politične in vodstvene kvalitete (The Korea Times, 11. 4. 2006).

15. O prenovi Cheonggyecheon so poročali številni domači in tuji množični mediji. Cheonggyecheon je bil v neki anketi celo izbran za najpopularnejši korejski izdelek v letu 2005 (Chosun Ilbo, 21. 12. 2005).

Cheonggyecheona. Cene obstoječih stanovanj na območju so se tako od začetka prenovne močno zvišale, zaradi špekulacij z zemljišči dosegajo neobičajno visoke cene celo stara, za rušenje namenjena stanovanja.¹⁶ Pri tem prihaja do nasilnih izselitev in konfliktov med gradbenimi korporacijami, lastniki zemljišč ali stanovanj in njihovimi najemniki. Obstoječi model prenove sosesk namreč najemnikom v primeru izselitev ne zagotavlja ustreznih pravic glede nadomestnih stanovanj in jim ponuja neprimerna denarna nadomestila, kljub temu da najemniki predstavljajo tudi do 80 % prebivalcev soseske (Ha 2002). Zaradi obsežne prenove okoliških sosesk se spreminjajo družbena struktura, prostorska organizacija in nekoč značilna podoba starega Seula. Ryu (2004) v tem smislu govori o *homogenizaciji prostora in prebivalstva*. Ugotavlja, da zaradi prenove izginevajo številni po svojem značaju izrazito heterogeni in hibridni javni prostori, ki so bistvenega pomena za obstoj in reprodukcijo lokalnih socialnih in ekonomskih omrežij. Za stari del mesta in območje Cheonggyecheon so namreč značilne številne tradicionalne industrijske dejavnosti, ki se v prostoru izražajo v velikem številu specializiranih tržnic, malih trgovin, delavnic in obratov ter razširjenem uličnem trgovanju. Zaradi močne povezanosti lokalne industrije, ki temelji na skupni zgodovini in kulturi, medosebnem zaupanju in sodelovanju ekonomskih subjektov, njihovi izmenjavi informacij in znanja ter prostorski bližini, prepozna Nahm (2001) v organizaciji in delovanju lokalne industrije novo obliko *industrijskega grozda* (industrial cluster) in obenem eno najbolj dinamičnih industrijskih območij v Seulu. Zaradi gospodarskega pomena območja je mestna vlada vplivu prenove na lokalno ekonomijo namenila precej pozornosti. Kljub številnim posvetovanjem z malimi trgovci in podjetniki v času pred prenovo pa kaže, da bodo največ pridobile velike korporacije in podjetja, medtem ko bodo mali trgovci in industrija izgubili prostor, s katerim sta bili tradicionalno povezani lokalna proizvodnja in potrošnja. Zaradi izgube dela se bodo morali mnogi med njimi izseliti v bolj obrobne dele Seula (Joong-Ang Daily, 21. 6. 2006).

4 Vsakodnevna izkušnja prenovljenega potoka v soseski Sangwangsimni

Z namenom ugotoviti, kako je prenova Cheonggyecheon vplivala na vsakdanje življenje lokalnih prebivalcev vzdolž potoka, kako slednji prenovljeni potok dejansko uporabljajo in kaj jim pomeni, smo v soseski Sangwangsimni¹⁷ opravili pilotno anketo.

16. Vrednost 13 let starega stanovanja v naselju Byeoksan neposredno ob potoku Cheonggye je leta 2005 presegla 8.200 EUR za pyong, kar je 27 % več kot pred prenovo. V tem času je cena stanovanj v bližnjem Majang-dong zrasla kar za 300 % (Dong-A Ilbo, 3. 10. 2005).

17. Izgovarjamo Sangoangsimni. V anketi je sodelovalo 95 anketirancev, ki v soseski živijo ali delajo. Sangwangsimni oziroma Wangsimni 1-dong je imel leta 2005 14.691 prebivalcev; leži ob spodnjem toku potoka Cheonggye v mestnem okrožju Seongdong-gu (Seoul Metropolitan Government 2005b). Soseska je bila izbrana kot kraj pilotne ankete, ker ima v primerjavi z drugimi soseskami na tem območju daljšo zgodovino, majhna nihanja števila prebivalstva in dokaj homogeno družbeno strukturo, zaradi česar se je zdelo verjetno, da bi Cheonggyecheon v soseski lahko igral vlogo tradicionalnega skupnostnega prostora.

Pri tem nas je zanimalo tudi, kako so na predstavo lokalnih prebivalcev o potoku vplivala množična občila. Rezultate naše ankete smo primerjali s podobno anketo, opravljeno med prebivalci Seula, in z analizo poročanja lokalnih množičnih medijev o prenovi¹⁸ (Tabela 2). Slednja je pokazala, da je bilo 61 % vseh poročil prenovi naklonjenih, 13 % je bilo nevtralnih, medtem ko je bilo 26 % poročil do prenove kritičnih. Mediji so najpogosteje poročali o izboljšanju kakovosti življenjskega okolja. Po njihovem poročanju naj bi prenova potoka pozitivno vplivala še na lokalno industrijo, podobo Seula in na turizem. Na splošno so bila poročila pozitivna ali pa vsaj nevtralna še glede učinkov na kulturno industrijo v Seulu in na njeno ponudbo. Med negativnimi vidiki prenove potoka je v poročilih prevladovalo poročanje o slabi integraciji prenovljenega potoka v obstoječe okolje, neustreznosti načrtovane infrastrukture, vprašljivi ekološki sanaciji potoka in o neprimernem odnosu do zgodovinske in kulturne dediščine (Seoul Development Institute 2005).

Tabela 2: Poročanje množičnih medijev o učinkih prenove potoka Cheonggye.

	pozitivno	nevtralno	negativno
Kvaliteta življenja	95 %	5 %	0 %
Oživitve lokalne industrije	80 %	0 %	20 %
Podoba Seula	75 %	15 %	10 %
Turizem	74 %	18 %	8 %
Kultura	66 %	29 %	5 %
Odnos do kulturne dediščine	34 %	24 %	42 %
Ekološka sanacija	32 %	15 %	53 %
Integracija v obstoječe okolje	18 %	6 %	76 %
Infrastruktura	12 %	16 %	72 %

Vir: Privrejeno po Seoul Development Institute (2005: 33).

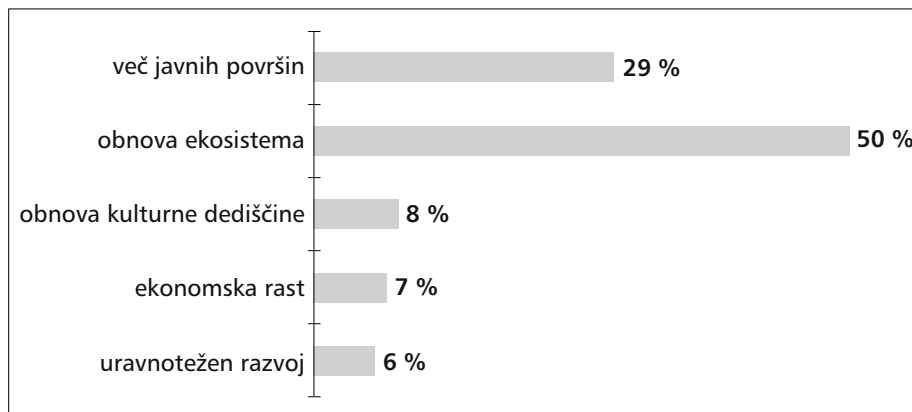
Kljub razmeroma kritičnemu poročanju množičnih občil o ekološkem vidiku prenove pa je glede slednjega med prebivalci Seula prevladalo »dominantno mnenje« mestne vlade, o katerem govorita Cho (2003) in Lee (2005). Glede na anketo,¹⁹ izvedeno v času neposredno po otvoritvi, namreč vidimo, da polovica anketiranih verjame, da je bila obnova ekosistema najpomembnejši rezultat prenove potoka Cheonggye (Slika 3). Kaže, da sta na mnenje prebivalcev o prenovi bolj kot poročila množičnih občil vplivala njena dominantna podoba in pomen, ki sta ju posredovala mestna vlada in župan Lee. Na eni strani se je ideološka podoba prenove oblikovala skozi javne diskurze, ideološki učinek pa je imela tudi neposredna izkušnja prebivalcev s prenovljenim prostorom. Ne glede na svojo sicer izumetničeno podobo je novi Cheonggyecheon prebivalcem mesta dajal videz resnično pristne narave in je predstavljal bistveno spremembo glede na zelo

18. Analiziranih je bilo 334 poročil v korejskih množičnih občilih, povezanih s prenovno Cheonggyecheon in nastalih od 1. 9. 2005 do 30. 11. 2005 (Seoul Development Institute 2005).

19. V anketi je sodelovalo 2.210 prebivalcev Seula (Seoul Development Institute 2005).

slabo stanje potoka pred prenovo. Potok je prvi mesec po njegovi otvoritvi obiskalo 46 % anketirancev.

Slika 3: Kaj je najpomembnejša posledica prenove Cheonggyecheona?
(N = 2.210).

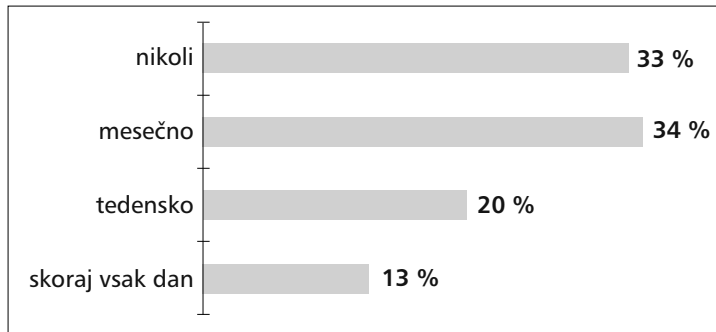

Vir: Prirejeno po Seoul Development Institute (2005: 28).

Glede na rezultate naše pilotne ankete v soseski Sangwangsinni je jasno, da je prenova potoka spremenila vsakdanje življenje v soseski. Potok je postal del njene širše prepoznavnosti, saj se je 74 % vseh anketirancev strinjalo, da je soseska sedaj poznana tudi kot del mesta, povezan z območjem Cheonggyecheon. Pri tem se mnenje, ki ga imajo prebivalci soseske o posledicah prenove, ne razlikuje pomembneje od rezultatov prej navedene ankete med prebivalci Seula. 48 % anketirancev v soseski Sangwangsinni je namreč menilo, da sta najpomembnejši posledici prenove obnovljeni ekosistem in boljše okolje, 41 % jih je menilo, da so to nove javne površine, 6 % jih je videlo pomen v lepši podobi soseske in samo 6 % jih je menilo, da je prenovljeni Cheonggyecheon pomemben za gospodarski razvoj soseske. Tudi med lokalnim prebivalstvom je glede pomena prenove potoka, kot kaže, prevladalo dominantno mnenje mestne vlade.

Hkrati pa so rezultati ankete v soseski Sangwangsinni pokazali, da 33 % anketirancev od otvoritve oktobra 2005 do avgusta 2006 potoka še ni obiskalo, kljub temu da živijo ali delajo neposredno ob njem. Velik je bil tudi delež tistih, ki potok obiskujejo zelo redko. Samo 33 % anketirancev je povedalo, da potok obiskujejo skoraj vsak dan ali vsak teden (Slika 4). Če pogledamo zgolj anketirance, ki živijo bližje potoku, se delež tistih, ki potok obiskujejo pogosteje, sicer poveča. Vseeno pa je še vedno 26 % vprašanih povedalo, da potoka še ni obiskalo, kar je presenetljivo vsaj iz dveh razlogov. Visok delež anketirancev je namreč povedal, da večino svojega prostega časa preživlja prav v domači soseski, hkrati pa večina vprašanih v soseski pogreša več javnih prostorov in dejavnosti. Kraj, kjer anketiranci običajno preživljajo prosti čas ob koncu tedna, torej ne vpliva neposredno na njihovo obiskovanje potoka Cheonggye. Med tistimi, ki potok obiskujejo dnevno ali tedensko, jih konce tedna v domači soseski pogosto ali zelo pogosto sicer preživlja 85 %, vendar tudi 64 % anketirancev, ki potoka še niso obiskali, pogosto ali zelo pogosto konce tedna preživlja v domači soseski.

Slika 4: Kako pogosto v prostem času obiščete Cheonggyecheon?
(N = 95).

Vir: Pilotna anketa v soseski Sangwangsimni.

Z izjemo kraja rojstva glede na spol, starost, izobrazbo in prihodke nismo ugotovili pomembnejših razlik glede pogostosti obiskovanja potoka Cheonggye ali pa je bilo število odgovorov premajhno za gotovo sklepanje o morebitni povezavi. Zato bi vsaj glede na rezultate naše pilotne ankete odnos do prenovljenega potoka težko pojasnjevali z razredno pripadnostjo anketirancev. Edino razliko med njimi najdemo glede na kraj rojstva. Med tistimi, ki potoka še niso obiskali, je namreč delež anketirancev, ki so rojeni v Seulu, precej manjši kot med anketiranci, ki potok obiskujejo dnevno ali tedensko. Pogostejše obiskovanje prenovljenega potoka, ki ga opazimo med anketiranci, rojenimi v Seulu, je morda povezano z lokalno kulturo prebivalcev soseske Sangwangsimni in skupnostnim pomenom, ki ga je Cheonggyecheon nekoč že imel za lokalno prebivalstvo. Večji del v Seulu rojenih anketirancev namreč v soseski prebiva relativno daljše obdobje. 28 % vprašanih v soseski živi 20 let ali več, kar je v Seulu zelo dolgo obdobje.²⁰ Tako 71 % tistih, ki potok obiskujejo pogosteje, v soseski živi deset let ali več. Dolžina bivanja v soseski pa je povezana tudi s predstavo, ki jo imajo anketiranci o njeni preobrazbi. 61 % anketirancev meni, da je življenje v soseski po prenovi potoka boljše, medtem ko jih 30 % pravi, da ni razlike. Le manjši del anketirancev je mnenja, da se je življenje v soseski po prenovi poslabšalo. Pri tem kar 82 % tistih, ki menijo, da se je po prenovi življenje v soseski izboljšalo, dnevno ali tedensko obiskuje Cheonggyecheon. Pogostost obiskovanja potoka in dolžina bivanja v soseski sta torej povezani s predstavo, ki jo imajo lokalni prebivalci o preobrazbi soseske.

5 Zaključek: Cheonggyecheon kot skupnostni prostor?

Rezultati pilotne ankete so tako deloma potrdili podmeno o izključevalni naravi prenovljenega območja Cheonggyecheon, vendar pa ne povedo vsega o vzrokih, zakaj del lokalnega prebivalstva v soseski Sangwangsimni novega prostora ne uporablja. Na splošno velja, da je posameznikova izkušnja prenovljenega prostora na eni strani

20. Prebivalci Seula se v povprečju selijo vsakih 5 do 6 let (Seoul Metropolitan Government 2005b).

odvisna od njegovega osebnega razmerja do konkretnega prostora in materialnih ali simbolnih okoliščin, pod katerimi je doživljal preobrazbo. Na drugi strani na posameznikovo izkušnjo vpliva prepričljivost diskurzivnih praks, ki tem spremembam določajo smisel in pomen. V primeru prenove potoka Cheonggye je na prevladujoče diskurze močno vplivala mestna vlada. Družbeno soglasje o ciljih in pomenu prenove je bilo tako posledica hegemonistične politike in ni temeljilo na širokem angažmaju različnih s prenovo povezanih akterjev, kar je na lokalni ravni pripeljalo do določene družbene polarizacije, ki je med drugim vplivala tudi na to, da nekateri prebivalci in družbene skupine prenovljenega potoka ne prepoznajo kot »svoj« vsakdanji življenjski prostor. Cheonggyecheon se v tem pogledu precej razlikuje od podobnih tradicionalnih skupnostnih prostorov v bližini, za katere so značilni vključevalnost, heterogena raba, stanje stalne preobrazbe, hibridnost in sočasnost. Pri tem ne gre toliko za vključevalni značaj prostora sam po sebi. Z vidika reprodukcije lokalnih kultur je pomembna zlasti odprtost teh prostorov za integracijo starega in novega, za povezovanje uporabnikov oziroma združevanje globalnega in lokalnega. Prav zato težko govorimo o prenovljenem potoku kot skupnostnem prostoru, če naj slednjega razumemo kot neinstitucionalno in razmeroma avtonomno obliko javnega. Nasprotno je Cheonggyecheon instrumentalno načrtovan in nadzorovan prostor, katerega raba in pomen sta določena vnaprej predvsem zaradi njegove strateške vloge kot enega osrednjih globalnih prizorišč v mestu in zaradi pričakovanih gospodarskih in političnih učinkov prenove na lokalni ravni.

V javnem diskurzu o prenovi potoka močno izpostavljene ekološke in lokalne koristi prenove so dejansko ostale drugotnega pomena. Mestna vlada je kulturne in okoljske zahteve prebivalcev in njihova stvarna pričakovanja glede prenove izrabila kot opravičilo za legitimacijo lastnih gospodarskih in političnih ciljev ter kot krinko za svoje razvojne načrte. V povezavi z domnevnim nacionalnim interesom, ki da je tesno povezan s prenovo, so oblastniki javnosti posredovali načrtovano podobo potoka Cheonggye, ki je bila po svojih učinkih nedvomno ideološka in je kot takšna legitimirala trenutna razmerja moči v družbi. Zato ne preseneča, da se je med civilnodružbenimi združenji in lokalnim prebivalstvom oblikovalo nezaupanje do mestne vlade in njenih politik, katerih učinki so bili pogosto v nasprotju z deklariranimi cilji. Zaradi prenove se je sicer izboljšala kakovost okolja v mestnem središču, prebivalci mesta pa so pridobili nove parkovne površine. Vendar so se na območju sočasno močno dvignile cene stanovanj in stroškov, zaradi česar bo najverjetneje moral velik del lokalnega prebivalstva območje zapustiti. Kot kaže, bo prenova Cheonggyecheon v prihodnje med glavnimi razlogi za gentifikacijo delov starega mestnega središča, kar postavlja pod vprašaj ostale sicer pozitivne učinke prenove za lokalno prebivalstvo.

Namen študije je bil spoznati širši družbeni okvir prenove območja Cheonggyecheon in oblikovati vprašanja za nadaljnje raziskovanje izključenosti posameznih družbenih skupin iz javnih prostorov v mestih. Zaradi nekaterih objektivnih omejitev raziskave, časovnih in zlasti jezikovnih, je v zaključku težko predstaviti trden in enoznačen sklep glede vzrokov za ugotovljeno izključevalno naravo prenovljenega potoka. Ne glede na to lahko vseeno povzamemo, da med razloge za takšen položaj spadajo (1) odtujenost mesta kot politične institucije, ki je med drugim posledica instrumentalizacije javnega

za gospodarske in politične cilje vladajoče elite, (2) prevladovanje tistih diskurzov o prenovi, ki so skušali enoznačno uveljaviti pomen prenovljenega Cheonggyecheon, (3) omejevanje in vnaprejšnje določanje rabe prostora, doseženo z oblikovanjem prostora ter stalnim elektronskim in fizičnim nadzorom njegovih uporabnikov in (4) specifične kulture lokalnih prebivalcev, ki posredno vpliva na njihovo vsakodnevno rabo javnih prostorov in na pomene, ki jih tem prostorom pripisujejo. Kot globalno prizorišče je Cheonggyecheon sicer načrtovan in oblikovan tudi v navezavi na lokalni prostor in kulturo, a z njima ostaja brez smiselne povezave. Vloga prenovljenega potoka Cheonggye kot skupnostnega prostora ter kraja reprodukcije civilne družbe in lokalnih kultur v mestu je zato razmeroma omejena.

Literatura in viri

- Borja, Jordi (2003): *La ciudad futura como proyecto colectivo*. Barcelona, metrópolis mediterránea, 4: 110–115.
- Castells, Manuel (2000): *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell.
- Cho, Hee-Yeon (2000): Democratic Transition and Changes in Korean NGOs. *Korea Journal*, 40 (2): 275–304.
- Cho, Myung-Rae (2002): Civic Spaces in Urban Korea: The Spatial Enrichment of Civil Society. *International Development Planning Review*, 24 (4): 419–432.
- Cho, Myung-Rae (2003): Dispute on the Cheonggye Stream Reconstruction Project. *Civil Society*, 42 (3). Dostopno na <http://www.ccej.or.kr> (15. 6. 2007).
- Chosun Ilbo (2005): Cheonggye Stream Named Hit Product of 2005, 21. 12. 2005.
- Day, Graham (2006): *Community and Everyday Life*. London: Routledge.
- Dong-A Ilbo (2005): A Cheonggyecheon View Is Worth 70 Million Won, 3. 10. 2005.
- Douglass, Mike, K. C. Ho in Ling Ooi Giok (2002): Civic Spaces, Globalisation and Pacific Asia Cities. *International Development Planning Review*, 24 (4): 345–361.
- Ha, Seong-Kyu (2002): The role of NGOs for low-income groups in Korean society. *Environment & Urbanization*, 14 (1): 219–229.
- Hill, Richard Child, in Kim Joon Woo (2000): *Global Cities and Developmental States*: New York, Tokyo and Seoul. *Urban Studies*, 37 (12): 2167–2195.
- Hwang, Kee-Yeon, in Rah Tae-Joon (2005): Cheonggyecheon bogwon saeobeui galdeung kwalli sarye buseok (Three Keys to the Success of Cheonggyecheon Restoration Project: Conflict Management Strategies). *Seoul Studies*, 6 (12): 169–190.
- Hočevar, Marjan (2000): *Novi urbani trendi. Prizorišča v mestih – omrežja med mesti*. Ljubljana: FDV.
- Joong-Ang Daily (2006): Market Down, Damp Outlook, 21. 6. 2006.
- Kim, Jin-Ai (2005): New town saeobeun ‘dosi jeongchaeg’i anira ‘gaebal saeob’i doeeobaryeota. Developer Lee Myung-Bak ui new town saeop (New Town Project has become ‘Development’ not ‘Urban policy’). Developer Lee Myung-Bak’s New Town Project. Seoul: Seoul Forum.
- Kos, Drago (2002): Multiplication of Spatial Identities. V M. Hočevar, F. Trček (ur.): *Glocal Localities*: 9–13. Salzburg: Kulturverlag Polzer.
- Križnik, Blaž (2005): Ideološki učinki mestne prenove. *Urbani izziv*, 16 (1): 29–35.

- Kyug-Hyang Sinmun (2004): Hands Off the Cheonggyecheon's Cultural Properties, 26. 7. 2004.
- Lee, Jei-Sun (2005): Cheonggyecheon Revisited. *Civil Society*, 50 (3). Dostopno na <http://www.ccej.or.kr> (15. 6. 2007).
- Lee, Ki-Suk (2003): Seoul's Urban Growth in the 20th Century: From Pre-modern City to Global Metropolis. V Kim Kwang-Joong (ur.): *Seoul, Twentieth Century: Growth & Changes of the Last 100 Years: 21–90*. Seul: Seoul Development Institute.
- Machimura, Takashi (1997): Building a Capital for Emperor and Enterprise: The Changing Urban Meaning of Central Tokyo. V Kim Won Bae in dr. (ur.): *Culture and the City in East Asia: 151–166*. Oxford: Oxford University Press.
- Nahm, Kee-Bom (2001): Emerging New Industrial Cluster along the Cheonggyecheon-ro and Its Social Capital. *Hanguk gyeongje jiri hakhoiji (Korean Economic Geography Journal)*, 4 (2): 79–96.
- OECD (2005): *OECD Territorial Reviews: Seoul, Korea*. Pariz: OECD Publications.
- Rowe, Peter G. (2005): *East Asia Modern, Shaping the Contemporary City*. London: Reaktion Books.
- Ryu, Jeh-Hong (2004): Naturalizing Landscapes and the Politics of Hybridity: Gwanghwamun to Cheonggyecheon. *Korea Journal*, 44 (3): 8–33.
- Sassen, Saskia (2001): *The Global city: New York, London, Tokyo*. Princeton: Princeton University Press.
- Seoul Development Institute (2002): *Seoulkwa segyedaedosi (Seoul and World Cities)*. Seul: Seoul Development Institute.
- Seoul Development Institute in Nomura Research Institute (2003): *Can Seoul become a World City?* Seul: Seoul Development Institute.
- Seoul Development Institute (2005): *Cheonggyecheon jangso marketing gibbon bangan yeongu (A Study on the Basic Plan of Cheonggyecheon Place Marketing Strategy)*. Seul: Seoul Development Institute.
- Seoul Metropolitan Government, Cheonggyecheon Restoration Project Headquarters (2004): *Cheonggyecheon Restoration*. Seul: Seoul Metropolitan Government.
- Seoul Metropolitan Government (2005a): *Back to a Future, Cheonggyecheon Restoration Project*. Seul: Seoul Metropolitan Government.
- Seoul Metropolitan Government (2005b): *Seoul Statistical Yearbook 2005*. Seul: Seoul Metropolitan Government.
- Short, John Rennie (2004): *Global Metropolitan, Globalizing cities in a capitalist world*. London: Routledge.
- The Korea Times (2005): *Chonggyecheon Reborn as Eco-Friendly Stream*, 30. 9. 2005.
- Times Asia (2006): *Saving Seoul*, 15. 5. 2006.

Naslov avtorja:

Blaž Križnik
Jagoče 13b,3270 Laško
03-5731062
blaz.kriznik@guest.arnes.si

RECENZIJE KNJIG

uredila Dejan Jontes in Lucija Mulej

Aleksander Sašo Slaček Brlek

Igor Bahovec: Skupnosti – teorije, oblike, pomeni.

Ljubljana: Sophia, zbirka Razgledi 2005.

272 strani (ISBN 961-6294-72-5), 16,28 evrov

Ideja skupnosti je pri klasikih sociologije postala predmet zanimanja predvsem zaradi temeljnih družbenih sprememb, ki so takrat pretresale zahodne družbe in odpirale vprašanja o odnosih med tradicijo in modernizacijo, med razpadom in integracijo, med konfliktom in konsenzom. Zato ni presenetljivo, da je v sodobnosti, ko mnogi avtorji menijo, da se pomikamo v novo družbeno obliko (pa čeprav se ne morejo poenotiti o njenem imenu in pomenu), skupnost spet na dnevnem redu razprav.

Igor Bahovec skuša utemeljiti mesto skupnosti v »postmodernem« svetu. Začne s poglobljenim pregledom treh pojmovanj skupnosti pri klasikih sociologije: Tönniesovim razlikovanjem med idealnima tipoma družbe in skupnosti, Durkheimovim pristopom k ohranjanju družbene solidarnosti in vlogi intermediarnih institucij ter Webrovo konceptualizacijo dveh tipov družbenih odnosov (*Vergemeinschaftung* in *Vergesellschaftung*). Nadaljuje s pregledom nekaterih sodobnih teorij skupnosti, kjer se opira predvsem na Parsonsa, Sorokina in Bellaha. Tukaj postane očitna nereflektirana konzervativna usmerjenost knjige. Tako denimo avtor ne pojasni, zakaj je izbral zgolj teorije, ki se ukvarjajo s problemom skupnosti v okviru problema družbene kohezivnosti, zanemari pa teorije, ki skupnost vidijo kot (kontrafaktični) ideal, ki mora biti udejanjen skozi bolj ali manj radikalne reforme: npr. pri mladem Marxu ali pa pri Deweyju, ki je razvoj skupnosti nerazdružljivo vezal na demokratične reforme, ter seveda pri Giddensu in Beckih, ki prisilnost vidijo vpisano v samo jedro majhne družine moderne – skupnosti *par excellence*. Deweyjeva odsotnost je še posebej nerazumljiva, saj se je ameriško komunitarno gibanje – ki ga avtor obširno predstavlja v poznejših poglavjih – močno naslanjalo na njegove ideje.

Po tem pregledu avtor predstavi lastno pojmovanje pristnosti skupnosti, ki jo meri po tem, v kolikšni meri omogoča razvoj v njej udeleženi osebami. Podrobneje razdela značilnosti pristnih skupnosti in jih loči od t. i. psevdoskupnosti (npr. enklav življenjskega stila). Skupnostne odnose v navezavi na prej obravnavane teorije loči od pogodbenih in prisilnih odnosov kot idealni tip. Vprašanje, v katerih okoliščinah skupnosti omogočajo razvoj posameznika in v katerih so manifestacija zgolj površinskih vezi ali pa delujejo celo destruktivno, je izjemno pomembno, še posebej če se strinjamo z Deweyjevo trditvijo, da je demokracija »prav ideja o življenju skupnosti« (1927/1999: 112). Želeli bi si, da bi Bahovec, potem ko je vpeljal normativni ideal pristne skupnosti, več prostora posvetil okoliščinam, v katerih je ta lahko udejanjena in v katerih se lahko izognemo bolj destruktivnim ali zgolj površinskim oblikam odnosov. V tem poglavju postane mestoma moteče tudi avtorjevo prehajanje v polje religioznega diskurza; tako lahko na strani 85 preberemo: »Za skupine, v katerih prevladuje tip odnosov pristne skupnosti, so značilne celovite vezi, ki se dotikajo človekovega bistva.«

V nadaljevanju opiše svoje razumevanje »postmodernosti«, ki jo povezuje s fragmentiranjem identitet, koncem velikih zgodb in »tlečo krizo smisla«. Vztraja na tem, da radikalni dekonstruktivizem, ki zahteva zgolj pasivno toleriranje drugega, ni zadostna rešitev problemov »postmoderne«, temveč sta potrebna aktiven dialog in vpletenost. Takšno dialoškost, ki naj bi vodila tudi iz sodobne krize smisla in omogočala reševati normativne konflikte med radikalno različnimi videnji sveta, vidi v intermediarnih institucijah.

Proti koncu knjige predstavi idejo skupnosti, kot se kaže v komunitarizmu in politiki »tretje poti«. Za razliko od prejšnjih poglavij, ki so – čeprav se jim da očitati nereflektirano pristranost – teoretsko poglobljena in v katerih na kreativen način sooča različne teorije, je ta del v veliki meri deskriptiven, avtor ne vzpostavi kritične distance do navajanih idej, ne omenja kritik ko-

munitarizma in »tretje poti«, prav tako pa ne poskuša vzpostaviti povezav s teorijami, ki jih je obravnaval v prejšnjih poglavjih.

Gledano v celoti lahko rečemo, da je knjiga kljub določenim pomanjkljivostim dobrodošel prispevek k obravnavi problema skupnosti. Vse premalokrat srečamo poskus dialoga s klasiki sociologije in Igor Bahovec prepričljivo pokaže, da so njihovi koncepti še kako uporabni pri razumevanju sodobnih pojavov. Teoretskih konceptov se loteva poglobljeno in jih tudi na kreativen način sooča med sabo. Glavna pomanjkljivost knjige je, da avtor ni uspel vzpostaviti zadostne distance do lastnih – skupnosti naklonjenih – prepričanj, kar je najbolj očitno pri navajanju idej komunitarizma in politike »tretje poti«, opazno pa je tudi pri izboru teoretskih osnov. Omeji se na teorije, ki so skupnosti naklonjene, še ožje pa na (zmerno) konzervativna pojmovanja. To seveda ne bi bilo sporno, ko bi avtor svojo pozicijo reflektiral in jo utemeljil s kritiko nasprotnih pozicij. Takšno kot je, je delo precej hermetično in ne vabi k dialogu z drugačnimi pozicijami, ravno dialog pa je, sledeč avtorju, eden najpomembnejših izzivov »postmoderne«.

Literatura:

Dewey, John (1927/1999): Javnost in njeni problemi. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Zorana Medarič

**Tanja Renner, Mateja Sedmak, Alenka Švab,
Mojca Urek: Družine in družinsko življenje v Sloveniji.
Koper: Založba Annales, Knjižnica Annales Majora, 2006.
259 strani (ISBN 961-6033-86-7), 16,27 evrov**

Knjiga *Družine in družinsko življenje v Sloveniji*, delo štirih avtoric, raziskovalk in predavateljic na fakultetah v Ljubljani in Kopru, ki se raziskovalno ukvarjajo z družinami, prinaša celovit vpogled v sodobne družinske trende v Sloveniji in obenem zapolnjuje vrzel v ponudbi literature o družinah v okvirih družboslovnega raziskovanja in publiciranja. Že naslov (družine v množini) nakaže vodilo knjige in perspektivo, skozi katero avtorice obravnavajo naslovno temo, torej na poudarjanje obstoječe heterogenosti oblik in načinov družinskega življenja, med drugim tudi preko kritične obravnave državne politike in retorike, ki družinsko raznolikost pogosto zvede na »edino pravo« družino, tj. tradicionalno jedrno družino. Ker je področje družinskega življenja enako pogosto prežeto z miti, predsodki in stereotipi, avtorice skozi kritično analizo ponujajo drugačne poglede na same definicije, diskurz in predstave o družinah.

Knjiga se družinske tematike loteva obširno in z več vidikov. Tako poleg osnovnih konceptualnih izhodišč ponuja tudi pregled raziskovanja in družinske zakonodaje ter analizo sprememb družinskega življenja v Sloveniji v zadnjih desetletjih; avtorice pa nas popeljejo tudi na manj raziskane poti zasebnosti in družinskega življenja v Sloveniji, saj se lotevajo tudi tem, ki so raziskovalno večkrat prezrte, kot npr. nasilja v družinah, starševstva hendikepiranih, istospolnih partnerstev in družinskega življenja ter življenja v etnično mešanih družinah. Vsako od osmih poglavij, ki sestavljajo knjigo, se osredotoča na enega od vidikov družinskega življenja v Sloveniji.

Čeravno se na prvi pogled zdi definicija družin(e) razmeroma enostavna naloga (»saj vendar vsi vemo, kaj je družina«), pa nas številčnost različnih definicij in iz njih izhajajočih tipologij prepričuje o nasprotnem. V uvodnem poglavju, *Težave s pojmom družine*, se Tanja Renner tako spoprime s težavnostjo opredelitve splošne in vseobsegajoče definicije družine, ki bi morala biti

tako razlikovalna kot tudi inkluzivna, torej taka, ki bi zajela vse oblike in načine družinskega življenja, obenem pa tudi uporabna, operativna. Predstavi paletu različnih definicij in tipologij, njihovih prednosti in slabosti. Kaj torej je družina ali bolje, kaj družine so? Ker na to vprašanje ni enostavnega in enoznačnega odgovora, saj je prav to tema diskusij in razprav že najmanj dve desetletji, avtorica predlaga zastavitev razprave o definiciji družin v okvirih tega, kaj družine počno in kaj v družinah počnemo.

Poskusu opredelitve samega pojma smiselno sledi umestitev nadaljnjih poglavij, ki obravnavajo posamezne segmente družinskega življenja, v širši kontekst. Naslednje poglavje, *Uvod v raziskovanje družin in družinskega življenja v Sloveniji*, tako prinaša vpogled v stanje na področju raziskovanja družin v Sloveniji, statistični presek stanja na področju družinskega življenja in pa oris trendov spreminjanja družin v Sloveniji, ozre pa se tudi v preteklost skozi pregled družinske zakonodaje od začetka 20. stoletja do danes. Značilnost, ki opredeljuje raziskovanje družin v Sloveniji, ki je nekoliko intenzivnejše šele v zadnjem desetletju, sta njegova fragmentiranost in nesistematičnost.

Alenka Švab v nadaljevanju predstavi *spreminjanje družinskega življenja* v Sloveniji, ki se kaže v spreminjanju družinskih kompozicij ter spremembah maritalnega in rodnostnega vedenja. Avtorica podrobneje analizira štiri teme: materinstvo, »novo očetovstvo«, protektivno otroštvo in spolno konstruiranost družinskega dela. Materinstvo tako tudi v Sloveniji ne predstavlja več nujno prioritete v življenjskem poteku žensk, ki se prav tako ne identificirajo izključno z vlogo matere. Odločitev za otroke se pogosto prestavlja v poznejša obdobja, vse več žensk pa se zanje sploh ne odloči. O pojavu »novega očetovstva« govorimo ob aktivnejši vlogi očetov pri vzgoji, skrbi za otroke in pri družinskem delu. Podatki kažejo, da je v Sloveniji kljub povečani pripravljenosti očetov za aktivno očetovanje skrb za otroke še zmeraj v domeni žensk. Podobno je z družinskim delom – na vrednotni ravni, v okviru subjektivnih percepcij in na ravni retorike je navzoče razmišljanje o enakopravnejši delitvi dela v družini, dejansko pa je to še zmeraj izrazito spolno asimetrično. V nadaljevanju avtorica predstavi tudi pojav t. i. protektivnega otroštva, intenzivnejšo skrb za otroke, za njihovo blaginjo in razvoj.

Naslednje poglavje Tanje Renner osvetli dinamiko odraščanja sodobne generacije v družinah v kontekstu t. i. »generacijskega miru«, ki jo opredeljuje. Avtorica nas sooči z vprašanji: Zakaj so mladi v Sloveniji vse bolj podobni svojim staršem? In kako to, da umanjka generacijski konflikt, da se mladi ne konstituirajo v razliki, zavračanju staršev, kot so se prejšnje generacije? Intenzivne spremembe v odraščanju sodobnih generacij mladih se kažejo tudi v odmiku mladih iz javne v zasebno sfero, v družino, partnerstvo, pa tudi v podaljšanju odvisnega življenja v okviru t. i. LAT-faze. Avtorica odgovore na omenjene trende išče v družbenih in strukturnih spremembah, kot sta npr. kriza države blaginje in vpliv tranzicije, pa tudi v spremenjenih razmerjih med otroki in starši, ki se kažejo v večji vzajemni zaupnosti, pomoči in druženju. Izjemno zanimiva je tudi izpostavljena hipoteza, da je v spremenjenih razmerah družbe tveganja v Sloveniji socialno ranljiva večina mladih in ne zgolj manjši del. Ugotovitve poglavja podkrepijo empirični rezultati različnih študij mladine, izvedenih v slovenskem prostoru.

Položaj istospolnih partnerstev in družin je obravnavan v okviru poglavja Alenke Švab in Mojce Urek pod naslovom *Nove partnerske in družinske oblike – primer istospolnih partnerskih zvez in družin v Sloveniji*. Da je življenje gejev in lezbijk v Sloveniji še zmeraj prežeto z velikimi družbenimi pritiski, izpričujejo tudi rezultati empiričnih raziskav. Njihova partnerska razmerja običajno zaznamujejo prikrivanje in skrb pred odzivi heteronormativne družbe. Še toliko manj pa so v družbi sprejete istospolne družine (tema, ki je v Sloveniji še vedno tabuizirana), ki se poleg doživljanja podobnih pritiskov kot istospolna partnerstva soočajo še s konstantnimi pravnimi in povsem praktičnimi problemi. V nadaljevanju so izpostavljene konceptualne zagate in problem brezpravnosti istospolnih družin v Sloveniji, analizirani pa so tudi argumenti, uporabljeni proti legalizaciji istospolnega starševstva.

Tudi partnerske zveze, spolnost in še zlasti starševstvo hendikepiranih so pogosto prežeti s predsodki in miti, ki se jim v poglavju z naslovom *Hendikepirani starši* posveti Mojca Urek. Čeprav je v družbi moč zaznati določene spremembe v družbenih percepcijah in pa v dosegljivosti družbenih vlog z določeno veljavo hendikepiranim, nam avtorica skladno z rdečo nitjo knjige predstavi številne mite, ki še zmeraj prežemajo njihovo življenje in se vežejo na omenjene sfere življenja. Tako se hendikepiranih navadno ne dojema kot seksualna bitja, soočajo pa se tudi z izrazito negativnimi stališči do njihovega potencialnega starševstva. Kot protiutež avtorica izpostavi pozitivne vidike odraščanja v družinah s hendikepiranimi starši, kot je npr. sprejemanje hendikepa kot nekaj samoumevnega in posledično zmanjševanje tovrstnih predsodkov.

S stereotipi prežeta in pogosto prikrita tema o temučnejši plati življenja v družinah je tudi *nasilje v družinah*, ki ga predstavi Mateja Sedmak v sedmem poglavju. Avtorica oriše spremembe na področju družbene aktualizacije nasilja v družinah od 80. let prejšnjega stoletja, ko so zlasti nevladne organizacije v Sloveniji začele opozarjati na to problematiko. V osrednjem delu so predstavljeni rezultati obsežne empirične raziskave, izvedene na temo nasilja v družinah, ki prikazujejo razsežnost nasilja v družinah v Sloveniji, odzive nanj in ozaveščenost javnosti nasploh. V prispevku avtorica izpostavi tudi potrebo po zakonodajnih spremembah na področju nasilja v zasebni sferi.

V zadnjem poglavju Mateja Sedmak predstavi še eno manj raziskano družinsko stvarnost, in sicer življenje v etnično mešanih družinah, v katerih so znotrajdružinska dinamika ter kulturna, jezikovna in religiozna raznolikost bile in so še (tudi pod vplivom jugoslovanske ideologije medetnične strpnosti) raziskovalno prezrte in neproblematizirane. Prispevek prinaša zanimive empirične podatke o etnično mešanih družinah, zlasti na področju slovenske Istre, pa tudi vpogled v življenje in dileme tistih, ki živijo v tovrstnih partnerstvih, kot tudi otrok, ki se že zgodaj spoprimejo z identitetnimi vprašanji in etničnim samoopredeljevanjem. Avtorica posebej izpostavi potrebo po bolj poglobljenem preučevanju tovrstnih partnerstev in družin v globalizacijskih razmerah naraščajočih migracij in mobilnosti nasploh.

Predstavljena monografija, ki prikaže raznovrstnost družinskih oblik in načinov življenja, je prva, ki celovito predstavlja aktualne družinske trende v Sloveniji, podkrepjene z rezultati empiričnih študij, in, kar ni nepomembno, obenem relativizira samoumevno pojmovanje zasebnosti, družin in družbenih vlog ter izpostavlja manj vidno v družinskem življenju. Kot taka bo, kar je nakazano že v samem uvodu knjige, zagotovo zanimiva za vse tiste, ki se raziskovalno ukvarjajo z družinami, za študente in študentke družboslovnih usmeritev, pa tudi za socialne delavce in delavke ter vse zaposlene v skrbstvenih poklicih, in nenazadnje tudi za širšo zainteresirano javnost.

Mitja Durnik

Ksenija Šabec: Homo europeus – Nacionalni stereotipi in kulturna identiteta Evrope. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, zbirka Kult, 2006.
302 strani (ISBN 10 961-235-260-7), 20 evrov

Pričujoča razprava načenja problem velikokrat poenostavljeno definirane binarne konstrukcije in pojmovanja tega, da smo »mi« boljši od »onih«, ki so »nebodigatreba« neke delujoče skupnosti. Avtorica poskuša povezati pojma stereotip in predsodek z nacionalnimi identitetami, ki pa v zadnjih letih intenzivno prehajajo na evropsko raven in na njej iščejo mesto zaznave. Ob tem

se postavlja vprašanje, kaj je seštevek teh nacionalnih identitet in ali smo res blizu oblikovanja nekega skupnega zavedanja evropskosti, ob tem pa gre lahko razmišljanje v smeri tega, ali je skupna evropska identiteta resnična *raison d'être* delovanja in kulminacije idej ter »ideološka podstat« neke prihodnje nadržave.

Ugotovitve gredo v prid tezi, da so nacionalne identitete še vedno prevladujoča oblika kolektivnih identifikacij v primerjavi z nadnacionalnimi in da je konstrukcija evropske kulturne identitete zaenkrat predvsem projekt družbenih, političnih in ekonomskih elit, ki pri tem projektu premalo upoštevajo participacijsko abstinenco državljanov in razloge zanjo.

Avtorica se spogleduje z definicijo, da so predsodki zelo subtilne in trdovratne mikroideologije sveta, v katerem ideologija deluje »prikrito in zvijačno«. Za razliko od makroideologij (mitologij, religij, politik) predsodki niso vezani na državne institucije, temveč na vsakdanji svet, na vsakdanjo življenjsko »realnost«. Lahko bi celo pritrdili dejstvu, da so predsodki individualne in kolektivne omejitve pri percepciji »nekega drugega«, nekega individuuma z »druge strani«, ki za nas pomeni neko selekcijsko nevarnost, neko iracionalno tvorbo, ki v percepciji »drugega« zamejuje individuum ali kolektiv. Mikroideologije so nekakšne neformalne institucije, katerih namen je prevajanje nekaterih oblik diskriminacije, dominance ter podrejenosti in sovražnosti med »družbenimi kolektivi«.

Avtorica se pri svojem raziskovanju omenjenega fenomena naslanja na opredelitev, ki razume in definira stereotipe kot vrednotne reprezentacije družbenih pojavov in ljudi, ki predstavljajo oblike sodb z negativnimi ali pozitivnimi konotacijami in z bolj ali manj močnimi prepričevalnimi elementi. Stereotipi ob tem navadno niso plod iracionalizmov individuuma, temveč konstrukt ali koncept družbe ali okolja, del družbene – kolektivne tradicije. Stereotipiziranje deluje kot poskus zanikanja fleksibilnega mišljenja, da bi se s tem ohranile strukture moči, ki jih običajno vzdržuje. Kot se strinja avtorica, stereotipi skušajo izničiti napetost med različnimi možnostmi in alternativami.

Kako opredeliti družbeni kontekst, v katerem je lahko vsakdo enkrat »drugi«? Razlike v spolu in spolnih usmeritvah, rasni in etnični pripadnosti, religiji in družbenem statusu sprožajo najmočnejše predsodke in stereotipe med ljudmi. Obenem pa so to prav tiste oblike pripadnosti, katerim je kljub številnim protestnim gibanjem uspelo ohraniti t. i. »ideološki model človeka« v sodobnih evropskih družbah. *Zdrav heteroseksualni moški, belec, pripadnik zahodne urbane kulture in liberalnega krščanstva ter srednjega ali višjega družbenega razreda še vedno ostaja norma, v skladu s katero nastaja največ predsodkov in stereotipov.*

Nacionalizme lahko definiramo kot posledico »kvadraturnih iracionalizmov« – iracionalno in zamejeno stereotipiziranje v okvirih binarne percepcije delujočega sveta. Čeprav se zdi, da je nacionalizem nujno povezan z nacionalno državo, po mnenju avtorice to ne drži. Nacionalizem lahko obstaja brez nacionalne države, kar dokazujejo številni primeri (Baski, Kurdi). Nacionalizem pa ne more obstajati vsaj brez ideje o nacionalni državi oziroma določenem nacionalnem teritoriju in brez navezave na etničnost. Binarna delitev na »mi« in »vi« je zelo jasna in očitna prav pri nacionalizmih – gre za diskrepanco med skupino, ki ji posameznik pripada, in skupino, ki ji želi pripadati. Težnja po binarnih delitvah družbenega prostora je eden pokazateljev naraščanja družbene moči predsodkov in stereotipov ter njihovega uveljavljanja v širšem okolju. Ob tem avtorica posreduje »zahtevo«, da bi bilo večjo pozornost treba nameniti t. i. vsakdanjemu nacionalizmu, s katerim se reproducira nacionalna identiteta in ki predstavlja integrativni del strukture evropskih kapitalističnih držav.

Vsakdanje šale in hudomušna pripovedovanja o lastnostih nekega naroda se morda zdijo le »površinska percepcija in hudomušna definicija« nekega subjekta, ki nam ni najbolj pri srcu. Vendar so se te stereotipizacije gradile skozi zgodovino in lahko služijo kot »model« prepoznavne in zaznave, obenem pa je »iracionalno« še vedno močno navzoča določnica. Tako so npr. Irci velikokrat definirani kot dobri pivci, grobi ljudje in odlični pesniki. Obenem pa so zaradi svoje rigidne katoliške vzgoje in restriktivnega cerkvenega izročila večkrat predstavljeni kot spolni

zavrteži s pridihom spolne neizkušeniosti. Anglosaksonske stereotipe dopolnjujejo angleške tipizacije Škotov v 18. stoletju. V angleških očeh je obveljal rek, da Škoti ne potrebujejo deset božjih zapovedi, temveč le osem, saj nimajo »po čem hlepiti niti česa ukrasti«. Že kar obrabljene stereotip pa se nanaša na njihovo domnevno skopost in konzumiranje velikih količin viskija. Tudi o Angležih najdemo veliko stereotipskih predstav. Morda gre v tem kontekstu omeniti le njihov tradicionalni evroskepticizem, ki jih ohranja kot posebno »pleme« v evropski družini narodov. »Ko gre Evropa po desni, grejo Angleži po levi,« bi lahko rekli nekateri. Nekateri pa pri njih vidijo tudi nekatere pozitivne stereotipe, med katere vsekakor spadata poseben smisel in dojemljivost za norčevanje iz lastne kulture in zgodovine.

Angleži pa so v zgodovini kot »velike umazance« dojemali Francoze (predvsem v 17. in 18. stoletju), ko je bilo umivanje in kopanje na francoskem dvoru izredno redko, ob tem pa naj bi slabilo tudi človekovo telo. Tako se še danes uporablja izraz *French Bath* kot prisproda uporabe velike količine parfumov namesto umivanja. Stereotipi o Nemcih pogosto vsebujejo predstavo o njihovi konservativnosti, konformizmu, soglasnosti in previdnosti. Poleg tega so Nemci v očeh drugih prislovično disciplinirani in redoljubni. Nordijci veljajo za nekakšno odmaknjeno kulturo s hladnim pridihom. Posebej gre izpostaviti Norvežane, ki so veliko bolj kot državi zavezani lokalnim skupnostim. Ob tem naj bi bili izmed vseh Skandinavcev najbolj trmasti. Švedom na drugi strani mnogi pripisujejo čemernost in nejevoljnost, Fincem redkobesednost, Dancem pa lahkomišelnost. Ali kot je vsoto omenjenih lastnosti povzel ameriški pisatelj Stuart Miller: »Ne veseli, toda optimistični, z intelektualnim razpoloženjem o prihodnosti, ki naj bi bila dobra in obetavna.«

Kaj pa Rusi? Po mnenju avtorice v mednarodnem političnem diskurzu še vedno velja, da je edino predvidljivo dejstvo v njihovem življenju, da ni nič predvidljivo. Ob tem Rusi veljajo za dobrosrčen, herojski narod, ki je včasih samodestruktiven in vase zaprt, ob tem pa vodka velikokrat poganja njihov življenjski vsakdan. Že obrabljena fraza, da so Rusi sovražniki zahoda, pa je bila determinirana že v obdobju hladne vojne.

Ali so Balkanci v resnici »barbarogenijske« kulture? Sodobni zahodnoevropski pogled uporablja dva »gospodarska odnosa do balkanske stigme«: »pokroviteljski moderni eksotizem«, ki v Balkanu definira in opredeljuje posamezne države kot subjekte »istosti«, prvinskosti, ugodja in slikovitosti. Gre za nekakšen kulturni nadomestek za strast, ki je v anemijo ujetemu Zahodu primanjkuje. »Romantični kapitalizem« pa je nekakšno utelešenje odpora do kapitalistične krutosti Zahoda in njegove potrošniške mentalitete. Opredelitev Balkana je po »jugoslovanskih« vojnah še dodatno »obremenila« pogled z zahodne strani. K. Šabec pri tem opozarja, da je med jugoslovanskimi vojnami prišlo do pojava velike količine literature na variacijo teme balkanskih etničnih identitet in mentalitet, nasilje je glede na nekatere opredelitve »prirojeno« v genih in krvi balkanskih bratov. Omenjeni pojav je nakazoval, tako avtorica, nekakšen prehod iz strokovnih in parastrokovnih razprav v stereotipne ideološke diskurze.

Nadalje avtorica spoznava, da je poskus idealno-tipskega definiranja kulturne, etnične in nacionalne identitete obsojen le na delni uspeh. Prepletenost kulturnega, nacionalnega in etničnega je vseobsegajoča in ob tem o njih ni mogoče govoriti brez »vzvratne navezanosti«. Iz kulturne identitete se napajajo vse druge: od etnične, nacionalne, religiozne do poklicne, spolne in osebnostne. Tako tudi kultura obstaja le, ko ima možnost svojo vitalnost obnavljati iz vira že omenjenih identitet, pogojno rečeno, partikularnejših identifikacij. Zdi se, tako avtorica, da se identitete vedno znova obračajo k svojemu izvoru v preteklosti, s katerim so bile nenehno usklajene, svoje vire jezika in kulture stalno re-definirajo oziroma vedno znova preverjajo v procesu nastajanja. Identitete so oblikovanje znotraj diskurza, obenem pa nastajajo v specifičnih ali posebnih institucionalnih okoljih v posebnih diskurzivnih praksah ter z določenimi strategijami. Pojavljajo se kot nekakšne »igre specifičnih oblik moči«, zaradi tega so bolj posledica razlik in izključevanj kot pa znamenje identičnih, naravno konstruiranih skupnosti.

Spoznanje, ki ga bralcu ponudi avtorica, gre tudi v smeri, da je konstrukcija evropske kulturne identitete, kakršno si je zamislila Evropska unija, v času globalizacijskih procesov nedvomno legitimen in celo dobrodošel način za poskus vzpostavitve tesnejših povezav med članicami Evropske unije. Tesnejše povezave v smislu večje identifikacije z Evropo naj bi sledile predhodnim političnim in ekonomskim integracijam. Različni koncepti evropskih integracijskih procesov in demokratični primanjkljaj Evropske unije ohranjajo evropsko kulturno identiteto na ravni posameznih nacionalnih kultur, prezentacija nacionalnih identitet pa poteka predvsem na osnovi zgodovinsko izoblikovanih stereotipov. Ob tem gre poudariti, da so kulturne identitete nacionalnih držav še vedno prevladujoča oblika kolektivnih identifikacij. Konstrukcija evropske identitete, če naj ostane zvesta modelu vzpostavljanja identifikacij z nacionalno državo, mora izhajati iz lastnega kulturnega spomina, slednji pa je predmet nenehnih izumov, selekcij in amnezij.

Avtorica razpravo zaključuje z vprašanjem, ali se je mogoče izogniti stereotipnim zaznavam. Slednji namreč predstavljajo integrativni družbeni element s tem, da posamezniki ponotranjijo neke predstave, norme in vzorce, ki determinirajo in oblikujejo neko skupnost. Stereotipi so kot braniki meja te skupnosti in obenem služijo pojasnjevanju, opravičevanju in racionaliziranju vedenj, mnenj ali odločitev skupnosti, čeprav pojem iracionalno preveva strukturo te delujoče skupnosti. Stereotipi so del širšega družbenega delovanja in mrežnih odnosov, obenem pa se seštevajo kot vsota posameznih kognitivnih zaznav individuuumov. Ta vsota ni linijska, temveč se vektorsko »širi« v več smeri.

Roman Vodeb

Simona Kustec Lipicer: Poseganje države v civilno družbo – javnopolitična perspektiva. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Znanstvena knjižnica, 2006.
232 strani (ISBN 961-232-242-9), 19 evrov

Tisti, ki smo se že pred leti tako ali drugače ukvarjali s konceptom države in civilne sfere, se nismo mogli opirati na zgledno slovensko literaturo. Potem pa smo na knjižnih policah uzrli knjigo z zgornjim naslovom *Poseganje države v civilno sfero* avtorice Simone Kustec Lipicer. Že samo kazalo in uvod sta veliko obetala – skeptični bralci, ki se dandanes otepajo zateženih metapolitoloških knjig, so si lahko oddahnili. Avtorica se na skoraj 200 straneh na dokaj poljuden način razpiše o državi in civilni sferi. Pri tem se sklicuje na neverjetno veliko avtorjev, predvsem tujih. Bralci – ciljna skupina bralcev so verjetno predvsem študenti – bodo po prebrani knjigi zdravorazumsko zapopadli bistvo državnega poseganja v civilno sfero in njenega reguliranja. Zaželeno pa bi bilo, da bi določena dejstva iz te knjige razumeli tudi politiki – predvsem tisti, ki sedijo v raznih občinskih in mestnih svetih. Resni politiki – v mislih imamo predvsem župane in podžupane (vključno z njihovim strokovnim timom strokovnjakov oz. svetovalcev) – pa bi morali znanja iz te knjige vtakati v korpus svoje politološke vednosti. V skupino potencialnih bralcev moramo uvrstiti še vse tiste državne in civilne ideologe različnih kulturnih praks, ki snujejo to ali ono nacionalno politiko – npr. kulturno (v ožjem pomenu besede) ali športno. Ker knjiga ne spada med t. i. težka branja, je to povsem mogoče oziroma – naš nasvet: kdorkoli se ponuja in aktivno udejstvuje kot ideolog nekega gibanja – bodisi na državni ali lokalni ravni – naj skuša prebrati in razumeti, kar nam je Simona Kustec Lipicer ponudila v svoji knjigi *Poseganje države v civilno sfero*.

Če je avtorici sploh mogoče kaj očitati, je to morda ravno pomanjkanje filozofskih pogledov na teorijo države oz. (katerekoli) ideologije, ki se vselej nanaša na politiko. No, pa saj v teoretski sociologiji mrgoli tudi takšnih metapolitoloških tekstov.

V uvodu knjige je korektno napovedan koncept vsebine oz. dilem, ki jih namerava obdelati. V primež vzame lastnosti in odnose države in civilne sfere kot konstitutivno nasprotujočih si institucij v odnosu do gledišča. Potem jo zanimajo načini, s katerimi državni akterji (»igralci«) – Rastko Močnik jih imenuje »tvorni agenti« – država posega v civilno sfero. Logično pa je, da je vse skupaj smiselno gledati še z vidika učinkov intervencije oz. poseganja teh »tvornih agentov« oz. državnih igralcev (akterjev) v delovanje civilne sfere.

Knjiga je razdeljena na tri oz. štiri dele. Najprej so pojasnjeni načini razumevanja javnopolitične perspektive državne intervencije v civilno sfero in njuna vloga v organizaciji življenja ljudi oz. državljanov. Sledi analiza teoretičnih pogledov na paradigmo država–civilna družba (sfera). Nazadnje so predstavljeni še bistveni atributi države, ki postulirajo poseganje države v »organizacijo življenjskega uživanja«, ki predstavlja srž in bistvo koncepta civilne sfere. V tem prvem delu knjige se avtorica ustavi ob dilemah pozitivnega in negativnega dojemanja poseganja države v civilno sfero. Morda v tem delu bralec ni posebej opomnjen na izhodiščni smisel življenja. Skozi psihoanalitični vidik razumevanja bi namreč lahko rekli, da avtorica dejansko vseskozi govori o načinu organizacije življenjskega uživanja – jasno pa tega dejstva ne izreče. Freudovsko rečeno, je država nekoč nastala zato, da so se ljudje medsebojno (z zakoni in ustavo) dogovorili, kako si bodo čim bolj prijetno organizirali življenje. Država s svojimi intervencijami svojim pripadnikom (državljanom) dviguje aritmetično sredino življenjskega ugodja, posledično pa tudi sreče. Država se mora konstituirati kot »policaj«, ki diktira, do kod in v katero smer se lahko razbohota užitek njenih državljanov, ki jim strokovno rečemo civilna sfera. V metapsihološkem oz. filozofskem jeziku libidinalne ekonomije in Freudovega znamenitega koncepta t. i. prihranka (libidinalne) energije (pri razlagi koncepta smešnega) država kot institucija v povezavi s civilno sfero tvori nekakšno »komedijo vsakdanjega (pre)živetja«. Država s svojo intervencijo dejansko olajša življenje, saj državljanom prihrani dragoceno energijo, ki jo ti občutijo kot ugodje, življenjsko prijetnost. Določene energetske prihranke (v paradigmi smešnice oz. smešnega) človek občuti ugodno, jih »odsmeje«. V paradigmi države, ki prihrani energijo svojemu občestvu, pa država svojim državljanom zagotavlja lagodno življenje, saj marsikaj organizacijskega postori namesto njih. Državljeni se sicer ne smejejo na ta račun, pač pa lahko energijo porabijo za druge načine življenjskega uživanja oz. jo preusmerijo na druga področja. Država jim dela uslugo, in državljanom je na račun državne intervencije v organizacijo njihovega življenja dejansko prijetneje živeti. Seveda se država lahko preveč zažre v civilno sfero – in ravno to dilemo dobro obdela tudi avtorica, ko govori o pozitivnih in negativnih dojemanjih poseganja.

V drugem delu knjige oz. v nekakšnem četrtem sklopu se avtorica osredotoča na analizo zgodovinskega razvoja države in civilne sfere kot dveh institucij z različno logiko v odnosu do (prijetnega) življenja. Relacije obeh institucij (države in civilne sfere) se skozi zgodovinska obdobja spreminjajo. S predstavitvijo antične države oz. polisov bralec z malce truda in logičnim sklepanjem lahko razume paradigmo države v povezavi s civilno sfero. Na tej osnovni oz. zgodovinski paradigmi je mogoče zgledno graditi razumevanje sodobnega koncepta (moderne) države – še posebej v povezavi s civilno sfero. Tisti bralci, ki jih bo zanimala vloga Cerkev oz. religij (in posvetnega) v kontekstu države, bodo na številnih mestih lahko našli traktate, na katerih bodo lahko gradili nadaljnje razumevanje Cerkev oz. religij (in posvetnega) v odnosu do države. Podobne povezave je mogoče najti v odnosu vojska–država in tudi država–birokracija oz. odnos državljanov do upravno-administrativnega aparata. Avtorica tudi dobro zastavi koncept postopnega poseganja države v nacionalno politiko industrije, šolstva oz. (usmerjenega) izobraževanja (in pozneje tudi vzgoje), pa tudi kulture in športa. V luči nekaterih zgodovinskih analiz je marsikaj, kar je značilno za današnjo državo, logično nadaljevanje zametkov državnega poseganja izpred nekaj stoletij. Morda bi se avtorica lahko malce bolj razpisala o socialni politiki države oz. samem

konceptu pomoči revnim in obubožanim. Ta vidik je namreč dovolj zapleten, da bi se mu dalo nameniti več teoretske pozornosti. Državno interveniranje v socialno pomoč namreč temelji na dokaj zapleteni logiki – namreč: niso problematični trpeči revni sloji prebivalstva. Problematično je »trpljenje« vladajoče birokracije, kralja ali monarha, ki ob pogledu na trpeče in obubožane (revne, lačne, bolne) tako zelo osebno trpi, da se odloči za določeno socialno politiko, ki naj bi popravila kritično stanje. Torej – nekdo, ki ima vzvod političnega odločanja in oblasti, tako zelo trpi, da je pripravljen vzpostaviti močno socialno politiko, ki naj bi pomagala revnim, bolnim in obubožanim – vendar posledično predvsem zato, da sam (politično) vladajoči sloj neha trpeti, ko gleda trpeče državljane. V to smer se avtorica filozofsko oz. metapsihološko ni poglobljala. Po drugi strani pa omenja tezo o zatonu oz. koncu države ter o konceptu globalizacije. Zadnji, sintetični del knjige ni več teoretski, pač pa na nek način uporaben, saj se dotika nekaterih konkretnih primerov.

Ob koncu lahko rečemo, da je škoda, da se ni kdo o tej temi razpisal pred desetletjem ali več. Knjigo Simone Kustec Lipicer naj bi brali študenti – lahko pa jo beremo tudi kot nekakšen priročnik za vladanje, s katerim bi si lahko politiki oz. državni ideologi precej pomagali. Tudi ideologi različnih dejavnosti, ki so domena civilne sfere, bi si lahko pomagali pri samoomejitvi in zakoličenju svojega legitimnega sektorja delovanja. Tako pa se je v obdobju tranzicije delalo precej »po občutku«. Težka »prtjljaga« iz prejšnjega družbenopolitičnega sistema je pačila vpogled v sodobno paradigmo moderne demokratične države in civilne sfere. Predstavljena knjiga bo sedaj lahko pomagala razumeti srž oz. bistvo odnosa države do civilne sfere in obratno ter spontano nakazovala določene rešitve v tej večno aktualni politični paradigmi.

Bogomir Novak

Jeffrey Moussaieff Masson: Zablode psihoterapije. Ljubljana, Umco, zbirka Preobrazba, 2007.

415 strani (ISBN 987-961-6445-60-3), 28,90 evrov

Knjiga Jeffreyja Massona *Zablode psihoterapije* je prevod knjige *Against Therapy: Emotional Tyranny and the Myth of Psychological Healing*, ki je izšla že leta 1988 in je aktualna še danes. Masson po svoji radikalnosti negira samo idejo psihoterapije in presega vse njene dosedanje kritike. Spremno besedo za to knjigo sta napisala Perko in Rugelj, uvod vanjo pa D. Rowe in Masson sam. Na koncu knjige je dodan intervju Marije Zidar z Massonom.

Po Massonu psihiatrija kot veda o zdravljenju duševnih boleznih za razliko od medicine diagnosticira (etiketira, stigmatizira) obnašanje, ki ga konformna družba ne mara. Še nedavno je bila to homoseksualnost, jutri bo to verjetno homofobija. Če se nekdo okliče za mesijo, misli, da fluorescentna svetila govorijo z njim ali da je devica Marija, postane primer takšnega obnašanja. Takšne ljudi psihoterapevti označijo za bolne in jih velikokrat pošljejo na zdravljenje proti njihovi volji. V zgodovini psihiatrije, ki jo Masson na kratko označuje, je bil Erickson prvi, ki je namesto dotodanjega odnosa psihiater–bolnik uvedel vsaj navidez enakovredno relacijo psihoterapevt–klient. Psihoterapija je postala splošnejši izraz, ker niso vsi psihoterapevti psihiatri. Psihiatri izhajajo iz medicinskega znanja, medtem ko psihoterapevti (v ožjem smislu) zdravijo lažje psihološke težave in motnje.

Masson sam je bil nekaj časa psihoanalitik, ki je podvomil v uspešnost psihiatrije, sploh v njeni nameri pomagati bolnikom. Psihiatrična diagnoza namreč temelji na socialnih, političnih in estetskih vrednotah kot socialnih in političnih standardih. Čeprav je povpraševanje uporabni-

kov psihiatričnih in psihoterapevtskih storitev pri nas in v tujini večje od ponudbe, Massonovo opozarjanje na zablode psihiatrije ni zgolj krik vpijočega v puščavi. Spada v sklop popularne literature proti terapiji.

Massonova kritika je usmerjena na razlikovanje deklarativnih od dejansko doseženih ciljev terapije. Psihoterapija bi bila upravičena le, če bi posameznika s težavami v celoti sprejemala takšnega, kakršen je. Ker pa ga vsaka psihiatrija in psihoterapija skuša spreminjati, to pomeni, da ga ne sprejema. Dvom v psihoterapijo je upravičen, ker ta z družbenega vidika ni dogma, čeprav bi psihoterapevti to želeli. Masson je knjigo napisal v imenu nezadovoljnih klientov in dvomečih psihoterapevtov v pomoč pri zdravljenju psihičnih motenj. Massonov nadaljnji protiargument je premoč psihiatra oz. psihoterapevta nad pasivnim bolnikom in vsiljevanje svojih predsodkov njemu. Zlasti škodljiva je biološka bolnišnična psihiatrija, ki učinkuje na bolnika z zdravili in elektrošoki.

Pogubno za bolnike je, da ima patronat nad njihovim duševnim zdravjem psihiater, ki pa nima osebnega odnosa do njih. Erozija osebne odgovornosti je očitno najbolj pogubni učinek psihiatrije na ameriško življenje. Psihiatrija je navidez uspešno nadomestila veliko delov posameznikove odgovornosti s t. i. objektivnimi diagnozami in psevdoznanstveno razlago deviantnega obnašanja.

Masson je posebej izpostavil primer Freudove pacientke Dore, ki se je feministično uprla njegovemu pristopu. Nekateri psihoanalitiki so Doro označevali kot zoprno osebo, ki daje prednost maščevanju pred ljubeznijo. Vendar pa jo Masson kot bolnico vzame v zaščito iz prepričanja, da bolje pozna svoje življenjske težnje kot Freud, ki je svoj neuspešni primer tudi opisal. Vsak bolnik bi moral razmišljati tako samostojno kot Dora in zapustiti terapevta, ki mu ne ustreza. Ferenczi je Freuda kritiziral, vendar pa ta za nobene kritike (vključno z Jungovimi) ni bil dostopen. V svojem dnevniku, ki je izšel šele posthumno, je Ferenczi obupal tudi nad svojimi pristopi k bolnikom. Masson je bil nekaj časa direktor arhivov S. Freuda. Zato lahko upravičeno sodi, da je Freud storil napako, ko je v svoji poznejši fazi opustil teorijo o otroški spolni zlorabi. Masson Jungu pripisuje večje teoretske kot praktične zasluge za razvoj psihiatrije. Jungovi slabi strani vidi v tem, da je bolnikom vsiljeval svoje religiozne poglede in se boril za ohranitev psihiatrije pod nacističnim režimom, kar pomeni, da je bila delno podobna z njim.

Masson priznava, da je Freud je za razliko od svojih kolegov priznaval zapletenost svojih primerov, zato jih je analiziral vestno, ne površno. Vendar je kljub temu zgrešil. Zato Masson sklepa, da ni toliko pomembno, koliko se psihiatri in psihoterapevti za humane pristope deklarirajo, pomembneje je, kako jih bolnik doživlja oz. koliko mu dejansko pomagajo. John Rosen je v ZDA zdravil agresivnost bolnikov po »direktni metodi«, kar pomeni z grožnjo še večjega nasilja. Vstopal je v njihov svet iluzij in jih prisilil, da se soočijo z realnostjo. Žal še danes večina psihiatrov zagovarja Rosenovo metodo.

V primerjavi z Rosenom, Honigom in drugimi terapevti Rogers kot humanistični psiholog pacientk ni spolno zlorabljal. Postavil je enostavna pravila, ki so omogočala dostop tudi manj večjim terapevtom: 1. pristnost – bodi to, kar si; 2. sprejetje klienta kot samosvoje osebnosti; 3. živeti se v klienta. Rogers je bil eden glavnih psihoterapevtov v gibanju za razvoj človeškega potenciala. Zavračal je medicinski model duševnih bolezni. Predpostavljal je, da je terapevt uglašena osebnost, medtem ko klient ni, ker je prestrašen. Terapevt je prijateljsko prijazen do klienta in čuti iskreno skrb zanj. Če pa klient ne čuti skrbi za zdravje, še ni ozdravljen, ker se terapevtu še upira. Za Rogersa ni mogoče, da terapevt ne bi čutil iskrene skrbi do klienta. Tega ni mogoče predpisati z zakonom, kot ni mogoče predpisati ljubezni. Masson analitično ugotavlja, da je problem zanemarjanja negativnih možnosti navzoč v vseh Rogersovih teorijah. V zgodovini psihologije obstaja veliko primerov, ko terapevti niso bili sposobni razumeti tega, kar so jim povedali klienti. Tudi Dorin primer je takšen. Terapevti so pogosto menili, da so si ženske le umišljale, da so bile spolno zlorabljene.

Masson se sprašuje, kako naj klient ve, da se je psihoterapevt vživel vanj. Kot drugi psihoterapevti je tudi Rogers delal proti volji klientov in jih npr. prisilno obiskoval v celicah, ko so ti želeli biti sami. Kliente so uporabljali kot poskusne zajčke in jih silili, da so reševali gore psiholoških testov. Ni si zastavil dileme, ali si je boljše zatiskati oči pred nepravilnostjo ali pa živeti s krivdo. Bolnike v bolnišnicah so tiranizirali, vendar se Rogers tega ni zavedal. Skoraj ničesar ni pisal o dejanskih travmah klientov. Imel je strahotno pomanjkanje čuta za prepoznavanje zlorab, kar je tipično za psihoterapijo z distanco. Pogosto je kliente besedno parafraziral – v tej točki so ga kritizirali celo kolegi. Klienti so se naveličali njegovega ponavljanja. Spreminjal je njihov kontekst in dodajal svoje predsodke. Čeprav ni imel veliko čuta za kliente, velja v svetu za humanističnega psihologa.

Po Massonu nobena reforma psihoterapije ne more odpraviti teh zmot, ker so del psihoterapije. Zato brezizjemno kritizira družinsko terapijo, gestaltterapijo, feministično terapijo, terapijo za žrtve incesta in ericksonovsko hipnoterapijo. Masson ne omenja tistih terapevtov, ki se naslanjajo na duhovne vrednote in religijo. Perls je bil brezčuten do žensk in članov svoje družine. Pri gestaltterapiji, ki izraža iz gestaltfilozofije, gre za združitev plodnega uma in plodnega okolja. Perls je zaradi prepričanja, da lik (gestalt) lahko reši človeštvo, nestrpno kritiziral tiste, ki niso verjeli v (pristna) čustva. V družinski terapiji postane odkrito terapevtovo nasprotovanje življenjskemu stilu njenih članov, kar je še prikrito pri individualni terapiji. Feministične terapevtke (J. Herman, F. Rush, L. Armstrong, D. Russell) lahko uporabljajo različne pristope, vključno s psihoanalizo. Ahilova peta feministk pa je, da so podobne moškim vzornikom v težnji po premoči in elitizmu.

Erickson je bil prvi psihoterapevt, ki je bil avtoritarno prepričan, da lahko spreminja obrazce človekovega vedenja, tako da z njim manipulira. Za njegove predhodnike je bilo to sekundarnega pomena. Šele Erickson je od klientov terjal popolno poslušnost. V ta namen jih je tudi hipnotiziral. Klienta je treba prisiliti, da sprejme psihoterapevtove definicije in se hitro spremeni. Psihoterapevt se v klientovem imenu odloči zanje. Pri tem je prepričan, da je tem bolj učinkovit, čim bolj je nad njim.

Masson zavrača psihiatrijo in psihoterapijo zaradi njunih zunanjih motivov, ker služita dobičke na tuji nesreči, zagovarjata družbeno konformne kriterije poslušnega državljana in služita kriterijem svoje stroke. To ne pomeni, da psihoterapevt ni prijazen, dobronameren ali iskren. Pomeni pa, da okvir njegovega delovanja ni pravilen.

Perko in Rugelj se z Massenovo negativno kritično oceno psihiatrije in psihoterapije načelno strinjata. Vendar pa Perko zagovarja Rugljev pristop, tako kot Rugelj razume svojega. Ta pristop že presega uradno psihiatrijo v smislu verbalne pomoči bolniku. Z bolnikom ne govori več na dolgo in široko o njegovih težavah – motnjah, ampak mu predpiše aktivni boj s svojo neuspešnostjo na osnovi spoznanj socialne andragogike. Ta pristop bi lahko imenovali tudi za socialno-antropološkega, ker se človek tako, kakor se je učlovečil, učlovečuje še naprej z delom, športom, branjem, pisanjem, pesnjenjem, kadar postane zaradi krize in nerešenih problemov in konfliktov neuspešen. Posameznika v bistvu zmoti to, da ni uspešen na različnih družbenih področjih, kjer bi moral izkazovati kompetentnost in kompetitivnost. Stiske so lahko izziv, če so klienti pripravljeni spremeniti napačne, odvisne življenjske stile.

Očitno je, da psihoterapija sama bolnika ne more pozdraviti, zlasti še, če zdravje razumemo v najširšem smislu kot telesno in psihosocialno blagostanje. Masson že sam piše tudi o psihoterapevtih kot o eklektikih, ki se sicer (pre)malo sklicujejo na druge smeri, iz katerih so najboljše strani prevzeli. Danes bi pisal o integrativcih in alternativcih. Masson ima pred očmi predvsem javno psihoterapijo, ne pa zasebne, poudarja predvsem slabe strani, ne pa dobrih. Vsako nehoteno in nezaželeno spremembo bolnika šteje za neodpušljivo, nezaželeno in vsiljeno napako. Klienti so na spolzkem terenu, ker znajo današnji psihoterapevti svoje posege komunikacijsko predstavljati kot nekaj najboljšega zanj. Masson seveda ve, da psihoterapevt ni izven družbe delujoče bitje, vendar pa se mu zdi, da je preveč zasidran v družbi. Njegova kritika psihoterapije

je implicitna kritika družbe in njenih vzorov, iz katere izhaja. Kot je pokazal v poglavju *Jung med nacisti*, bi lahko pokazal tudi v poglavju *Erickson ali Perls med narcisi*, da je vsakokratna psihoterapija obenem vsakokratna ideologija ali korekcijsko ogledalo te družbe. Ni nenavadno, da je Lasch v 80. letih kritiziral ameriški narcizem. Danes poznamo že odnosno ali relacijsko terapijo. Odnosni vidik terapevta in klienta brez teorije šteje Masson kot mit, ki pogosto ugotavlja, da nesorazmerje moči med njima deluje proti volji klienta. V realni odnos sicer psihoterapevt in klient vstopata načelno enakovredno, vendar pa je zlorab vseeno veliko. Danes je že več kot 500 psihoterapevtskih šol, ki jih razvrščamo npr. na suportivne in rekonstrukcijske. Psihoterapija se razvija. Klientu pa še vedno ostane vprašanje, ali naj kot Dora zapusti psihoterapevta, ki mu ne odgovarja, ga zamenja ali pa naj se pozdravi, tj. postavi na noge sam.

Živa Humer

**Damir Josipovič: Dejavniki rodnostnega obnašanja v Sloveniji.
Ljubljana: Geografski inštitut Antona Melika, ZRC SAZU, 2004.
160 strani (ISBN 961-6500-67-8) 16,40 evrov**

Avtor se v knjigi loteva analize rodnostnega vedenja v Sloveniji, ki jo podkrepi z empirično raziskavo na treh vzorčnih območjih (Prekmurju, Zasavju in UE Domžale). Časovno je raziskava zamejena na obdobje od začetka 80. prejšnjega stoletja pa do danes. Avtor na strokoven ter s številnimi preglednicami in izračuni podkrepljen način pojasni dejavnike rodnostnega vedenja v Sloveniji, kjer se osredotoči na analizo treh izbranih regionalnih področij in primerjavo med njimi. Monografija je namenjena študentkam in študentom, raziskovalcem in raziskovalkam, širšemu zainteresiranemu krogu bralk in bralcev, ki jih zanimajo vprašanja rodnosti, ter nenazadnje oblikovalcem in oblikovalkam politik.

Poleg uvoda in zaključka monografijo strukturirajo trije glavni sklopi analize. Že v uvodnem delu se avtor loteva osnovnih konceptualnih opredelitev in umesti Slovenijo v kontekst sodobnih evropskih demografskih trendov. V prvem, analitičnem delu avtor posebno pozornost nameni metodološkemu instrumentariju. Eden od ciljev raziskave je bila aplikacija metod demografske analize v geografiji s posebnim namenom: avtor je želel z uporabo demografskih in geografskih metod na področju interdisciplinarnega raziskovanja rodnosti in rodnostnega vedenja izvesti sinergijo, ki bi prinesla večji učinek dobljenih rezultatov. Razlog za uporabo geografskih metod je relativna neraziskanost fenomena na tak način pri nas. Prav interdisciplinarnost pa vidi avtor kot nujnost, da bi širili spoznanja in osvetlili fenomen rodnosti z različnih zornih kotov. Poseben namen uporabe kombinacije demografske in geografske metodologije je tudi raziskovanje morebitnih regionalnih razlik v rodnostnem vedenju pri nas. V metodološkem delu monografije tako avtor najprej predstavi metode demografske analize (transverzalna in longitudinalna analiza, statistične metode v demografski analizi), loti se predstavitev izbora kazalnikov, ki jih razdeli na rodnostne in druge, ter metod njihovega izračunavanja, natančno pa predstavi tudi terminološke opredelitve osnovnih pojmov po definicijah Statističnega urada RS.

Sledijo *Teoretska izhodišča*, kjer avtor zgodovinsko umesti demografijo in predmet njenega proučevanja ter povezavo z geografijo in drugimi znanostmi. Zlasti ga zanima odnos med rodnostnim vedenjem in prostorom ter med rodnostjo, politično geografijo in prebivalstveno politiko. Avtorjeva analiza poteka v času druge demografske tranzicije med letoma 1980 in 2000 s poudarkom na devetdesetih letih, ki so zgodovinsko, politično, družbeno in ekonomsko zaznamovali Slovenijo. Vsled temu predstavi modele prebivalstva in teorije rodnosti, kjer pojasni

teorije enega dejavnika rodnosti, kompleksne teorije in novejšje teorije rodnosti. Med slednje uvrsti teorije druge demografske tranzicije v Evropi, mikroekonomsko teorijo rodnosti in teorijo medgeneracijskega pretoka blaginje, ki se ukvarjajo s spremembami rodnosti v modernih družbah. Teoretska izhodišča zaključijo s predstavitvijo neposrednih in posrednih dejavnikov rodnosti, med katere po povzemanju številnih domačih in tujih avtorjev umesti ekonomske, družbene, kulturne, antropološke (osebnofilozofske), psihološke in geografske dejavnike rodnosti. Slednji dokazujejo, da prostor s svojimi značilnostmi sovpliva na rodnostno vedenje določenega območja.

V osrednjem delu avtor analizira podatke Statističnega urada RS in podatke, pridobljene iz ankete, ki je bila izvedena v Prekmurju, Zasavju in UE Domžale maja in junija 2001. Analiza statističnih podatkov Statističnega urada RS vključuje število in spol prebivalcev, migracije kot dejavnik mehanskega gibanja prebivalstva, naravno gibanje in starostno strukturo izbranih prebivalstev ter primerjavo kulturnih in socioekonomskih značilnosti izbranih prebivalstev (etnična, verska, zaposlitvena in izobrazbena struktura). Avtor primerja učinke rodnostnega vedenja med posameznimi prostorskimi enotami in ugotavlja povezanost med rodnostjo in izobrazbo (višja stopnja izobrazbe žensk in manjše število otrok), med rodnostjo in stopnjo urbanizacije (višja stopnja urbanizacije in manjše število otrok) ter med rodnostjo in reliefom (rodnost je višja v višjih predelih proučevanih območij).

Z namenom proučevanja rodnostnega vedenja v treh regionalnih območjih in z namenom pridobitve novih podatkov, zlasti tistih, ki niso zajeti ali se jih ne meri v statistiki, se je avtor odločil za izvedbo terenskega anketiranja. V anketo so bili vključeni starši otrok, ki so bili v šolskem letu 2000/2001 vpisani v 1. razred osemletke ali 2. razred devetletke. Anketa je zajela tako ženske kot moške, vprašanja pa so se nanašala na dejavnike, ki vplivajo na odločanje o številu otrok in okoliščine, v katerih so imele oz. imajo anketirane osebe otroke. 1840 vprašalnikov so razdelile razredničarke in razredničarji po osnovnih šolah v izbranih območjih. Izpoljenih in vrnjenih je bilo 1179 oz. 64 odstotkov vprašalnikov. Analiza rezultatov ankete zajema demografsko strukturo anketiranih (starost, spol, število otrok), družbenoekonomsko strukturo anketiranih (izobrazba, etnična in verska pripadnost) ter psihološke in geografske dejavnike rodnostnega vedenja. Pri navajanju ugotovitev avtor razlikuje zgolj med samohranilskimi družinami in družinami z dvema staršema. Nekoliko zbode v oči zlasti arhaična uporaba termina samohranilska družina, ki označuje ekonomsko odvisnost tovrstnega tipa družine od podpore drugih. Uporaba termina enostarševska družina bi bila tako bolj ustrezna.

Med anketiranimi so prevladovale družine z dvema otrokoma, zanimiva ugotovitev pa je, da je število otrok v družinah anketiranih povezano s številom otrok v orientacijski družini (anketiranih) staršev. Verska pripadnost anketiranih staršev je povezana s številom otrok, saj v vseh analiziranih območjih beležijo večje število otrok pri tistih, ki so se v anketi opredelili kot verujoči. Izsledki empirične raziskave so ovrgli stereotip o večjem številu otrok v družinah, ki so etnično opredeljene kot neslovenske, zlasti romske družine. Prav tako avtor ugotavlja, da ni povezanosti med številom otrok in prihodki anketiranih staršev v treh analiziranih območjih.

V zaključku, ki zajema sintezi analiz statističnih in anketnih podatkov ter sklep, avtor povzame, da so dejavniki rodnosti kompleksni in se med seboj prepletajo. Zlasti časovna in geografska diferenciacija, kot poudari avtor, pokažeta spreminjanje intenzivnosti dejavnikov rodnosti. Ponekod vplivajo določeni dejavniki, ki v drugem okolju nimajo tako močnega vpliva na rodnostno vedenje. Ravno v tem vidi avtor ključni pomen geografskega pristopa v študijah o rodnosti in širše, v demografiji.

V zadnjem delu avtor predstavi številne možne ukrepe, ki bi lahko vplivali na rodnostno vedenje, in sicer zaobjame senzibilizacijo javnosti, ukrepe na področju davčne in stanovanjske politike, sistema visokošolskega izobraževanja, kot tudi vlogo nevladnih organizacij ter ohranjanje poseljevanja podeželja. V monografijo bi bilo smiselno vključiti tudi ukrepe politike enakih možnosti, kamor nedvomno spada usklajevanje poklicnega in zasebnega življenja žensk in moških ter aktivno vključevanje moških v zasebno sfero, sfero doma (neplačano domače delo, skrb in

nega otrok). Namreč, večja vključenost moških v skrb za otroke, ki se kaže tudi v izrabi različnih oblik dopustov (starševski, očetovski dopust), pomeni več možnosti, da se partnerja odločita še za enega otroka. Tovrstne ugotovitve nekaterih raziskovalk in raziskovalcev so v današnjem obdobju aktualne in relevantne, saj je dvig rodnosti želja večine evropskih držav, ki poskušajo z družinsko politiko spodbujati pare, da se odločajo za otroke (Duvander in Andersson 2005; Olah 2003).

Literatura:

- Duvander, Ann-Zofie, in Andersson, Gunnar (2005): Gender Equality and Fertility in Sweden: A study on the Impact of the Fathers's uptake of the Parental Leave on Continued Childbearing. Dostopno na: <http://www.demogr.mpg.de/Papers/Working/wp-2005-013.pdf>
- Olah, Livia Sz. (2003): Gendering fertility: Second Births in Sweden and Hungary. *Population Research and Policy Review*, 22: 171–200.

ABSTRACTS AND TABLE OF CONTENTS

Ali Žerdin, Andrej Mrvar

Transformations in the inner circle of the network of the Slovenian economic elite between 2004 and 2006

According to common belief it is the economic elite which has an influence on the political elite. The alternation of political authority in Slovenia and consequential changes in the network of the economic elite shows that in specific historic circumstances the political elite may dominate over the economic elite. If we use some of the tools provided by social network analysis and compare the most cohesive parts of the network which existed in 2004 with the one which existed in 2006, we find that the changes in the network run very deep. Since the alternation of the political elite, the 'inner circle' (Useem) of the economic elite has disintegrated and a new 'inner circle' of the economic elite has been appearing.

Key words: economic elite, political elite, social network, Pajek

Breda Luthar, Dejan Jontes

Strategic rituals in reporting on domestic violence

The article explores the representation of domestic violence in quality daily newspapers and on a news and current affairs programme on Slovenian television. Its emphasis is on the formal issues of the media's representation of violence, particularly on the generic aspects of chronicles in the daily press and on the episodic news story on television news. The authors argue that the journalistic representation of domestic violence uses 'factism' as a key strategic ritual of reporting which results in the decontextualisation, psychologisation and individualisation of the problem of violence. Police and the judiciary act as standard bureaucratic sources which serve to authenticate and verify the journalistic discourse. The main feature of the news on domestic violence on television is the episodic account of events in the news programme, the standard framing of the problem within the framework of conflict between political parties and the melodramatic representation of violence in the current affairs programme. The melodramatisation of violence in turn results in the decontextualisation and individualisation of the problem of domestic violence that is conventionally interpreted as being outside of the structural sources of violence, such as class differentiation and the performance of hegemonic masculinity.

Key words: domestic violence, hegemonic masculinity, mass media, chronicle, melodrama, factism.

Rudi Klanjšek, Sergej Flere, Miran Lavrič

Cognitive and socio-economic factors of scholastic attainment in Slovenia

The conditionality of academic performance, seen as one of the main pillars of the stratification structure of contemporary society, which includes the relationship between natural, descent-based and socio-cultural factors has been the subject of long debate. Sociological thought has consistently accentuated the role of social and cultural factors in one's educational, occupational and other attainments. A number of non-sociological authors have questioned the perception of such societal determinism. This paper tested the impact of various factors, including one used as an indicator of what is usually called 'mental ability' (or intelligence), on children's academic achievement on a sample of 1,156 Slovenian secondary school pupils. The results did not warrant a definite conclusion about the predominance of either cognitive or environmental influences, but indicated that the score one achieved in the mental ability test was a significant explanatory variable. Other significant factors included the education of one's mother (which was more influential than the father's) and gender.

Key words: social inequality, academic performance/achievement, socio-economic status, cultural capital, mental ability.

Uroš Matelič, Franc Mali and Anuška Ferligoj

A creative environment and the performance of young researchers

The results of the study presented in this paper confirm other empirical results obtained via sociological research on the activities of research groups (e.g., Hemlin, Allwood and Martin 2004) that creativity or research productivity is strongly influenced by intra-social factors: autonomy, flexibility, co-operation etc. The analysis presented in the paper confirms that for science at the micro level the relationships among researchers play an important role in scientific performance. This is especially true in the phase of the socialisation and professionalisation of young scientists.

Key words: young researcher, creative environment, academic performance, research group, sociology of science

Ksenija Šabec

Conflicting memories and stereotypical images of Italians in the Slovenian collective perception: The case of Slovenian literature from Trieste

Following from a historical review and analysis of selected cases, the article aims to determine the historical origins of stereotypical perceptions of Italians among the Slovenian nation. The author reflects on the form of these stereotypes, their temporal continuity and the impact of the specific socio-cultural and political context on their formation. Despite the numerical smallness and political weakness of Slovenians from 1848 onwards, stereotypes of the Italian nation in the Slovenian consciousness have often been explicitly underestimating, mocking and degrading. These characteristics can be ascribed to the expansionist ideology and aggressive politics expressed towards the Slovenian nation and its territory in the past. Nevertheless, they became extremely intolerant and even hostile in the independent Republic of Slovenia, which is based on democratic principle of the freedom of speech and declaratively settled relations with the Republic of Italy, whose national minority forms a constitutionally recognised part of the Slovenian state.

Key words: stereotypes, imagology, collective memory, Slovenians, Italians, nationalism

Blaž Križnik

Restoration of the Cheonggye stream in Seoul: global cities and collective space

The article explores the broader social background of transformations that public space is undergoing amidst the conditions of transnational co-operation and growing competition among cities. The character of public space in global cities is becoming more homogenous and excluding due to its increasingly instrumental role in city development. The importance of public space for the formation of a democratic and heterogeneous civil society is thereby being eroded. We try to show how the recent restoration of the Cheonggye stream in Seoul in South Korea has influenced its social role and thus verify our assumption of the excluding nature of public space in global cities. In the conclusion we sum up the reasons why Cheonggyecheon is losing its past role of a place where civic society and local cultures were reproduced.

Key words: Cheonggyecheon, social exclusion, globalisation of cities, public space, Korea, transformation of city centres

Table of Contents

ARTICLES

Transformations in the inner circle of the network of the Slovenian economic elite between 2004 and 2006 Ali Žerdin, Andrej Mrvar	7
Strategic rituals in reporting on domestic violence Breda Luthar, Dejan Jontes	27
Cognitive and socio-economic factors of scholastic attainment in Slovenia Rudi Klanjšek, Sergej Flere, Miran Lavrič	49
A creative environment and the performance of young researchers Uroš Matelič, Franc Mali and Anuška Ferligoj	71
Conflicting memories and stereotypical images of Italians in the Slovenian collective perception: The case of Slovenian literature from Trieste Ksenija Šabec	95
Restoration of the Cheonggye stream in Seoul: global cities and collective space Blaž Križnik	115

BOOK REVIEWS

Igor Bahovec: Skupnosti – teorije, oblike, pomeni. <i>Aleksander Sašo Slaček Brlek</i>	137
Tanja Rener, Mateja Sedmak, Alenka Švab, Mojca Urek: Družine in družinsko življenje v Sloveniji. <i>Zorana Medarič</i>	138
Ksenija Šabec: Homo europeus – Nacionalni stereotipi in kulturna identiteta Evrope. <i>Mitja Durnik</i>	140
Simona Kustec Lipicer: Poseganje države v civilno družbo – javnopolitična perspektiva. <i>Roman Vodeb</i>	143

Jeffrey Moussaieff Masson: Zablode psihoterapije. <i>Bogomir Novak</i>	145
Damir Josipovič: Dejavniki rodnostnega obnašanja v Sloveniji. <i>Živa Humer</i>	148
ABSTRACTS AND TABLE OF CONTENTS	153

Navodila avtorjem

1. Prispevke za rubrike *Znanstveni članki*, *Stroka – aktualno* in *Profesionalne novice* avtorji pošljejo na elektronski naslov: *brina.malnar@fdv.uni-lj.si*; prispevke za rubriko *Recenzije knjig* pa na naslov: *dejan.jontes@fdv.uni-lj.si* ali *lucija.mulej@fdv.uni-lj.si*. Prispevki, poslani po običajni pošti, se oddajo v treh tiskanih izvodih, zraven naj bo priložena primerno označena disketa s prispevkom v elektronski obliki. Iztis prispevka naj bo narejen enostransko na formatu A4.
2. Prispevek naj ima dvojni medvrstični razmik, tip črk Times New Roman, velikost črk 12 in levo poravnavo. Strani v prispevku naj bodo zaporedno oštevilčene.
3. Članek naj obsega od 5.000 do 8.000 besed, vključno z opombami, seznamom literature in grafičnimi prikazi, recenzija ali prikaz knjige pa od 1.000 do 1.200 besed.
4. Uredništvo ima pravico, da prispevkov, ki ne ustrezajo merilom knjižne slovenščine, ne sprejme v recenzentski postopek.
5. Z rezultatom postopka kolegialnega recenziranja članka bo avtor seznanjen v dveh mesecih od oddaje članka. Neobjavljenih prispevkov uredništvo avtorjem ne vrača. Pregledi in recenzije knjig se ne recenzirajo.
6. Če je prispevek že bil ali pa bo v kratkem objavljen v drugi reviji, mora avtor to izrecno navesti.
7. Na posebnem listu naj avtor poleg naslova znanstvenega članka navede svoje ime in priimek, akademski naslov in/ali profesionalni naslov, naslov elektronske pošte in številko telefona. Hkrati naj predlaga uvrstitev svojega članka v eno od naslednjih štirih kategorij: izvirni znanstveni članek, pregledni znanstveni članek, strokovni članek, kratek znanstveni prispevek.
8. Prva stran besedila naj vsebuje le naslov in morebitni podnaslov članka brez oznak avtorstva.
9. Podnaslovi, ki naj obsegajo največ dve ravni, naj bodo oštevilčeni desetiško in levo poravnani.
10. Članku je treba priložiti povzetek, v katerem avtor jasno opredeli namene, dognanja in sklepe prispevka. Povzetek, in sicer v slovenščini in v angleščini, mora biti izpisan na posebni strani. Skupna dolžina obeh povzetkov ne sme presegati 250 besed. Prav tako je treba dodati do pet ključnih besed, tako v slovenščini kot v angleščini.
11. Avtor naj v besedilu označi najprimernejša mesta za grafične izdelke (tabele, skice, grafikone itd.) po zgledu: [Tabela 1 približno tukaj]. V dokončni obliki naj bodo ti izdelki priloženi na koncu besedila. Naslov tabele je nad tabelo, naslov grafa pa pod grafom. Naslov tabele se zaključuje s piko. Avtor naj prostor, ki ga grafični izdelek v prispevku zasede, šteje v obseg besedila bodisi kot 250 besed (pol strani) ali 500 besed (cela stran). Uredništvo ima pravico, da grafične izdelke umesti v besedilo glede na najustreznejši prelom strani. Vseh prikazov naj ne bo več kot osem.
12. Število in dolžina opomb naj bosta omejena le na najnujnejše. Opombe naj bodo podčrtne in zaporedno številčene. Avtor lahko v objavi različici članka priloži kratko zahvalo, ki bo natisnjena na koncu prispevka pred seznamom literature.
13. Sklic na vir v besedilu naj bo sledeči: (Sztompka 1993). Stran, na kateri se navedek v delu nahaja, se napiše za dvopičjem: (Wallace 1988: 577). Če sta avtorja navedenega dela dva, navedete oba: (Adorno in Horkheimer 1990), pri večjem številu avtorjev izpišete le prvo ime: (Stanković in dr. 1999). Dela enega avtorja, ki so izšla istega leta, med seboj ločite z zaporednim dodajanjem malih črk (a, b, c itd.) stično ob letnici izida: (Bourdieu 1996a). Dela različnih avtorjev, ki se vsa nanašajo na isto vsebino, naštejete po abecednem redu, med njimi je podpičje: (D'Andrade 1995; DiMaggio 1997; Zerubavel 1997).
14. Dela, navedena v članku, morajo biti v abecednem seznamu navedena na koncu v poglavju z naslovom Literatura. Če so bili v prispevku uporabljeni viri, se seznam virov pod naslovom Viri uredi posebej. Če je naslovov spletnih strani več, se lahko navedejo tudi v posebnem seznamu z naslovom Spletne strani. Pri navedbi spletne strani se v oklepaju dopiše datum dostopa. Vsako enoto v teh seznamih zaključuje pika. Način navedbe enot v poglavjih Literatura/Viri/Spletne strani je naslednji:
 - Rus, Veljko (1999): Vrednote zaposlenih do dela in do družbe. Družboslovne razprave, XV (30–31): 113–133.
 - D'Andrade, Roy (1995): A Folk Model of the Mind. V D. Holland in N. Quinn (ur.): Cultural Models in Language and Thought: 112–151. Cambridge: Cambridge University Press.
 - Lamont, Michele, in Fournier, Marcel (ur.) (1992): Cultivating Differences: Symbolic Boundaries and the Making of Inequality. Chicago, London: The University of Chicago Press.
 - Le Goff, Jacques (1999): Medieval Civilization. Oxford, Cambridge: Blackwell.
 - Garton, Luis, in dr. (1997): Studying Online Social Networks. Journal of Computer-Mediated Communication, 3 (1). Dostopno prek: <http://jcmc.huji.ac.il/vol3/issue1/> (20. 5. 2001).
 - Laurenti, Jeffery (1998): The New U. N. Assessment Scale and Analysis of the Rate Revisions Adopted by the 52nd United Nations General Assembly. Dostopno prek: <http://www.unausa.org/newindex.asp?place=http://www.unausa.org/programs/scale.asp> (9. 12. 2004).
 - United Nations peacekeeping. Dostopno prek: <http://www.un.org/Depts/dpko/dpko/index.asp> (28. 2. 2006).
15. Daljši navedki (več kot 40 besed) naj bodo postavljeni v samostojen odstavek, z zamaknjenimi robovi, v manjšem tisku in brez narekovajev.
16. Avtor je dolžan za gradiva, ki jih uporablja v prispevku, pridobiti dovoljenje lastnika avtorskih pravic. Za tako dovoljenje se v prispevku na ustrezen način zahvali.
17. Avtor prenese materialne avtorske pravice za objavljeni prispevek na izdajatelja revije.
18. Ob izidu prejme vsak avtor članka in vsak recenzent en izvod Družboslovnih razprav, (prvonapisani) avtor znanstvenega članka pa tudi deset separatov svojega prispevka. Članki niso honorirani, prevodi in recenzije pa le po predhodnem dogovoru.

Ali Žerdin, Andrej Mrvar

**Spremembe v notranjem krogu omrežja slovenske
ekonomske elite v letih 2004–2006**

Breda Luthar, Dejan Jontes

Nasilje v družini in strateški rituali poročanja

Rudi Klanjšek, Sergej Flere, Miran Lavrič

**Kognitivni in družbenoekonomski dejavniki
šolskega uspeha v Sloveniji**

Uroš Matelič, Franc Mali, Anuška Ferligoj

Kreativno okolje in uspešnost mladih raziskovalcev

Ksenija Šabec

**Konfliktni spomini in stereotipne podobe Italijanov
v slovenski kolektivni zavesti: primer slovenske
tržaške književnosti**

Blaž Križnik

**Prenova potoka Cheonggye v Seulu:
globalna mesta in skupnostni prostor**

ISSN 0352-3608

9 770352 360015